

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. ÖMER DÖNEMİ VALİ AZİLLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Dilara KARATAŞ

BURSA 2023

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

HZ. ÖMER DÖNEMİ VALİ AZİLLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Dilara KARATAŞ

**Danışman:
Şevket YILDIZ**

BURSA 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim / Ana sanat Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 702022010 numaralı Dilara Karataş'ın hazırladığı "Hz. Ömer Dönemi Vali Azilleri" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, .../...../20.... günü ..... - ..... saatleri arasında yapılmıştır. Sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın ..... (başarılı / başarısız) olduğuna ..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

..../..../ 20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: “**Hz. Ömer Dönemi Vali Azilleri**”.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam. 178 sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13/07/2023

Adı Soyadı:	Dilara KARATAŞ
Öğrenci No:	702022010
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

13/07/2023

YEMİN METNİ

Adı Soyadı: Dilara Karataş

Öğrenci No: 702022010

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Tezin Türü: Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hz. Ömer Dönemi Vali Azilleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	: Dilara KARATAŞ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi	: ...../...../20....
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Hız. Ömer Dönemi Vali Azilleri

Devlet teşkilatının önemli parçalarından biri de valilerdir. Devletin başarısında büyük katkıları olan bu idarecilerin tayini ve denetlenmesi devlet başkanının siyasal yeteneklerinin bir yansıması olarak görülmelidir. Hz. Ömer, şehirleri İslam'a açmak ve oralarda dinin tohumlarının herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan güvenle yeşermesi amacıyla devlet yönetimini önemsemıştır. Bilhassa devlet mekanizmasının ana dişlileri olarak kabul edilebilecek vilayet sisteminin ilkelerini tesis etmiştir. Vilayetlere atadığı valileri özenle seçmiş ve her açıdan temsil olabilecek bireylere bu yetkiyi vermeyi amaçlamıştır. Yaptığı atamaların ardından görevinin sona erdiğini düşünmemiş, aynı dikkati onları denetlemek hususunda da göstermiştir. Gerçekleştirdiği aziller onun bu dikkatinin bir nişanesi olmuştur. Onun vilayetlerin merkeze bağlılığını, denetimleri ve azilleri ile temin ettiği ayrıca vali azillerini bir politika haline getirdiği söylenebilir. Hz. Ömer'in denetimleri sonucunda valiler geldikleri makamı bireysel hazlarını tatmin için kullanamamış, halifenin ilkelerine ters düşecek en ufak hareketlerinde azledilecekleri bilinciyle daha da titizlikle görevlerini yerine getirmişlerdir. Öyle ki bu dönem İslam ahlak ve adaletinin yöneticiler tarafından pratiğe dökülmesiyle toplumda ayrıcalıklı bir sınıfın oluşmayacağına güzel bir örnektir. Aziller de bunu temine hizmet etmiştir. Öyle ki halk yaşadıkları bölgelerdeki idarecileri, onları rahatça eleştirme, şikâyet etme haklarına sahip olmakla, dolaylı olarak valileri değiştirebilme hakkını bulmuştur. Bu dönemdeki aziller, Hz. Ömer'in valilerini siyaseten yeterli bulmaması, halkın valileri şikâyetleri, başka bir göreve tayin etmek istemesi, valinin emirlerine uymaması, mallarında artış meydana gelmesi, dinen meşru olamayacak bir fiili işlemesi, hakkında hoşlanmadığı bir şey duyması, valinin meşru bir sebepten özür beyan etmesi (istifa) gibi sebepler sonucunda gerçekleşmiştir.

Anahtar kelimeler: Hz. Ömer, Vali, Azil, Görevden Alma.

ABSTRACT

Name & Surname	: Dilara KARATAŞ
University	: Bursa Uludağ University
Institute	: Institute of Social Sciences
Field	: Islamic History and Arts
Subfield	: Islamic History
Degree Awarded	: Master
Date Of Degree Awarded	: ...../...../20....
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Hz. Umar Period Governor Dismissals

Hz. Umar gave importance to the state administration to open the cities to Islam so that the seeds of the religion would sprout safely without any interference. In particular, he established the principles of the provincial system, which will be accepted as the main gears of the state mechanism. He carefully selected the governors he appointed to the provinces and aimed to give authority to those who could be represented in every respect. He took the same care to supervise the governors, and their dismissal was a mark of his attention. He ensured loyalty to the center with his inspections and dismissals and made dismissals a policy. Governors knowing that they would be dismissed at the slightest action against the principles of the caliph carried out their duties even more meticulously. This period is an excellent example of the fact that there would be no privileged class in society when the rulers put Islamic morality and justice into practice. Dismissals also served this so much that the people could indirectly change the governors by having the right to criticize and complain about the administrators in the regions where they lived. The reasons for the dismissals are as follows; Hz. Omar's lack of political competence, the people's complaints about the governors, his desire to appoint them to another task, his disobedience to the governor's orders, the increase in his possessions, his committing an unlawful act, hearing something he did not like about him, the governor's apology for a legitimate reason (resignation).

Keywords: Hz. Umar, Governor, Dismissals, Depose

ÖNSÖZ

Sahabe kelimesi bir Müslümanın zihninde daima olumlu çağrışımlara sebebiyet verirken azil kelimesi ise tam zıddı olarak olumsuz bir itibar bırakmaktadır. Bu nazardan bakıldığında iki kelimenin aynı cümle içerisinde yer alması zihnimizde soru işareti oluşturmuş ve gerçekleşen azilleri incelemek noktasında bir merak itmiştir. Bu dönemde kaç sahabenin azledildiği, sahabenin hangi sebeplerle görevinden azledilmiş olabileceği ve bu sebeplerin hangi saikleri barındırdığı merak noktalarımızın temelinde yer almıştır. Bunun yanı sıra söz konusu dönemde bir valinin azline ne gibi suçların sebep olduğu, bu suçların ne kadarına dini bir kusurun sebep olduğu, azillerde vali kusurlarının ne derecede rol oynadığı, atanılan bölgenin aziller üzerinde etkisinin olup olmadığı şeklindeki sorular ve cevaplarına dair merak konuyu daha da ilgi çekici bir hale getirmiştir.

Bilinmektedir ki liyakat sahibi bireylerin tayini ve denetlenmesi herhangi bir zamandan bağımsız olarak devlet yönetimi için önemli bir konudur. Ayrıca bu durum toplumların ahlak düzeylerini de ortaya koymaktadır. Ne var ki bu devlet başkanının yeterliliği ile ilgili olmakla birlikte sadece onunla temin edilemez. Zira insanlar yalnızca çok iyi denetlendiklerinde iyi iş yapmazlar, işini iyi yapmak için yeterli sorumluluk duygusuna ve yüksek ahlaki değerlere sahip olmalıdırlar. İfade ettiğimiz bu durumun Hz. Ömer idaresinde nasıl seyrettiği ise önemli sorulardan bir diğeri olmuştur. Bu sebeple gerçekleşen azillerin altında yatan sebepler, valilik hususundaki kriterler, toplumun ahlaki/dini düzeyi ve toplumun sosyal yapısı gibi etkenler bağlamında da incelenmeye çalışılmıştır.

Bu vesileyle lisans yıllarımda tanıyarak gelişimimdeki en büyük payın sahibi, gerek sosyal yaşantım gerek akademik yaşantım olsun hayatımın her alanında rol model aldığım, onun rehberliğinde yürümeye çalıştığım danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ'a en samimi teşekkürlerimi sunarım. Tez jürimde yer alan Prof. Dr. Ali İhsan Karataş ve Doç. Dr. Fatih Zengin'e değerli katkılarından dolayı şükranlarımı sunar yine bu süreçte desteklerini daima hissettiğim ailem ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Dilara KARATAŞ

BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE MUHTEVÂSİ	1
B. ARAŞTIRMANIN METEDOLOJİSİ	3
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DEVLETİNDE İDARİ YAPININ OLUŞTURULMASI VE VALİLİK

A. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİNDE İDARİ YAPININ OLUŞMASI	8
B. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİ'NDE VALİLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE UYGULAMA FARKLILIKLARI	14
1. Emir:	15
2. Âmil:	16
C. TARİHİ SÜREÇTE VALİLİK KURUMU	18
1. Hz. Peygamber Dönemi Valilik Kurumu	18
2. Hz. Ebubekir Dönemi Valilik Kurumu	22
3. Hz. Ömer Dönemi Valilik Kurumu	27

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER DEVRİNDE VALİLERİN DENETLENMESİ VE SONUÇLARI

A. VALİLERİN DENETLENMESİ	35
1. Tayin Öncesi Denetim	35
2. Görev Esnasında Denetim	37

a)	<i>Halifenin Merkez Dışında Teftişi</i>	39
b)	<i>Vilayetlerden Gelen Heyetler</i>	40
c)	<i>Postalar Gönderilerek Yapılan Teftiş</i>	40
d)	<i>Müfettiş Göndererek Yapılan Teftiş</i>	41
e)	<i>Halkın Şikâyetleri</i>	41
f)	<i>Valilerin Gündüz Vakti Medine'ye Girmelerini İstemesi:</i>	43
g)	<i>İlgili Bilgilerin Kaydının Tutulması</i>	43
h)	<i>Hac Mevsimi</i>	43
3.	Yargı Süreci.....	44
B.	DENETİM SONUÇLARI.....	46
1.	İkaz.....	46
a)	<i>Bir Süre Tutulduktan Sonra İade</i>	47
2.	Mal Varlığına El Konulması.....	48
3.	Kıyas ve Had Cezaları.....	49
4.	Azil.....	50
C.	HZ. ÖMER ÖNCESİ VALİ AZİLLERİ	53
1.	Hz. Peygamber Dönemi Azledilen Valiler	53
a)	<i>Alâ b. el-Hadramî</i>	53
2.	Hz. Ebubekir Dönemi Azledilen Valiler	58
a)	<i>Hâlid b. Sa'îd</i>	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ VALİ AZİLLERİ

A.	AZLEDİLEN VALİLER	72
1.	Muhriz b. Hârise.....	72
2.	Kunfuz b. Ümeyr.....	72
3.	Nâfi' b. Abdülhâris	73
4.	Alâ b. el-Hadramî.....	76
5.	Kudâme b. Maz'ûn	79
6.	Ebu Hureyre ed-Devsî	83
7.	Nu'man b. Adî	88
8.	Şurahbil b. Hasene	91

9. Habib b. Mesleme.....	96
10. Abdullah b. Kurt	101
11. Ubâde b. Sâmit	104
12. Huzeyfe b. el-Yemân.....	107
13. Utbe b. Ferkad es-Sülemî	110
14. Sa'd b. Ebu Vakkâs.....	112
15. Abdullah b. Abdullah b. İtbân.....	118
16. Ziyad b. Hanzale	120
17. Ammâr b. Yâsir.....	122
18. Muğîre b. Şu'be.....	128
19. Cübeyr b. Mut'im	137
20. Ebu Musa el-Eş'arî.....	140
21. Utbe b. Ebu Sûfyân	147
22. Hâlid b. Velid.....	149
23. Nu'man b. Mukarrîn	165
B. HZ. ÖMER DÖNEMİNE DAİR ÇEŞİTLİ AZİL RİVAYETLERİ	170
1. Münafık Olması Sebebiyle Azledilen Vali.....	170
2. Çocuk Sevmediği İçin Azledilen Vali	171
3. Hizmetlisine Kötü Davrandığı İçin Azledilen Vali.....	171
4. Bir Adamın Ölmesine Sebep Olduğu İçin Azledilen Vali	172
SONUÇ.....	174
EKLER.....	178
TABLO 1.....	178
KAYNAKÇA	181

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: bin, ibn (Oğlu)
b.y.	: basım yeri yok
bk.	: Bakınız
bnt.	: Binti (Kızı)
çev.	: Çeviren
Ed. / ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
md.	: Madde
Nşr. / nşr.	: Neşreden
ör.	: Örnek
t.y.	: Yayım tarihi yok
Thk. / thk.	: Tahkik eden
vb.	: ve benzeri
y.y.	: Yayıncı yok
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE MUHTEVÂSI

İslam Devleti'nin tekâmül sürecinin, Hz. Peygamber (a.s)'ın Raşid halifeleri döneminde şekillendiği açık bir gerçektir. Bu sürecin en kritik adımları Hz. Ebu Bekir'in devletin iç istikrarını sağlamanın ardından halifelik makamına gelen Hz. Ömer tarafından atılmıştır. Müthiş bir hızla ilerleyen fetihlerle öne çıkan bu dönemde devletin istikrarını sağlayan en önemli kurumlardan biri de valilik kurumu olmuştur. Valilik kurumunun iç dinamiğini temin eden ise Hz. Ömer'in eşsiz bir titizlikle gerçekleştirdiği denetim mekanizmasıdır.

Toprakların genişlemesiyle merkezle etkileşimin azalması tarih boyu doğru kontrol sağlanmadığında devlet için tehdit oluşturmuş, sonuçları ise bütünlüğün sarsılıp devletin parçalanmasına kadar varmıştır. Hz. Ömer, devlet bekâsını önemsemesinin yanı sıra İslam'ın bekâsını merkeze alarak denetim kaidelerini belirlemiş, bu şekilde denetimde idari ve dini açılardan çok yönlü bir yaklaşım sergilemiştir. İslam'ın hassasiyetlerini şekillendiren unsur olması hasebiyle dünyevi ve uhrevi anlamda toplumun değer yargısını güçlendirerek toplumun da denetimin bir parçası olmasına uygun zemini oluşturmuştur.

Hz. Ömer, insanı ve toplumu çözümlmek konusundaki maharetini onun açmazlarının ve zaaflarının önüne set olmayı başararak gözler önüne sermiştir. Onun liderliğindeki başarısının, sacayaklarından birisi de oluşturduğu denetim mekanizmasıdır. Denetiminin merkezine ise azilleri oturtarak gerçekleştirdiği aziller ile merkezin istikrarını temin etmiştir.

Hz. Ömer'in yönetimini anlamak açısından çok önemli olduğu düşünülerek onun idaresinde gerçekleşen azillerin, bir tez başlığı altında ele alınması uygun görülmüştür. Bu sebeple tezin temel amacı, Hz. Ömer döneminde görevinden azledilmiş valilerin, görevden alınma nedenlerini ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultudaki ikincil amaç ise azillerde, valilere ait bireysel hataların yanı sıra azillerin, halifenin idareci karakterine uygunluğu, vali ve atandıkları bölge şartları, bölgedeki toplumun yapısı, siyasi etkenler ile ilişkisini tespit etmek olmuştur.

Hedefimiz, tüm bu etkenler bağlamında Hz.Ömer'in idareci perspektifine dair bir değerlendirme yapılması ayrıca halifenin gerçekleştirdiği azilleri tek tek inceleyerek bu dönemin idareci değişimlerinin nedenlerini ve etkilerini anlamak ve aktarmaktır.

Tezin muhtevasına gelinecek olursa üç bölümden oluşan bu tezde öncelikli olarak İslam devletinde idari yapının oluşturulması kısaca ele alınıp sonraki konulara giriş olması umulmuştur. Ardından çalışmanın valiler üzerinde yürütülmesi sebebiyle onların azillerini aktarmadan önce bu kurumdan bahsedilmesi uygun görülmüş, daha sonra valiliğin ilk olarak kavramsal çerçevesi sonrasında ise İslam Devleti'ndeki tarihsel gelişimi kısaca ele alınarak ilk bölüm noktalanmıştır.

Tezin ikinci bölümü için ise azillerin bir önceki basamağı şeklinde değerlendirilen valilerin denetim mekanizmasından bahsedilmesi adına bu mekanizmanın unsurları, işleyişi ve Hz. Ömer öncesi dönemdeki mahiyetinin ele alındığı alt başlıklar ile ön bilgilendirme yapmak hedeflenmiştir. “Valilerin Denetlenmesi ve Sonuçları” şeklinde isimlendirilen ana başlıkta en son olarak Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde gerçekleşen azillerden haber verilmiş ve bununla öncesinde bu iki dönemde gerçekleşen vali azilleri ile Hz. Ömer döneminde gerçekleşenler arasında kıyas yapılabilmesi amaçlanmıştır.

Tezin son ve üçüncü bölümü ise “Hz. Ömer Dönemi Vali Azilleri” olarak belirlenmiş ve konu ile ilgili toplanan veriler anlamlı bir bütün halinde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu başlık, incelemeler sonucunda iki alt başlıkta ele alınmış, ilk başlıkta, kimliği belirli olan ve kaynaklarda hakkında azledildiğine dair rivayete ulaştığımız valilere yer verilmiştir. Burada ilk dönemde söz konusu olan vali-amil-emir gibi kavramların karmaşası sebebiyle bazı vali, amil ve komutanların görevlerinin ayırt edilmesinde güçlük ile karşılaşmış sonuç olarak valilik şeklinde yorumlanmaya imkân tanınabilecek her isme yer vermeye dikkat edilmiştir. Yine ilk dönem yaşanan olayların tarihlendirilmesindeki farklılıklar azillerin gerçekleştiği zamanların tespit edilmesini güçlendiren bir durum halini almıştır. Valilerin azillerini ele alırken konunun bir bütün içerisinde görülmesi adına valilerin kısaca biyografilerine yer verilmiş ardından azilleri ortaya koyan rivayetler paylaşılmıştır. Birçok ismin görevden alınmaları hakkında farklı rivayetlere ulaşılmış kimi zaman birbiriyle çelişkili olan bu rivayetlerin sistemli bir şekilde aktarımı yapılmaya eğer mümkünse de makul bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bazı isimlerin azilleri hakkında

ise hiçbir sebebe ulaşılamamış olup bu kişilerle ilgili kısaca bilgilendirme yapmak ile yetinilmiştir.

Yine kaynaklarda ismi bilinmeyen bazı valilerin azil rivayetleri ile karşılaşılmış ve bir alt başlıkta bu rivayetlere değinilmiştir. Ekler kısmına araştırma neticesinde tespiti yapılan azli gerçekleşmiş valilerin yer aldığı bir tabloya yer verilerek tez tamamlanmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN METEDOLOJİSİ

Çalışma, Hz. Ömer dönemi ile ilgili olduğu için ilk dönem İslam tarihinin klasik kaynaklarına başvurulmuştur. Öncelikli olarak azillerin tespit edilebilmesi adına genel tarih kitapları ve fütihat kitaplarından yararlanılmış olup tespit edilen isimlerin kimlik bilgileri ve yaşantıları hakkında bilgi edinmek için ağırlıklı olarak tabakât kitaplarına ve nesep kitaplarına başvurulmuştur. Temelde halife, vali, devlet konulu bir çalışma olması siyaset kitaplarına da ihtiyaç duymamıza neden olmuştur. Bunun yanı sıra konumuz el verdiğince hadis eserlerinden de istifade edilmiş olup edebiyat ve harâc kitaplarına da zaman zaman başvurulmuştur.

Çalışmada valilerin azilleri hakkında ulaşılabilen rivayetlerin tamamına yer vermeye çalışılmış bu rivayetler arasında tercihte bulunmaktan ziyade vali azilleri ile ilgili bütüncül bir aktarım yapılmaya gayret edilmiştir.

Klasik kaynakların tez üzerinde hâkimiyetinin yanı sıra Türkçe ve Arapça olmak üzere modern döneme ait kaynaklardan da istifade edilerek konu ele alınmaya çalışılmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Hz. Ömer dönemi vali azilleri şeklindeki konumuz, bir gereklilik olarak ilk dönem İslam tarihinin klasik kaynaklarının temel başvuru eserleri olmasını sağlamıştır. Öncelikli olarak konun evveline dair yapılan incelemelerin, Hz. Peygamber (a.s) dönemine dönük kısmı için siyer ve meğazi kitaplarına ağırlık verilmiştir. Hem Hz. Peygamber'in uygulamalarını tespit etmek hem de Hz. Ömer'in bu dönemdeki icraatlarını tespit etmek

amacıyla başvuru kitapların başlıcaları; İbn İshak'ın “*es-Sîre*”si,¹ İbn Hişam'ın “*es-Sîretü'n-Nebî*”si,² Vakıdî'nin “*Kitâbü'l-Meğâzi*”si³ olmuştur.

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemini incelerken azilleri doğru bir düzlemde ele almak, gerçekleşen olaylara vukûfiyet sağlamak, bu halifelerin vilayetler üzerindeki tasarruflarını ve tayin ettikleri valileri tespit etmek amacıyla en çok başvuru eser türlerinden biri genel tarih kitapları olmuştur. Valilerin azillerine sebep olan olayları tespit için de yine bu türden eserlere çokça ihtiyaç duyduk. Bunlardan bizim için en önemli iki eser ise rivayet bakımından zengin olan Taberî'nin, “*et-Târîh*”i⁴ ve olayları bir sistematik çerçevesinde aktaran İbnü'l Esîr'in, “*Kâmil fi't-Târîh*”i⁵ olmuştur. Yine Halife b. Hayyat'ın, “*et-Târîh*”⁶ isimli eseri, Dineverî'nin, “*Ahbâru't-Tivâl*”⁷; Ya'kubi'nin, “*Târîh*”⁸, İbn Kesîr'in, “*Bidâye ve'n-Nihâye*”⁹; Zehebî'nin, “*Târihu'l-İslâm*”¹⁰ adlı eserleri temel başvurularımız arasında yer almıştır.

Valilerin özelinde onların özgeçmişleri ve nesep bilgilerine ulaşmak amacıyla yapmış olduğumuz incemelerde ise sıklıkla kullandığımız eserler; Hişam b. Muhammed el-Kelbî, “*Cemheretü'n-Neseb*”,¹¹ İbn Sa'd “*et-Tabakâtü'l-Kübrâ*”¹², Belâzurî, “*Ensâbü'l-*

¹ İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk Süheyl Zekkar, (Beyrut: Daru'l-fikir, 1978).

² İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, (Beyrut: Daru'ihyâi't-turâsi'l-arabi, 1971).

³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi el-Vakıdî, *Kitabu'l-megazi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Alemi'l-Kutub, 1984).

⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *et-Târihu't-Taberî: Târihu rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. (Mısır: Daru'l-Meârif, 1387/1967).

⁵ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l-Arabî, 1997.

⁶ Halife b. Hayyat. *Târihu Halife b. Hayyat*. thk. Ekrem Ziya Umerî. (Dimeşk, Beyrut, Daru'l-kalem, Müessesetü'r-risâle, h.1397).

⁷ ed-Dineverî, Ahmed b. Davud. *el-Ahbaru't-tivâl*, thk. Abdülmünim Âmir, (Kahire: Dâru'l-İhyâi'l Kütübü'l-Arabiyye, 1960).

⁸ Yakubî, *Târihu'l-Ya'kubî* (Beyrut: Daru Sadr, 1960).

⁹ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Kahire: Daru'l-saadet, t.y.).

¹⁰ Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-arabî, 1413/1993).

¹¹ Hişam b. Muhammed el-Kelbî, *Cemheretü'l-neseb*, thk. Hasan Naci, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1986).

¹² Muhammed b. Sa'd Ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001).

Eşraf”,¹³ İbn Abdilberr “*el-İstiâb*”,¹⁴ İbnü’l-Esîr “*Üsdü’l-Ğâbe*”,¹⁵ Zehebî, “*Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*”,¹⁶ İbn Hacer, “*el-İsâbe*”¹⁷ olmuştur.

Futuh ve şehir tarihi eserleri de bizim için önemli olup bunlar içinden Belâzurî’nin “*Futûhu’l-Buldân*”¹⁸ adlı eseri de en sık başvurduğumuz kaynaklarımızdan birisidir. Bu eserin yanı sıra içerdiği çok sayıdaki rivayetler ile Asâkir’in “*Târîhu Medinetü Dimeşk*”¹⁹ adlı eseri de bizim için önem arz etmektedir. Yine İbn Şebbe’nin “*Târîhu’l-Medine*”²⁰ adlı eseri de kullandığımız bir diğer şehir tarihi eseri olmuştur.

Tüm bunlar dışında, İbn Habîb “*Kitâbu’l-Muhaber*”,²¹ İbn Kuteybe “*Meârif*”,²² Mâverdî “*Ahkâmu’s-Sultâniye*”,²³ İbn Abdîrabbih “*İkdü’l-Ferîd*”,²⁴ Ebû Yûsuf “*Kitâbu’l-Harac*”,²⁵ İbn Zenceveyh, “*Kitâbü’l-Emvâl*”²⁶ gibi eserleri de kaynaklarımız arasında saymamız mümkündür.

Ayrıca şunu ifade etmeliyiz ki Buharî, Müslim, Tirmizî, İmam Ahmed gibi hadisçilerin hadis eserlerinden mümkün merteye istifade etmeye gayret ettik.

Modern döneme ait eserleri bulunan, Tahtavî, Muhammed Hamidullah, Salih Ahmed, Mustafa el-A’zami, Kettânî, Temmavî, Şiblî Nu‘mânî, Süleyman Nedvî, Sallâbî, Ekrem

¹³ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensabu’l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkar ve Riya Zerkay, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1417/1996).

¹⁴ Yusuf b. Abdullah İbni Abdilberr en-Nemerî, *el-İstiâb fi marifeti’l-ashab*, thk. Ali Muhammed el-Becevî. (Beyrut: Daru’l-cil, 1412/1992).

¹⁵ İzzeddin İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğabe fi marifeti sahabe* thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr., (Beyrut: Daru’l-fikr, 1409/1989).

¹⁶ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübelâ*, (Kahire: Daru’l-Hadis, 1427/2006).

¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-sahabe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Daru’l-kütübü’l-ilmiyye, 1415).

¹⁸ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Futûhu’l-buldân* (Beyrut: Daru’l-mektebeti Hilal, 1988).

¹⁹ Ebu’l Kâsım İbn Asakir, *Tarihu medineti dımaşk* thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1415/1995).

²⁰ Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu’l-Medine*, thk. Fehim Muhammed Şaltût, (Cidde: y.y., 1399).

²¹ Ebû Ca’fer Muhammed İbn Habîb, *Muhabber nşr. İlse* Lichtenstädter (Haydarâbâd-Dekkân: Marif-i Osmâniyye, 1361/1942).

²² Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Kahire: Hey’etü’l-Mısıriyyetü’l-ammetü’l-küttâb, 1992).

²³ Ebu Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkamu’s-Sultaniye*, (Kahire: Daru’l-Hadis, t.y.).

²⁴ Ebu Amir Şihabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, (Beyrut: Daru’l-kütübü’l-ilmiyye, h. 1404).

²⁵ Ebû Yûsuf Ya’kub b. İbrâhim b. Habîb, *Kitâbu’l-Harac* thk. Taha Abdurrauf Sa’d-Sa’d Hasen Muhammed, (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye, t.y.).

²⁶ Humeyd b. Mahled İbn Zenceveyh, *Kitâbü’l-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâd (Suudi Arabistan: Merkezü’l-Melik Faysal li’l-Buhûsü ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, 1406/1986).

Ziya Umerî, Corci Zeydan, Hitti, Wellhausen gibi isimlerden de istifade ettik. Ayrıca Abdüsselam b. Muhsin Al-i İsa'nın, "*Dirâsetu'n-Nakdiyye fi'l-Merviyyâti'l-Varide fi Şahsiyeti Ömer*"²⁷ isimli çalışmasından dönemin valilerini tespit hususunda faydalandığımızı da belirtmeyi bir borç bilmekteyiz.

Ülkemizde, İslam tarihinin ilk dönemi ile ilgili çalışmış birçok ismin çalışmalarından da istifade ettik. Bunlardan Hüseyin Algül, Mustafa Fayda, İbrahim Sarıçam, Adem Apak, Mahfuz Söylemez, Ünal Kılıç, Halit Çil gibi isimleri sayabiliriz. Özellikle Ünal Kılıç'ın "*Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*"²⁸ adlı eseri bizim için önemli olup çalışmamızda sıklıkla yer vermiş bulunmaktayız.

Ayrıca azil konusuyla ilgili ülkemizde yapılan bir çalışma olup olmadığı araştırılmış, bizim çalışmamız ile aynı yıl gerçekleştirilen "*Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar ve Görevden Alınma Sebepleri*"²⁹ isimli yüksek lisans tezi haricinde azil konusunda yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki yalnızca Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen vali azillerini aktarmakla yetindiğimiz çalışmamız, bahsi geçen çalışma ile özellikle tespit edilen vali sayıları sebebiyle oldukça farklılık taşımaktadır.

---

²⁷ Abdüsselam b. Muhsin Al-i İsa, *Dirâsetun Nakdiyye fi'l-Merviyyati'l-Varide fi şahsiyeti Ömer* (Medine: Câmîatü'l-İslamiyye, 2002).

²⁸ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, (Konya: Yediveren, 2004).

²⁹ Halime İlhan, *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar ve Görevden Alınma Sebepleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DEVLETİNDE İDARİ YAPININ OLUŞTURULMASI VE VALİLİK

A. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİNDE İDARÎ YAPININ OLUŞMASI

İslam tarihinin çekirdeği mesabesinde olan Asr-ı Saadet döneminde, Hz. Peygamber tarafından İslam'da devlet oluşumunun en güzel örneği ortaya konmuş ve bu güzel örnek sonra kurulacak olan İslam devletleri için en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in İslam dinini tebliğ ile görevlendirilişinin ardından idari yapılanmaya gidilmesi zaman almıştır. Zira İslam, devlet olma kimliğinden evvel bir din olarak var olma mücadelesi vermiştir.

Miladî yedinci asrın başlarında kendini göstermeye başlayan bu yeni din, toplum içerisinde güç sahibi olan kişiler tarafından tehdit olarak görülmüştür. Hz. Muhammed (a.s)'ın ailesinin, toplum içerisindeki konumu ve ilk başlarda tebliğ faaliyetinin daha sessiz bir şekilde yürütülmesi sebebiyle yalnızca sözlü uyarılarla karşılaşmıştır. Hatta Mekke'de peygamberlik iddiasından vazgeçmesi için reislik, mal, mülk, güzel kadınlar teklif edilmiş ancak o, davasından vazgeçmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir.³⁰ Ne var ki zamanla İslam'ın varlığının daha fazla hissedilir olması yani müşriklerin gözünde tehdidin büyümeye devam etmesi sözlü uyarıların, bir takım sert yaptırımlara dönüşmesine neden olmuştur.

Açıktan tebliğ ile görevlendirilişin ardından, o güne değin net bir faaliyetle Hz. Peygamber'e karşı çıkmayan müşriklerin önde gelenleri, daha sert müdahalelere başlamışlardır. Her ne kadar işkence, boykot gibi caydırıcı gücü yüksek engellemeleri deneseler de dini yayılışın önünde duramamışlardır. Hz. Peygamber (a.s) de bulunduğu şartlar itibarıyla müşriklere karşı caydırıcı nitelikte bir oluşuma gidememiştir. Yalnızca küçük gruplara tebliğde bulunmuş, aynı seferde büyük kitlelere hitap edememiş, ikişerli üçerli gruplara dini-ahlaki ilkeleri aktarmıştır. Bu faaliyetler ise çoğunlukla Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evinde gerçekleşmiştir.³¹

Ne var ki dönemin şartları içerisinde hâkim gücü elinde bulunduran müşrikler giderek acımasızlaşıyor, Müslümanlar dayanılması güç eziyetler ile karşılaşıyorlardı. Hal bu iken Habeşistan'a göç fikri dinini özgürce yaşamak isteyenler için oldukça güzel bir fırsattı ve

³⁰ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 2/305.

³¹ İbn Hişam, *es-Siretü İbn Hişam*, 1/253.

aynı zamanda bu hareket doğrultusunda İslam, Mekke'den kilometrelerce uzaklıkta olan Habeş topraklarına da ulaşmış olacaktı.

Habeşistan'a hicreti, her ne kadar teşkilatlanma örneği olarak ifade edebilirsek de siyasi –idari teşkilatlanmanın tam anlamda ilk canlı belirtileri Medine'ye hicretten üç yıl önce Akabe'de Hz. Muhammed (a.s)'in, Hazrecli altı kişi ile görüşmesi sonrasında gerçekleşmiştir.³² Peygamberliğin onuncu yılında gerçekleşen birinci Akabe görüşmesinde yalnızca sohbet edilmiş ancak bir yıl sonrası için tekrar sözleşilmiştir. İkinci görüşmelerde sadece buluşulup din hakkında sohbet edilmemiş, aynı zamanda “bey‘at” de yapılmıştır.³³ Heyettekiler, Hz. Peygamber (a.s)'i kadınlarını ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına söz vermişlerdir. Bu sözleşme, teşkilatlanma noktasında somut bir adım olmuştur.

Bey'atte dikkate değer bir başka husus ise Resulullah (a.s)'ın, Medinelilerden aralarından on iki temsilci seçmelerini ve de bunların kavminin temsilcisi olmalarını istemesidir.³⁴ Bu şekilde Hz. Peygamber (a.s), daha Medine'ye gitmeden idari yapılanma adına ufak adımlar atarak söz konusu henüz küçük bir topluluk olsa dahi yönetici seçiminin önemli bir husus olduğunu göstermiştir.

Bir devlet için toprak, yönetici, millet, teşkilatlanma ve kanun gibi temel şartların temini esastır. Bu istikamette, İslam devletinin oluşumundaki önemine binaen, yeni bir başlangıç olarak kabul edip takvimlerimizi sıfırladığımız hicret, değişimin ve kurulan devlet sisteminin temel hareket noktası olmuştur. Hicret, Mekke'de pasif halde olan Müslümanları Medine'de aktif hale getirerek esas güç haline gelmelerini sağlamıştır.

Mekke'de gereken şartları temine imkân bulamamış olan Hz. Peygamber (a.s), Medine'de dini yaşamı kolaylaştırmaya yönelik birtakım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler, siyasi alandaki vizyonunu yansıtırken aynı zamanda da bir şehir yaşantısı vadetmiştir. Bu vaat ise idarenin nizami hale gelişini pekiştirmiştir. Hz. Peygamber (a.s)'in, bu anlamdaki çalışmalarından Mescid-i Nebevi'nin inşası, Medine Sözleşmesi ve Muâhat öncü faaliyetler olarak görülebilir.

---

³² Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, 2/305.

³³ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991), 135.

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 2/98-99.

Hız. Peygamber (a.s), Medine'ye girdiği ilk anlarda daha devesinden inmeden Mescid-i Nebevi'nin yerini tayin etmiştir.³⁵ Adeta önceliğinin; yalnızca namaz kılınan bir ibadethaneden ziyade herkes için dinî, içtimaî, siyasî bir merkez olacak bu yapının inşası olduğunu fiilen belirtmiştir. Ağırman, Hız. Peygamber'in mescidinin dönem içerisindeki konumunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Mescit, yalnızca namaz kılınan bir yer değil aynı zamanda eğitim faaliyetinin gerçekleştiği bir alan, yabancıların sığınadığı, misafirlerin konağı, yoksul ve zayıfların barınadığı olmuştur. Bununla beraber, Medine'ye gelen heyetler mescitte karşılanmış, orada ağırlanmış ve kendileriyle orada konuşulup, sohbet edilmiştir. Medine mescidi, ordu komutanlığının karargâhı olması, askerinin orada toplanması, sancakların orada verilmesi, cephe komutanlarının orada tayin edilmesi, askeri emirlerin orada verilmesi gibi yönleriyle de devlet idaresinin merkezi olmuştur.”³⁶

İşlam devletinden önce kabileler, birbirlerine karşı ve birlikten uzak hatta çatışmalardan beslenen bir yapıdaydı. Kabile içerisinde ise kan bağı temelli olan ilişkiler hüküm sürüyordu. İşlam ile kan bağı temelli olan bu zincir kopmuş yerine yeni bir bağ temin edilmişti. Merkeze dini/din kardeşliğini alan bu yapıyı imâni ilkeler şekillendiriyordu. Hız. Peygamber(a.s), Medine'de gerçekleştirdiği muâhat ile ümmet içindeki bağı iyice kuvvetlendirmişti. Ancak Müşlümanların dışında o güne değin önemli bir güç unsuru olan Yahudiler ve müşrikler bu anlaşmanın dışarısında kalmışlardı. şehirde Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Araplar'la Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri yaşamaktaydı. Evs ve Hazrec kabileleri zamanla Yahudilere karşı üstünlük sağlayarak şehre hâkim olmuşlardı.

Siyasal alandaki durumun aksine Yahudi kabileleri ekonomik alanda Araplar'dan daha üstündü ve ziraat, ticaret, demircilik, silâh yapımı, dokumacılık, kuyumculuk gibi meslekler onların elindeydi.³⁷ Mekke'nin aksine çok unsurlu bir yapı arz eden Medine'de, Müşlümanların sosyal yaşamdaki mutlâkıyeti için ümmet içerisinde sağlanan birlik

³⁵ İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, 2/136.

³⁶ Mustafa Ağırman, “Hız. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, *Dergipark*, (8. Temmuz 2022).

³⁷ Muhammed Hamidullah. *İşlam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 166-185.

yeterli olamazdı. Zira Müslümanların varlığını tehdit eden unsurlar giderilmeli yahut zarar veremeyecek bir konuma getirilmeliydi.

Şehre nüfuz eden unsurların farkında olan Hz. Muhammed (a.s), bu noktada başarılı bir siyaset örneği göstererek; bütüne hâkim olan bir idarenin inşası için hicretten kısa bir süre sonra Medine Vesikası'nı hazırlattı. Muhâcîr ve ensârla beraber Medine'deki Arap kabileleri ve Yahudilerin ileri gelenlerini toplayan Hz. Muhammed (a.s), bu güçler arasında birliği sağlayarak yönetimde birliği amaçlamıştır. Öteki ile kurulan ilişkiler açısından bugün dahi önemini koruyan bu anlaşma döneminin üstünde bir perspektif sunmuş, din ve inanç özgürlüğünü temin ederek birlikte yaşamı mümkün kılmıştır. Hz. Peygamber, bu süreçte devletin uluslararası alanda idaresini kısmi olarak kontrol altına almıştır.³⁸

Mescid-i Nebevi'nin inşası, Muâhat ve Medine Vesikası; tek bir idareci altında yönetilmek noktasında oldukça tecrübesiz ve isteksiz olan Arap toplumunu söz konusu duruma hazırlamaktaydı. Ayrıca bu üç faaliyet sosyal, siyasal ve hukuksal birlik sağlayarak Arap halkının toplumsal kimlik inşasında, “devlet” faktörünün etkisini kolaylaştırmaktaydı.

Şehirlerin, İslami kimlik altında idaresi hususunda Hz. Peygamber'in (a.s) Medine'ye hicretten sonraki adımları, haleflerine devlet idaresinin öncüllerini vermiştir. Bu yeniliklerle beraber asli olarak devletin güvenliğini temin eden gazve ve seriyyeler ise İslam dininin yayılmasına ve kurulan devletin genişlemesine hizmet etmiş, böylelikle yönetim kademe atlamıştır.

Müşrikler, Medine'de palazlanmaya başlayan İslam'a karşı tecavüzlerini sürdürmüşlerdir. Kureyşliler'in bazı birliklerinin, Medine yakınlarına kadar gelip ekinlere ve hayvanlara zarar vermeye başlamaları bu durumun yalnızca bir örneğidir. Tehditlerle karşı karşıya kalan Resulullah (a.s), ashabına daima sabrı tavsiye etmiş ve ashabının müşriklere karşı çıkma arzularını “*Henüz harbe izinli değiliz.*” diyerek geri çevirmiştir.³⁹

---

³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 355.

³⁹ Hayati Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi* (Akit), 167.

Sulhun sürdürülebilme olasılığının gittikçe azalması sebebiyle Hz. Peygamber (a.s) ve ashabı, zorlanmaya başlamıştır. Bu karmaşa içerisinde, “*Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir.*”⁴⁰, “*Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!*”⁴¹ Ayet-i kerimeleri nâzil olmuş böylelikle Müslümanlara cihat izni verilmiştir. Cihat için gelen bu izinle Hz. Peygamber, müdafaa amacıyla gerekenleri yapmıştır. Nitekim zaman zaman küçük kabileleri tehdit eden ve Müslümanların mallarını yağma etmeye çalışan müşriklere karşı devriyeler çıkarmak icap etmiştir.⁴² Bu devriyelerin bazısında Hz. Peygamber bizzat görev almış ve birliği komuta etmiştir. Hz. Peygamber’in bizzat katıldığı seferlere gazve adı verilmiş, bizzat yer almadığı devriyelere ise ba’s veya seriyye denilmiştir⁴³.

Sefere çıkacak ordunun kumandanı Resulullah (a.s) tarafından tayin edilirdi.⁴⁴ Gönderdiği seriyye komutanlarına, tavsiyelerde bulunur, bazen izleyecekleri yol, gece veya gündüz mü saldırmaları gerektiği gibi hususlarda bilgilendirirdi. Hz. Peygamber, gazve ve seriyyeler gerçekleştirerek, oluşturmaya başladığı devletin varlığının devamını amaçlamıştır. Ayrıca haber toplamak, İslam’a davet, müdafaa, kervan takip etmek, yapılan antlaşmalara ihanet edilmesi, müşriklerin harp teklif etmeleri yanında putları tahrif etmek, devletin itibarını korumak gibi sebeplerle seriyye çıkarmış ve gazveye çıkmıştır.⁴⁵ Seriyyeleri ve gazveleri incelediğimizde bir devletin olmazsa olmazı olarak sayabileceğimiz ordu teşkilatının temellerinin atıldığı görülmektedir.

Valilik sisteminin esas itibari ile ortaya çıkması ise devletin giderek genişlemesinin ve tek merkezden yönetiminin güçleşmesinin ardından gerçekleşmiştir. Zira Hz. Peygamber (a.s)’a heyetlerin gelmeye başlaması ile birlikte gittikçe genişleyen İslam Devleti’nin

---

⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Hac 22/39.

⁴¹ el-Bakara 2/191.

⁴² Ülkü, *İslam Tarihi*, 168.

⁴³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 280.

⁴⁴ Mehmet Ali Kapar, “Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam* ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2/127.

⁴⁵ Mehmet Ali Kapar, “Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”,2/131.

yetki ve işlevleri artmış ve o da kamusal alan için görevliler tayin etmeye başlamıştır. Bu hamlelerle birlikte devlet sistemi, oluşan ihtiyaçlarla gelişerek şekillenmiş ve İslam Devleti'nin kurumları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Hz. Peygamber (a.s)'ın, vefatının ardından kurduğu devlete, idari noktadan baktığımızda Nihat Aytürk'ün:

“Görüldüğü gibi; Hz. Muhammed'in kurduğu devletin Müslim gayrimüslim olarak belirli bir tebaası, belirli bir yönetim merkezi ile karargâhı; belirli bir mülkî idaresi (valileri, komutanları, kadıları, kâtipleri, memurları); valilerle ve yabancı ülkeler ile yaptığı yazışmaları ve anlaşmaları; “Beytü'l-Mâl” denilen hazine ve maliye teşkilatı; savunma ve güvenliği sağlayan “seriyye” denilen askeri teşkilâtı, ordusu ve komutanları, belirli bir hukuki nizâmı, davalara bakan kadıları, pazarı ve esnafi denetleyen zabıta teşkilatı vardı. En önemlisi sınırları belli olan bir ülkesi vardı.”⁴⁶

şeklindeki açıklaması konuyu özetler mahiyettedir.

Hz. Peygamber (a.s), nübüvveti boyunca askeri, siyasi, içtimai ve ekonomik alanlarda yönetimin İslam'a en yakışan halini ortaya koymuş, ondan sonra gelenler ise bu örneklik doğrultusunda hareket etmeye gayret etmişlerdir. Özellikle Hulefâ-yı Râşidîn devri için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in (a.s) yönetimine en çok benzeyen yönetim örneklerini onlar ortaya koymuştur.

Hulefâ-yı Râşidîn'in ikincisi olan Hz. Ömer, aslı olarak Hz. Peygamber'in (a.s) sünnetine sadık kalmayı amaçlamış, bu doğrultuda da İslam devletinin bekası için mücadele etmiştir. Hz. Ömer için de devlet amaç değil araç olmuş, mülk için değil, İslam dinini yaşanılabilir kılmak ve dini yaşantı adına ideal yönetim sistemini kurmak gayesi ile mücadele vermiştir. Nasıl ki Hz. Peygamber (a.s), onlar için ve tüm ümmet için her durumda ve şartta başvuru merkezi olmuşsa ondan sonra göreve gelen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in en güzel örnekleri olarak bu ümmetin başvuru kaynaklarındaki sıralamada, Resulullah (a.s)'dan sonraki yerlerini almışlardır.

---

⁴⁶ Nihat Aytürk, *İslam'da Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler*(Ankara: Astana Yayınları, 2018), 56.

B. İLK DÖNEM İSLAM DEVLETİ'NDE VALİLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE UYGULAMA FARKLILIKLARI

Aslen Arapça bir kelime olup sözlükte “bir nesneye çok yakın olmak” anlamına gelen ve-le-ye (و-ل-ي) kökünden ismi-i faildir. Bu kök aynı zamanda “yetkili kişi”, “idareci”, “yönetici” gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu “vulât” (ؤلؤ) kelimesidir. Masdarı “velâye”(ولاية)dir.⁴⁷ Kavram olarak, bir ilde devleti temsil eden en büyük mülkî âmir anlamını taşımaktadır.

Bu görevlilerin hâkimiyetleri altında olan bölgeler ise “vilayet” şeklinde isimlendirilmiştir. Kuranı Kerim’de tanımının yapıldığı şekilde kullanılmamış olup hadislerde çokça yer almıştır.⁴⁸ Bununla birlikte Allah’ın isimlerinden biri olan “el-vâli”, Kâinâtı ve her an olup biten işleri tek başına ve gereği gibi idâre eden anlamına gelmektedir.⁴⁹

Devlet başkanının yetkisiyle göreve getirilen valilerin hâkimiyet kurdukları bölgeler zaman içerisinde büyüklüklerine göre farklı isimler almıştır. Buna göre valinin görev alanı “şehir”, “vilayet”, “eyalet” şeklinde isimlendirilmiştir. Vilayetler eyaletlere nazaran daha küçük bölgeler için kullanılmıştır. Ne var ki henüz yeni kurulmuş olan İslam Devleti’nde vilayet ve eyaletlerin tam anlamıyla tespit edildiğini söylemek mümkün değildir.⁵⁰ Zira bir yandan devam eden fetih süreciyle devletin sınırları sürekli büyümüş ve bünyesine yeni bölgeler dâhil olmuştur. Hz. Ömer döneminden itibaren kurumsallaşma noktasında atılan adımlarla bir sistem oturtulmaya çalışılmış olsa da bu daha çok deneme yanılma şeklinde gerçekleştiği için bölgelerin sınırları esnek bir yapı arzemiştir. Nitekim eyalet kavramı da daha sonraları ortaya çıkmış olup bu dönemdeki uygulamalar bugünden geçmişe dönük olarak nitelendirilmeye çalışılmıştır.

Bunun yanında diğerlerine nazaran büyük sayılabilecek vilayetlere birden fazla kişinin ataması yapılarak, bölgeler valiler arasında taksim edilebilmişken bazen de birden fazla kişi tarafından yönetilen bölgeler tek bir kişinin emrinde birleştirilmiştir. Örneğin, Hz.

⁴⁷ Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* thk. Komisyon (Kuveyt: Hükümeti'l-Kuveyt, 1965-2001), “vly” , 40/242; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, “vly”,(22 Mayıs 2023); Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 88.

⁴⁸ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 88.

⁴⁹ *Kubbealtı Lügati*, “Vali” ,(22 Mayıs 2023).

⁵⁰ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 88.

Peygamber döneminde vali Bazan tarafından yönetilen Yemen, valinin vefatından sonra üç bölüme ayrılmış ve her bölümde ayrı ayrı valiler görev yapmıştır.⁵¹

Esasen tüm vilayetlere atamaları halife gerçekleştirirken merkez vilayete bağlı küçük bölgelere bazı zaman genel valiler de atama gerçekleştirebilmiş ancak bu da halifenin izni dâhilinde gerçekleşmiştir. Örneğin, Hz. Ömer döneminde; Suriye bölgesinin genel valisi/başkomutanı olan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, onun önderliğinde fethi gerçekleşen Humus, Halep, Antakya, Kudüs gibi bölgelere vali tayin etmiş, Hz. Ömer de bu konuda kendisini tam yetkilendirmişti.⁵²

Bu dönemde tıpkı sınırların net bir şekilde ayrılamaması gibi valilik kavramı da âmil, emir gibi kavramlar ile net bir şekilde ayrılamamıştır. Bu noktada emir ve âmil kavramlarının da kısaca açıklanması uygun görülmektedir.

1. Emir:

Arapça olan bu kelimenin kökü “emretmek” anlamına gelirken türetilmiş hali olan “emir (امير)” kelimesi, esasen “emir veren kimse” anlamında olup “Bey ve vâli olmak” manâsına gelmektedir.⁵³ Bu sebeple komutanlara da emir olarak hitap edilmiştir.

İlk dönem İslam kaynaklarında sıkça yer alan bu terim komutan, vali ve âmil kelimelerinin anlamlarını taşıyabilmiştir. Hz. Ömer döneminde vali olarak tayin edilen kişiler idari görevlerin yanı sıra askeri faaliyetler ile de ilgilenmişlerdir. Özellikle Basra ve Kûfe gibi ordugâh şehirlerde görev yapan valiler ve sınır bölgelerinde görevi olanlar için bu durum daha fazla öne çıkmış dolayısıyla valiler için emir kelimesi de sıkça kullanılmıştır.⁵⁴ Bu kişilerin görev ve yetki alanlarının içiçe geçmiş olması kaynaklarda da net bir ayırım yapmayı zorlaştırmıştır.

Bu dönemde emir ve vali kelimesinde yaşanan karışıklığın temel sebebi olarak fetih için tayin edilen komutanın fethin ardından bölgeye vali olarak atanması gösterilmiştir. Amr

⁵¹ Diyarbekrî, *Tarihu'l nefis fi ahvali enfesi'l-nefis* (Beyrut: Daru sadr, t.y.), 2/153.

⁵² Ubade b. Samit'i Humus bölgesine tayin etmesi için bk. Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 155. Ayrıca Ebu Ubeyde'nin, Fihl bölgesinin fethinin ardından Şurahbil b. Hasene'yi bölgeye vali olarak bırakmıştır. bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/269.

⁵³ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, “Emir”, (22 Mayıs 2023); ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, “Emr” 10/68, 70-71.

⁵⁴ Taberî, *et-Târih*, 3/147, 4/241.

b. el-As, Şurahbil b. Hasene, Yezid b. Ebu Süfyân gibi isimler komutan olarak gerçekleştirdikleri fethin ardından o bölgelere vali olarak tayin edilmişlerdir.⁵⁵ Dolayısıyla siyasi idare ve askeri idarenin bu şekilde bir arada yürütülmesi daha çok askeri bir unvan olan emir kelimesinin valiler için de kullanılmasına neden olmuştur.⁵⁶

2. Âmil:

Âmil kelimesi, Arapça olan “a-mi-le” (عمل) fiilinden gelir ve bu fiil “(iş)yaptı” anlamı taşır. Âmil (عامل), bu fiilden türetilmiş bir ism-i fail olup bir işi yapan kişi, işleyen, icrâ eden kimse, işçi anlamındadır.⁵⁷ İslam tarihinde, vergi toplamakla, idâre işleriyle, vâilikle görevlendirilen kişilere âmil denilmiş ve görevli memur anlamında bir terim şeklini almıştır.⁵⁸

Kuran-ı Kerîm’de âmil, zekât kelimesi ile birlikte kullanılmış ve zekâtı toplamakla görevlendirilen kişileri ifade etmiştir. Hadislere bakıldığında ise genel itibariyle idareci anlamında kullanılmış, bunun yanında vergi tahsildarı, zekât amili manalarını da ifade edilmiştir.⁵⁹

İslam tarihi kaynakları incelendiğinde âmil kelimesinin sıklıkla kullanıldığı ve bu kelimenin kimi zaman yalnızca zekât/vergi tahsildarlığı anlamını içerdiği kimi zaman da valilik anlamını ifade ettiği görülmüştür. Bazen böyle durumlarda aradaki farkı ifade etmek için âmil kelimesine ilave olarak ne ile görevlendirildiğini tanımlayan “sadaka” yahut “zekât” gibi ibarelere yer verilmiştir.⁶⁰

Yine aynı kökten gelen kullanmak, idareci atamak anlamına gelen mastarı “isti’mal” olan “ista’mele” (استعمل) fiili herhangi bir kayıt düşülmeksizin memur ve vali atamalarını ifade

⁵⁵ Belâzurî, *Futuhu'l-Buldân*, 113.

⁵⁶ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 90.

⁵⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, “aml”, 30/55-56; Arabic Ontology-Lexion of Modern Arabic, “âmil”, (22. Mayıs2023); Vankulu Lügati “âmil”, (22 Mayıs 2023); Kubbealtı Lugatı “âmil”, (22 Mayıs 2023).

⁵⁸ Mehmet Erkal, “Âmil”, TDV İslâm Ansiklopedisi (22 Mayıs 2023). Örnek için bk. Taberî, *et-Târih*, 3/147.

⁵⁹ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 91.

⁶⁰ Örneğin, Halife b. Hayyat; Hz. Peygamber (a.s)’ın valilerinin listesini “Tesmîyetü Ummalihi Sallallahu Aleyhi ve’s-sellem” başlığı altında verirken zekât ve diğer malî hususlarla ilgili amilleri ise “Tesmîyetü Ummalihi ale’s-Sadakât” başlığı altında vermiştir bk. Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 97-98. Hz. Ömer döneminde ise vali tayinleri için “Tesmîyetü Ummalihi Ömer ibnü'l-Hattab” başlığı atmıştır bk. Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 153.

etmek için sıklıkla kullanılmıştır.⁶¹ Bu da bazı görevlendirmelerin kapalı kalmasına sebebiyet vermiştir.

İlk dönem İslam tarihinde yasama, yürütme ve yargının yani kuvvetler ayrılığının temin edilmemiş olması, idari yetki ve görevlendirmeler için kullanılan bu gibi tanımlamaların da net olmamasına neden olmuştur. Öyle ki bir vali görevlendirildiği vilayette mali, askeri, adli işlerin tamamından sorumlu olabilmiş, bu vesileyle âmir, emir, vali gibi ünvanların hepsi ile vasıflanabilme imkânı bulmuştur. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde teşkilatlanma ve kurumsallaşma noktasında atılan adımlar -vilayetlere direkt merkeze bağlı kadı ve vergi tahsildarları tayini gibi- görevlendirilmedeki farkların da daha görünür olmasını sağlamıştır.

---

⁶¹ Örnek olması için bk.Taberî, *et-Târih*, 3/308, 3/597.

C. TARİHİ SÜREÇTE VALİLİK KURUMU

1. Hz. Peygamber Dönemi Valilik Kurumu

Hz. Peygamber (a.s), Medine’de idari sistemin tesisi açısından birtakım faaliyetler ortaya koymuş, zamanla valilik kurumu da bu faaliyetler doğrultusunda İslam devletinde boy göstermeye başlayarak idari sistemin kilit parçalarından biri haline gelmiştir.

Hudeybiye ve Mekke’nin fethinden sonra civar çevrelerden elçilerin gelmesinin ardından devlet, daha geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Böylelikle tek merkezden idare zorlaşmış ve idareyi sürdürme arzusu ile civar bölgelere vali tayinleri yapılmıştır. Bu görevlendirmelerin nitelikleri bölgelerin özelliklerine göre farklılık göstermiş olsa da idareci atanmasıyla birlikte vilayet vasfı kazanmışlardır.

Her bölge iç işlerinde bağımsız dış işlerinde ise Medine’ye bağlı olarak yönetilmiştir. Başkent Medine, civardaki bölgelerin yönetiminden de sorumlu olmuş ve söz konusu bölgelere ayrıca vali tayin edilmemiş, yalnızca gerekli durumlarda müdahaleler yapılmıştır.⁶² Ancak müstakil vilayetler olan Mekke ve Taif gibi şehirlere valiler tayin edilmiştir.⁶³ Necran, Bahreyn, Umman ve Yemen gibi bölgeler ise eyalet şeklinde tanımlanabilecek derecede geniş bir alana sahip olmalarından dolayı dönem dönem idareci sayılarında değişiklik yapılabilmektedir.

Bu bölgelere atanan yöneticiler, öncelikli olarak bölgenin idaresinden sorumlu olmakla birlikte, bölgede İslam’ın yayılması; zekât, sadaka, cizye gibi gelirlerin toplanması, halkın eğitilmesi, hukuki meselelerin çözümü, asayiş gibi konularla da yakından ilgilenmişlerdir. Kimi valilerin yanına; zekât, sadaka, cizye gibi gelirlerin toplanması için yardımcı amiller gönderilmiş⁶⁴ bazı vilayetlerde ise adli sorunların çözümü, halkın eğitimi gibi hususlarla ilgilenmesi için öğreticiler yahut kadılar tayin edilmiştir.⁶⁵ Bazı

⁶² Salih Ahmed Ali, *el-Hicaz fi sadri'l-İslâm* (Beyrut: Müessesü'r-Risale, 1990), 303.

⁶³ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 61.

⁶⁴ Örneğin, Ferve b. Museyk el-Muradi; Murad, Zubeyd ve Mezhic bölgesine vali tayin edilmiş ancak yanına zekât tahsildârı olarak Saîd b. el-As görevlendirilmiştir. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, 6/261; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 164.

⁶⁵ Resulullah, Mekke valisi olarak atadığı Attab b. Esid'in yanına Muaz b. Cebel'i insanlara dinlerini öğretmesi için bırakmıştır; et-Taberî, *Taberî, et-Târih*, 3/94.

bölgeler için ise kendi kavimlerinden yöneticiler görevlendirilmiş ve bu kişiler genelde kavminin seçkin kişilerinden seçilmiştir.⁶⁶

Çeşitli bölgelerin nitelik ve ihtiyaçlarına yönelik atamalar gerçekleştiren Hz. Peygamber (a.s), görevlendirdiği kişilere mutlaka görev tanımlaması yapar, kendi içlerinde yöneticilerin ve görevlilerin iyi anlaşmaları noktasında da tavsiyelerde bulunurdu. Buna ek olarak Hz. Peygamber (a.s), görevdeki valileri ile gerekli durumlarda yazışmış, çeşitli direktifler vererek merkez idarenin bölgelerde etkili olmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (a.s)'ın, vali olarak otuz iki, vergiler için otuz dokuz, mahalli yönetici olarak yirmi sekiz kişiyi tayin ettiği kaynaklarda yer almıştır.⁶⁷

Hz. Peygamber (a.s), vilâyetlere yapmış olduğu atamalar dışında Medine'yi askerî sebeplerle veya umre ve hac için terk ettiği zaman, kendi yerine muhakkak bir vekil bırakmıştır. Bu durum, kaynaklarda istihlaf, “halîfe bırakmak” veya isti'mal, “âmil, vali kılmak” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁸

Yemen ve Hicaz bölgelerindeki büyük şehirlere veyahut kabilelere kendisine vekâlet etmek için gönderdiği kişilerin ilk başlarda görevleri; namazlarda imamlık yapmak ve halktan zekât, haraç, cizye, vb. toplamak gibi görevlerdi. Söz konusu dönemde görev yükünün bu şekilde cüz'i olması sebebiyle Medine'de yerine bıraktığı kişilerin valiler gibi görev yaptığı söylenebilir.

Peygamber Efendimiz, Medine'ye hicretinden sonra irili ufaklı gazve ve seriyyeler çıkarmıştır. Gazvelerin bizzat başında bulunması veya umre ve hac gibi sebeplerle şehri terk etmesinden dolayı Medine'ye sahabîleri arasından birini kendi yerine vekil bırakmıştır. Ancak hiçbir sahabîyi Medine'ye kalıcı olarak vali atamamıştır.

Asker sayısına bakılmaksızın, savaş için yahut başka bir maksatla yapılmış olsun ve herhangi bir çarpışma gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin Hz. Peygamber'in bütün seferlerine gazve denilmiştir. Zaman zaman Hz. Peygamber'in katılmadığı dolayısıyla

---

⁶⁶ Örneğin, Ezd Heyetinin Hz. Peygamber'e(s.a) gelmesinin ardından kabilenin önde gelenlerinden biri olan el-Ezdî, kabile üzerine emir olarak tayin edilmiştir. bk. Taberî, *et-Tarih*, 3/130.

⁶⁷ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 27.

⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Hukuk İlmine Yardımları*, (İstanbul: Milliyetçiler Derneği Yayınları, 1962), 142-143.

seriyye olarak isimlendirilmesi gereken çarpışmalara da gazve denildiği olmuştur; Mûte Gazvesi bunlardan biri olup Hz. Peygamber bu savaşa katılmadığı halde gazve olarak isimlendirilmiştir. Bu minvalde Hz. Peygamber'in emir ve kumandasında 27 gazve gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla gazveler için de Medine'de bir vekil bırakılması gerekmiştir. Nitekim sadece savaşlarda değil, Hz. Peygamber'in Medine'yi terk ettiği sair zamanlarda -Umretü'l- Kazâ, Hudeybiye Antlaşması, Tebûk Seferi, Mekke Fethi ve Veda Haccı- da bu geçici tayinler gerçekleşmiştir.⁷⁰

Meydana gelen gazvelerde Medine'de kalarak valilik görevini birçok defa yapan isimler bulunsa da çoğunlukla bu kişiler değiştirilmiştir. Şüphesiz bu konuda en çok öne çıkan İbn-i Ümmü Mektum olmuş, tam on üç defa⁷¹ bu görevi yerine getirmiştir.⁷²

Ümmü Mektûm'un gözlerinin görmemesi, onun savaşlara katılmamasının en temel sebebidir. Hz. Peygamber de büyük ölçüde bu sebepten, Medine'nin tehlike altında olmadığı zamanlarda sefere çıkarken yerine namaz kıldırarak üzere genellikle onu bırakmıştır. Abdullah b. Ümmü Mektûm bırakılmadığı zamanlarda ise diğer sahabîleri bu işle görevlendirmiştir.

Hz. Peygamber (as)'in Bedir Gazvesi'nde, Ümmü Mektum'u insanlara namaz kıldırma görevlendirdiği ancak sonrasında beraberinde bulunduğu Ebu Lübâbe'yi Revaha'dan çevirerek Medine'ye vali tayin ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁷³ Bu durum Ümmü Mektum'un görevden azlinin gerçekleştirilip yerine Ebu Lübâbe'nin tayin edilme ihtimalini akla getirmektedir. Ancak Hz. Peygamber (a.s), Medine tehlikede olduğu zamanlarda daha iyi himaye edebileceğini düşündüğü için ensardan birini Medine'ye vekil bırakmayı tercih etmiştir. Ebu Lübâbe'nin ensardan olması bu sebebi kuvvetlendirmektedir. Nitekim Ümmü Mektum'un görevden alındığına dair bir bilgiyle de karşılaşmadığından söz konusu durum bir azil olarak değerlendirilememektedir. Ancak bu görevlendirmenin, Bedir Savaşı'nda, Medine ve çevresindeki İslâm düşmanlarının, herhangi bir kötülükte bulunabilme ihtimaline karşı önlem olarak

⁶⁹ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 1/7.

⁷⁰ Mustafa Ağırman, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 4/63.

⁷¹ İbn-i Hişâm'ın es-Sîre'sinde on gazvede adı geçmektedir.

⁷² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 1/7.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/612; Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/101; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser fi fununi'l-meğâzi ve ş-şemâil ve's-sîre*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1974), 1/384.

yapıldığı düşünülebilir. Zira bu gibi durumlarda da iki kişinin aynı anda görevlendirildiği bilgisi kaynaklarda mevcuttur.

Yukarıda bahsi geçen azil şüphesi haricinde Medine amilleri ile ilgili herhangi bir azille kaynaklarda karşılaşılmamıştır. Görev sürelerinin Hz. Peygamber'in Medine dışarısında kalma süresiyle sınırlı olması bu durumun nedenleri arasında görülebilir.

Hz. Peygamber tarafından ilk başlarda şehir devlet kimliği ile kurulan İslam devleti on yıl gibi bir zaman dilimi içerisinde giderek büyümüş, tek bir merkezden idarenin mümkün olamayacağı bir hal almıştır. Hz. Peygamber de İslam devleti topraklarına katılan bölgelere vali ve amiller atayarak bu bölgeleri merkeze bağlı bir hale getirmiştir.

Bu dönemde özellikle Necran, Bahreyn, Hadramevt, Uman ve Yemen gibi bölgeler devletin vilayetleri haline gelmiştir. İslam devletinin bu dönemdeki vilayetlerinin tamamı şu şekildedir; Mekke, Taif, Yemen⁷⁴, Hadramevt, Necran, Bahreyn, Uman, Cüreş, San'a, Zebid-Rima'-Aden-Sahil, el-Cened, Vadi'l-Kurâ, A'malu Mekke, Akk ve Eş'ar, Dabâ, Eyle, Hayber, Murad-Mezhic-Zebid, Hemdan, Kura el-Arabiyye, Sekâsik-Sekun, Teyma, Zebid-Rima-Aden-Sahil-Me'rib.⁷⁵

---

⁷⁴ Vali Bazan'ın ölümünün ardından kendi içinde taksimata tutulmuştur. Liste içerisinde bu bölgenin kısımlarına da ayrıca yer verilmiştir.

⁷⁵ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 205-206.

2. Hz. Ebubekir Dönemi Valilik Kurumu

İslam'da devlet yönetimi; hilafet ve imamet kavramlarıyla ifade edilmiştir. İmam, halife ve emir terimleri de “devlet başkanı” anlamında kullanılmıştır.⁷⁶ Halife kavramı, Hz. Muhammed (a.s)’ın vefatı sonrası ortaya çıkmış, İslam’da bu unvânı kullanan ilk kişi ise Hz. Ebu Bekir olmuştur.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra kurulan devlet sisteminin, başkansız kalmasıyla ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalınmış, bir peygamberin boşluğunun tamamlanması mümkün olmamakla birlikte kurulan devletin idâmesi için lider seçimi zorunluluk arz etmiştir. Hem İslam dini için hem de ortaya çıkmış olduğu coğrafya için ilk defa karşılaşılan bu devlet başkanı seçme hususu; mahiyet ve kimin başkanlık edeceği gibi açılardan tartışma konusu olmuştur. Benî Saide çardağında Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’e elini uzatarak biat etmesi ile sonuca ulaşılmış, Hz. Ebu Bekir İslam devletinin halifesi olmuştur.⁷⁷

Süleyman Nedvî, Hz. Peygamber’in vefatının İslam dünyasına tesirini: “*İslamiyet’in yeniden hayat ve ölüm tercihi arasında kalması*” şeklinde yorumlamıştır.⁷⁸ Bu yorumun da etkisiyle denilebilir ki Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesi ise ümmetin, İslam devleti için hayatı tercih edişi olmuştur. Zira Hz. Ebu Bekir’e edilen biat sayesinde temel taşı Resul-i Ekrem’in attığı İslam devleti, fitneler sebebiyle dağılmamış, görüp görülebilecek en büyük musibet olan Hz. Peygamber’in vefatı ve sonucundaki krizler, Hz. Ebu Bekir’in dik duruşu ve çabalarıyla olabilecek en iyi şekilde atlatılmıştır.

Hz. Ebu Bekir, peygamber vasfı olmaksızın daha öncesinde bir peygamberin kurduğu ve yönettiği devletin büyük mirasını devralmıştır. Sorunlar karşısında Hz. Peygamber (a.s)’ın dini ve siyasi mutlak otoritesine karşılık yalnızca başkanlık sıfatı ile karar almış, İslam’ın gelecekteki varlığını, yayılımını ve yükselişini sırtlanmıştır. Hz. Aişe, bu sebeplerdir ki: “*Babama yüklenen bu yük şayet dağların başına yüklenseydi onları paramparça ederdi.*” demiştir⁷⁹. Sakin bir tabiata sahip olan Hz. Ebu Bekir, bu yük karşısındaki hamlelerini oldukça akıllıca atmış, karşılaştığı tüm problemler ve olaylarda İslam’ın daimi olarak tavsiyede bulunduğu orta yolu izlemiştir. Halim selim kişiliğine

⁷⁶ Nihat Aytürk, *İslam’da Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler*, 13.

⁷⁷ İbn-i Hişam, *es-Sire*, 669-670.

⁷⁸ Seyyid Süleyman Nedvi, *Hz. Ebu Bekir* çev. Komisyon (İstanbul: Timaş Yayınları, 2005), 10.

⁷⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-Buldan*, 100; Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 102.

rağmen sert olması gerektiği yerde sert, müsamahakâr olması gereken yerde ise anlayışlı davranmıştır. İslam'a zarar verebilecek bir konuda veya devletin bekasını tehdit edebilecek bir mevzuda tereddüt göstermeden harekete geçmiş ihmale kapı açmamıştır.

Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Peygamber (a.s)'in uyguladığı devlet sistemini devraldığı şekilde sürdürmüş, devletin siyasi, mali, adli, idari tüm fonksiyonlarını en iyi şekilde sevk ve idare etmiştir.⁸⁰ Hilafet makamına gelir gelmez Hiz. Peygamber (a.s)'in son zamanlarında tertip ettirdiği Üsâme ordusunu da görevlendirildiği şekilde yollamayı ihmal etmemiştir.⁸¹ Tüm karşı görüşlere rağmen Hiz. Peygamber'in sözüne olan siddikiyyetini bu şekilde ortaya koymuştur.

Hiz. Ebu Bekir'in iki yıl üç aylık kısa hilafeti döneminde İslam devleti, büyük bir gelişme göstermiştir. Arap Yarımadası'nda çıkan ayaklanmalar bastırılarak İslam birliği sağlanmıştır. Devrin iki süper gücü olarak tanımlanan Bizans ve Sasanî İmparatorluklarına karşı yapılan seferler sonucunda Irak'ta Hire alınmış, Ecnadeyn'de Bizans ordusu yenilgiye uğratılmıştır.⁸²

Dönemin şüphesiz en öne çıkan olaylarından olan Ridde hadiseleri halife seçilmesinin hemen ardından hızlı bir yayılım sürecine girmiştir. Daha Hiz. Peygamber döneminde boy göstermeye başlayan yalancı peygamberler, İslam devletinin bekası adına ciddi birer sorun haline gelmiş, çeşitli bölgelerde ayaklanmalara sebep olmuşlardır. Ayaklanmalar iki şekilde seyretmiş, bazı kişiler bu yalancı peygamberlerin peşine takılarak dinlerinden dönmüş bir kısmı ise yalnızca zekât ödemek istemedikleri için direnişte bulunmuşlardır.⁸³

Arabistan'ın çeşitli yerlerinden yükselen isyan ve irtidat sesleri bölgelerdeki vali ve amillerin görev yerlerini terk etmesine sebebiyet vermiştir. Medine'ye gelen bu görevliler bölgedeki durumları halifeye aktarmıştır.⁸⁴ Hiz. Ebu Bekir, gelen haberler karşısında soğukkanlılığını koruyarak söz konusu bölgelerde hâkimiyeti yeniden sağlamak amaçlı bir dizi atama gerçekleştirmiştir. Sorun teşkil eden bölgeleri tespit etmiş ve toplamda

⁸⁰ Nihat Aytürk, *İslam'da Devlet Yönetimi Lider Yöneticiler*, 269.

⁸¹ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 100; İbn Esir, *Kâmil*, 2/199.

⁸² Nihat Aytürk, *İslam'da Devlet Yönetimi Lider Yöneticiler*, 313.

⁸³ Seyyid Süleyman Nedvî, *Hiz. Ebu Bekir*, 77.

⁸⁴ İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hiz. Ebu Bekir Dönemi*, (Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007),46-47.

dağıttığı on bir sancak ile sahabileri görevlendirmiştir.⁸⁵ Bölgelerdeki isyanları durduran bu komutanlardan Muhacir b. Ümeyye, Ala b. el-Hadramî, Huzeyfe b. Mihsan gibi isimler komutan olarak görevlendirildikleri yerlerde sonrasında valilik görevine de getirilmişlerdir.⁸⁶

Hız. Ebu Bekir irtidat hadiselerine son vermesinin ardından yeni coğrafyalara yönelme kararı almıştır. Halife, Hâlid b. Velid'i Irak'a gönderdikten sonra H. 12 yılında Şam'ı hedeflemiş, bu hedefi doğrultusunda Mekke, Taif, Yemen, Necid gibi yarımadaadaki bölgelere sefer çağrısında bulunarak mektuplar yazmıştır.⁸⁷ Dönem içerisinde Suriye-Filistin ile Irak cepheleri olmak üzere başlıca iki cephede fetih hareketleri sürdürülmüştür. Her kumandan belirli bir bölge için savaşmış, baskınlar tertiplemişlerdir.⁸⁸ Zafer elde edilmesi sonucunda komutanlar, bölgelerin valilik görevini de üstlenmiş; kimi zaman fethedilen yerlere idareci atamış yahut yerlerine vekil⁸⁹ bırakmışlardır.⁹⁰

Hız. Peygamber döneminde, merkez ve merkeze bağlı yerlerde yürütme ve yönetme görev yetkileri devlet başkanının sorumluluğunda olmuştur. Taşralarda ise bu görevi valiler yerine getirmiş, bu valiler, namaz kıldırması, bölgenin ihtiyaçları ile ilgilenererek sosyal ve idari düzeni sağlamış ve bölgenin merkezle irtibatını temin etmişlerdir. Hız. Ebu Bekir döneminde de durum, bu şekilde devam etmiştir. Ayrıca vilayetler ve sınırları da tam anlamıyla belirlenmediği için çok yönlü bir idari yapılanmaya gereksinim duyulmamıştır.⁹¹ Genel itibarıyla Hız. Peygamber döneminde var olan sistem devam ettirilmiştir. Yine bu dönemde, Hız. Peygamber döneminde olduğu gibi devlet çatısı

---

⁸⁵ Taberî, *et-Târih*, 3/246-247.

⁸⁶ Taberî, *et-Târih*, 3/246-247; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/339; Seyyid Süleyman Nedvi, *Hız. Ebu Bekir*, 208-209.

⁸⁷ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 127; İbrahim Sarıçam, *Hız. Ebu Bekir*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 55.

⁸⁸ Örneğin; Amr b. el-As, Filistin, Şurahbil b. Hasene Ürdün, Yezid b. Ebi Süfyan Dımeşk üzerine görevlendirilmiş onlara karşı düşman askerleri toplandığında onlar da bir araya gelmişlerdir. Halid b. Velid Şam'a geldiğinde hepsinin başkumandanlığını üstlenmiş bu durum Hız. Ömer'in bölgeye savaşta ve barışta vali olarak Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ı atmasına kadar devam etmiştir. bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 118.

⁸⁹ Nitekim Halid b. Velid, Hız. Ebu Bekir'in mektubu ile görevlendirdiği Şam'a gitmek üzere ayrıldığında el-Müsenna b. Hârise'yi Kûfe'ye vekil bırakmıştır. bk. Belâzurî, *Futuhu'l-Bûldan*, 114.

⁹⁰ Taberî, *et-Târih*, 3/398; İbrahim Sarıçam, *Hız. Ebu Bekir*, 68.

⁹¹ S. Muhammed et Temmâvî, *Hız Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Muhammed Vesim Taylan (Faruki), (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993), 62.

altında yardımcıları, kâtipler, kadılar gibi görevliler mevcut olmakla birlikte henüz divan oluşmamıştır.

Geçiş dönemi niteliği taşıyan bu süreçte Hz. Peygamber (a.s.)'ın görevlendirdiği valiler ve amiller yeniden eski görevlerine geri getirilmişlerdir.⁹² Zira Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in görevlendirdiklerinden daha hak sahibi ve göreve layık kimsenin olamayacağını düşünmekteydi. Bu nedenle Resulullah'ın görev verdiği bir komutanı yahut valiyi azletmesi ya da başka bir yerde görevlendirmesi gerektiğinde, öncesinde o kişilerin rızasını almaktaydı.⁹³

Görevlilerle sürekli irtibat halinde olan Hz. Ebu Bekir, büyük ölçüde mektuplar vasıtası ile haberleşmeyi sağlamıştır. Bu şekilde denetim mekanizmasını canlı tutmuş kimi zaman valileri halkın karşısına çıkartarak halkın şikâyetlerini dinlemiştir.⁹⁴ Daima gözetim altında tutulan valiler, zaman zaman Medine'ye çağırılarak icraatları hakkında bilgilendirme de istenmiştir.⁹⁵ Halife, merkezin otoritesini hissettiriyor olmakla birlikte vali ve kumandanlara her türlü idari yetkiyi vermiş, bu kişiler kendi başlarına devlet adına karar alabilmişlerdir.

Hz. Ebu Bekir, İslam dini ve devleti adına yararlı bulunduğu kişilerin küçük hatalarını tolere etmekten yana olmuştur. Nitekim Hâlid b. Velid'in, kendisinin izni olmaksızın hacca gitmesinin ardından onu sert bir şekilde uyarmış, hatasını tekrarlamamasını istemiştir. Onu bu konuda uyardığı mektubuna: *"Allah'ın izniyle kimse senin kadar düşmana sıkıntı veremez ve Müslümanlardaki sıkıntıyı hiç kimse senin kadar gideremez. Ey Ebu Selman! Niyet ve konumun senin için hayırlı olsun. İşini tam olarak yap. Allah işini hayırla sonuçlandırır. Gurura kapılma yaptıklarından dolayı minnet etme. Zira ihsan sahibi Allah'tır ve mükâfat ona aittir,"*⁹⁶ ifadelerini ekleyerek yapmış olduğu iyi filleri göz ardı

---

⁹² Ekrem Ziya Umerî, *Sahih Rivayetlere Göre Dört Halife Dönemi*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayınları, 2018), 96.

⁹³ Örneğin; Hz. Peygamber'in zekât amili olarak görevlendirdiği Amr b. el-As'ı Filistin bölgesine göndermek istediğinde bir mektup yazarak kendisinin bu işe rızasının olup olmadığını sormuştur. bk. Taberî, *Târih*, 3/392-393; İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*, 90.

⁹⁴ Attab b. Esid'i halkın huzuruna çıkarıp memnuniyetlerini sorgulaması bu durumun bir örneğidir. bk. İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*, 95.

⁹⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyunu'l-ahbar*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, h. 1418), 1/60; İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*, 95.

⁹⁶ Taberî, *et-Târih*, 3/412.

etmeksizin uyarısındaki insafî adeta kelimelere dökmüş ve onu azletmemeyi tercih etmiştir.

Hız. Ebu Bekir, vali ve amil tayinlerinde kendi kabilesine mensup kişileri göreve getirmemeye özen göstermiş, İslam'ın temel prensibi olan liyakati esas almıştır. Hız. Peygamber'in vefatının ardından küllerinden doğmaya çalışan kabilevî duyguların alevlenmesine izin vermeyerek idare ve siyasetinde kabile içi veya kabileler arası dengeleri göz önünde bulundurmuştur. Hâlid b. Saîd gibi kendisine muhalefet edenleri önemli görevlere getirmiş olması bunun somut örneklerindedir.⁹⁷

İki yıllık hilafet dönemi boyunca İslam'ı ve Hız. Peygamber'in oluşturduğu devlet düzenini korumaya gayret etmiş olan Hız. Ebu Bekir, isyanları bastırmak amacıyla sürekli olarak askeri harekâtlar tertip etmesi sebebiyle de devletin kurumsallaşması yönünde çok fazla girişimde bulunamamıştır. Ancak her ne kadar kurumsallaşma gerçekleşmemiş olsa da kurumsallaşmaya giden bir önceki basamak olarak kabul edilebilecek, siyasi ve sosyal birlik temin edilmiştir. Yine bu doğrultuda da sonrasında ivme kazanacak fetih hareketleri için uygun zemin sağlanmıştır.

Hız. Ebû Bekir döneminde, valiler vasıtasıyla idare edilen vilayetler; Mekke, Medine, Bahreyn, Dûmetü'l-Cendel, el-Cened, el-Cüreş, Taif, Kinde, Hadramevt, Havlân, Irak, Negrân, San'a, Şam, Uman, Yemâme, Zebid-Rima'-Sahil, Sekâsık ve Sekûn şeklinde sayılabilir.⁹⁸

---

⁹⁷ İsrâfil Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hız. Ebu Bekir Dönemi*, 93.

⁹⁸ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 122-123; Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 111, 150, 157; Ya'kubi, *Târih*, 2/26; Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 97-98.

3. Hz. Ömer Dönemi Valilik Kurumu

Resulullah'ın halifesi ünvanı ile iki yıl görevde kalan Hz. Ebu Bekir, onun bıraktığı iz üzerinden devam etmiş, sünnete aykırı hiçbir iş yapmayarak Hz. Peygamber (a.s)'e en çok benzeyen idare örneklerinden birini ortaya koymuştur.

Hz. Ebu Bekir, göreve gelerek tıpkı onun yaptığı gibi Resulullah'ın rehberliğinde hareket edeceğinden hiç şüphe duymadığı Hz. Ömer'i kendisine halef olarak vasiyet etmiştir. Talha b. Ubeydullah, Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'i tercih etmesi hakkında onun mizacından endişe etmiş ve "Allah'a ne hesap vereceksin?" diye sormuştur. Hz. Ebu Bekir ise "Kullarının en iyisini seçtim derim." şeklinde karşılık vermiştir.⁹⁹

Hz. Ebu Bekir'e "Halifetü Resülullah" şeklinde yapılan hitap ondan sonra göreve geldiği için Hz. Ömer'e "Halifetü halifetü Resülullah" şeklinde hitap edilmesini gerektirse de bu durum hem dile ağır gelmesi hem de sonraki halifelerle birlikte uzayıp gitme durumu olduğu için kullanılmamıştır. Bu sebeple Hz. Ömer "Emiru'l-Mü'minîn" ünvanıyla anılmış ve bu ünvanı kullanan ilk halife olmuştur.¹⁰⁰ Halife şeklinde anılmak yerine emir ünvanını tercih etmiş olması aynı zamanda onun tevazusunu da ifade etmektedir.

Hz. Ömer, göreve geldiği ilk andan itibaren vazifesinin ağırlığının ve sorumluluğunun farkında bir lider olmuştur. Hz. Ebu Bekir'den devraldığı iç işlerinde istikrarı sağlamış olan İslam devletini bu farkındalığıyla idare etmiş ve İslam Devleti'nin hızla boyut atlamasını sağlamıştır.

Hz. Ömer, devlet yönetiminde bütünlük ve devamlılık esastır kuralını benimsemiş bu minvalde önceki dönemdeki tüm anlaşmaların devamlılığını sürdürmüştür. Sürekliliği önemsemiş ancak selefinin yapmış olduğu atamalar hususunda farklı tercihleri de söz konusu olmuştur. Örneğin ilk farklı icraatlarından biri olarak Hâlid b. Velid'i görevinden azletmesi gösterilebilir.¹⁰¹

⁹⁹ Taberî, *et-Târih*, 3/432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/267.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/262; Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 10/321; Taberî, *et-Târih*, 208; Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Servüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınları, 2017), 266.

¹⁰¹ Taberî, *et-Târih*, 3/434.

Hiz. Peygamber (a.s) ve Hiz. Ebu Bekir d6nemlerinde olduğu gibi Medine, devletin merkezi konumunda olmaya devam etmiştir. Hiz. 6mer, hızla ve kolaylıkla ilerleyen fetihlerle İşlam devletinin sınırlarını geniş coğrafyalara ulaştırmıştır. Bu d6nemde İşan, Suriye ve Mısır topraklarına ulaşılmış, Ermenistan, Azerbaycan ve Horasan'ı içine alan ve Afrika'nın bir b6l6m6ne kadar uzanan geniş bir alana hâkim olunmuştur.¹⁰² Dolayısıyla bu d6nemde merkezi s6rekliği ve g6c6 temin edebilmek için Hiz. Peygamber d6neminden bu yana uygulanan vilayet sistemi 6zerinde bir takım d6zenleme ve geliştirmelere ihtiyaç duyulmuştur.

Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz'da ve diğer şehirlerde idari yapı aynı şekilde devam ettirilmiştir. Bu b6lgede diğer b6lgelere nazaran idarede çok b6y6k problemler yaşanmamış ve merkeze yakınlığı dolayısıyla da kontrol6 kolay olmuştur. Aynı zamanda bu b6lgeler İşlam'ın artık yerleşmeye başlamış olmasından dolayı da daha az karışıklığın meydana geldiği yerler olmuştur.¹⁰³ Hiz.6mer, Medine'den ayrılması gerektiğinde ise yerine vekil tayin etmiştir.¹⁰⁴

Bu d6nemde Hicaz dışında kalan ve yeni fethedilen topraklar daha belirgin şekilde vilayet, nahiyeye ve kasaba merkezlerine ayrılmıştır.¹⁰⁵ Her vilayetın başına bir vali tayin edilmiş, bu kişi b6lgesinin en 6st d6zeydeki sorumlusu olmuştur. Merkeze doğrudan bağlı olan valilerin yetki alanları geniş olmakla birlikte tamamı ile serbest bırakılmamıştır. Hiz. 6mer, merkezin hâkimiyetini 6nemsemiş, valilerini oldukça sık denetlemiştir.

Hiz. 6mer, yeniliklerin ve teşkilatlanmanın ismi olmuş, d6zenli ordu yine bu d6nemde kurulmuş, fetihlerin sistematik hale gelmesi ve ordunun teşkilatlanması amaçlanmış, bu amaca hizmet edecek yeni ordugâh şehirler inşa ettirilmiştir. Mısır'da kurulan Fustât ve Irak-İşan b6lgesinde kurulan Basra ve Kûfe şehirleri olmak 6zere sıfırdan 6 şehir kurulmuştur.¹⁰⁶

---

¹⁰² Diyarbekri, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/242; İşrafil Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Y6n6yle Hiz. 6mer", *Dergipark* (13 Haziran 2023), 185.

¹⁰³ Kılıç, *şehir Y6netimi ve Valilik*, 66.

¹⁰⁴ Halife b. Hayyat, *et-Târîh*, 154.

¹⁰⁵ İmam şibli, *Hiz. 6mer*, ev. Fatih G6ng6r vd. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 238.

¹⁰⁶ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 270-271, 337-338, 210; Taberî, *et-Târîh*, 3/590; İbn6'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/384.

İslam fetihlerinin merkez cepheleri Irak-İran, Mısır, Suriye ve Cezire bölgeleri olmuştur. Nitekim Askerî merkezler de bu stratejik mevkilerde kurulmuştur. Medine, Musul, Şam, Ürdün ve Filistin şehirleri de askeri üs olarak kullanılmakta olup bu şehirler sıfırdan kurulmamış, takviye ve tahkim edilmişlerdir.¹⁰⁷

Devletin en önemli vilayetlerinden olan Şam bölgesi dört askeri merkeze sahipti. Bunlardan ilki; Humus, Kinnesrin, Halep ve Antakya olup bunlar sınır şehirleri idi her bölgenin ayrı valisi olmakla birlikte bu bölgeye genel vali/başkomutan olarak Ebû Ubeyde b. el-Cerrah tayin edilmiş, merkezi ise Humus olmuştur. Şam'daki ikinci bölge Ürdün bölgesi olup merkezi Taberiyye'dir bu bölgenin ilk valisi ise Şurahbil b. Hasene'dir. Şam'ın bir diğer merkezi Dimeşk olup emiri ise Yezid b. Ebu Süfyan'dır. Diğer bir merkez de Filistin bölgesi olup bu bölgenin ayrıca iki merkezi vardı bunlar; Remle ve Kudüs'tür. Hz. Ömer döneminde Amvâs Taûnu'nda Yezid b. Ebu Süfyan'ın vefatının ardından Şam bölgesinin genel valiliği Muâviye b. Ebu Süfyan'a verilmiştir.¹⁰⁸

Irak'ta ise fethin ardından iki merkez oluşturuldu, bunlar Basra (H.14) ve Kûfe (H.17) vilayetleridir. Fırat ve Dicle arasında "Sevad" olarak isimlendirilen bölge bu vilayetin en önemli topraklarıydı.¹⁰⁹ Bu bölgenin valileri aynı zamanda buranın fethini gerçekleştiren isimler olmuştur. Valiler şehrin kurulumunda bölgeye gelen askerlerin ve ailelerin iskân edilmesinde de başrol olmuşlardır. Nitekim Basra şehri Utbe b. Gazvan, Kûfe ise Sa'd b. Ebu Vakkâs nezaretinde kurulmuş ve sonrasında bu isimler şehrin ilk valiliğine tayin edilmişlerdir.¹¹⁰

Hz. Ömer, ilk yıllarında Yemen bölgesini tek bir kişinin idaresi altına vermişken ki bu kişi Ya'la b. Ümeyye'dir, ilerleyen dönemlerde bölgeyi San'a ve el-Cened bölgelerine ayrı valiler atayarak taksim etmiştir.¹¹¹

Amr b. el-As komutanlığında fethine başlanan Ifrikiyye'nin taksimi Yukarı Mısır, Aşağı Mısır ve Batı Mısır şeklinde yapılmıştır.¹¹² Ayrıca bu bölge içinde yeni bir ordugâh şehir

¹⁰⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 10/324; Şiblî, *Hz. Ömer*, 2/144.

¹⁰⁸ Temmâvî, *Hz. Ömer*, 289.

¹⁰⁹ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları: 2004), 150; Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 67.

¹¹⁰ Utbe b. Gazvan için bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 337-338. Sa'd b. Ebu Vakkâs için bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 270-279; Taberi, *et-Târih*, 3/579.

¹¹¹ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 67.

¹¹² İmam Şiblî, *Hz. Ömer*, 239.

olan Fustat (H. 19) inşa edilmiştir. Hz. Ömer döneminde geriye kalan müstakil vilayetler ise Ehvaz, Bahreyn, Sicistan, Mekran, Kirman, Taberistan ve Horasan şeklindedir.¹¹³

Hz. Ömer, yöneticilerini tayin ederken çok titiz davranmış genelde bu kararları da birçok kararında olduğu gibi istişare sonucunda almıştır. Bu kişilerin liyakat ve takva sahibi, güvenilir, adaletli, İslam dininin ilkelerine hâkim, hüküm verme konusunda ehliyet sahibi kişilerden olmasına özen göstermiştir.

Hz. Ömer, önceki dönemlerde de uygulandığı gibi tayin ettiği valilere ve amillere karışıklık oluşmaması adına atamalarını ifade eden bir berat vermiş, onlara uymaları gereken kuralları aktarmıştır.¹¹⁴ Valilerinin göreve başlamadan önceki mal varlıklarını tespit ederek kaydetmiş ve mal durumlarındaki artışı da sürekli teftiş etmiştir.¹¹⁵

Şeffaf bir yönetim örneği sergileyen Hz. Ömer, idaresi altında olan her yöneticisine de bu doğrultuda yasaklar koymuş ve tavsiyelerde bulunmuştur. Halkın kendilerine rahat ulaşabilmesi adına kapılarını dahi kapatmalarını uygun görmemiştir. O, her zaman kolay ulaşılabilir olmuş, gelen şikâyetleri ise bizzat dinlemiştir.¹¹⁶

Hz. Peygamber (a.s) döneminde Attab b. Esîd'e günlük bir dinar gibi bir meblağın maaş olarak bağlandığını biliyor olmakla birlikte o dönemde maaşların sistematik bir biçimde düzenlendiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹¹⁷ Yine kısa bir dönem halifelik yapması ve bu dönemin önemli bir kısmında irtidat hadiseleri ile uğraşan Hz. Ebu Bekir'in bu konuda bir düzenlemeye gidememiş olması ise anlaşılır bir durumdur. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde yönetim çok daha komplike bir hal almış ve devlet gelirleri devamlı artmıştır. Bunun sonucunda kurumsallaşma yolunda en büyük hamlelerden biri yapılarak Müslümanlara artan gelirlerin dağıtılması ve bunun düzen içinde sürdürülüp kayda geçirilmesi için divan teşkilatı kurulmuştur. Hz. Ömer kurduğu bu divan teşkilatı

---

¹¹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhakem en-Nisâbü'rî, *Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1411/1990) 2/613 Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Müesseset'il-risâle, 1420/1999),1/49.

¹¹⁴ Taberî, *et-Târih*, 2/569; Zehebi, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 28/80; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/222; İmam Şiblî, *Hz. Ömer*, 245.

¹¹⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 10/360; İmam Şiblî, *Hz. Ömer*, 245.

¹¹⁶ Temmavî, *Hz. Ömer*, 256.

¹¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 500.

aracılığıyla tayin ettiği memurlara maaş bağlamıştır.¹¹⁸ Teşkilatlanmacı kimliği ile devletin kurumsallaşmasını sağlamış, kendinden sonra gelenler için devlet yönetiminde kalıcı ilkeler belirlemiştir.

Hız. Ömer, vilayetlerin büyük bir kısmında vergilerin toplanması için amiller göndermiş, böylelikle mali işleri vilayetin idaresinden ayırmıştır. Aynı zamanda bölgelere zekât amilleri gibi doğrudan kendisine bağlı kadılar tayin etmiş, adli teşkilat kurarak yargı sistemini düzenlemiştir. Kadılar ve haraç-zekât amilleri halife tarafından göreve atanmış, yine halife tarafından azledilmiştir.¹¹⁹ Buna ilave olarak bu dönemde kâtip, sahibu'ş-şurta, ahdas, muhtesib gibi görevliler, valinin emri altında görevlendirilmiştir.¹²⁰

Selefleri gibi istişâreye önem veren Hız. Ömer, vilayetlerde yaşanan önemli gelişmelerin ardından “Şûra Meclisi”ni toplardı. Bunun yanı sıra günlük meselelerin tahlili içinse mescitte toplanan bir meclis vardı ki bu grup Hız. Ömer’in vilayetlerden aldığı malumatlara dair onunla konuşur ve Hız. Ömer, bu tip konularda onların fikirlerini dinlerdi.¹²¹ Çağının çok üstünde bir performans sergilemiş, yönetiminde merkeze İslam’ı almış dolayısıyla insanı önemseyen, insana dayılı bir idare tarzı ortaya koymuştur. Kuran’ın emri ve Hız. Peygamber’in sünnetine uygun olarak istişareyi önemsemiş, etrafından güzide sahabileri ayırmamış, her kararında onlara danışmıştır. Öyle ki meşveret heyetinde bulunan sahabilerin Medine’den çıkışlarını dahi yasaklamıştır.¹²²

Hız. Ömer, valiler hakkında meydana gelecek şikâyetleri araştırmak için ayrıca bir makam oluşturmuş ve bu makama ashabın en büyüklerinden olan peygamberimize bütün gazalarında eşlik etmiş olan Muhammed b. Mesleme el-Ensari’yi atamıştır.¹²³

Hız. Ömer, güçlü bir yönetimin bel kemiği olması sebebiyle vilayet sistemine önem vermesinin yanı sıra idaresindeki bir kişiye dahi adaletsizce davranılmasından endişe

---

¹¹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/ 263; Belazûrî, *Futuhu'l-buldân*, 431; Mâverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniye*, 298; Kandehlevî, *Hayatü's-sahabe*, 2/485; Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1/150; Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 162.

¹¹⁹ İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 98.

¹²⁰ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, (İstanbul: Kubbealtı, 2022),328.

¹²¹ Şiblî, *Hız. Ömer*, 235.

¹²² Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 252. Nitekim İbn Abbas ile olan bir konuşmasında Hız. Peygamber’in de sünnetinin böyle olduğunu söyleyip onu görevlendirmekten geri durmuştur. bk. Temmavî, *Hız. Ömer*, 252-253.

¹²³ Şiblî, *Hız. Ömer*, 247; Sarıçam- Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 99.

etmiş ve vilayetlere atadığı valileri her yıl hac mevsiminde biraraya getirip hesaba çekmiştir. Bu uygulama ile şayet halkın onlardan şikâyetleri varsa halifeye doğrudan paylaşımları için fırsat oluşturmuştur.¹²⁴

Hz. Ömer yaptığı bir konuşmasında “Sizi saltanat sürmeniz zorbalık yapmanız ve kibirlenmeniz için tayin etmedim. Siz hidayet rehberi olacaksınız ve herkes size uyacaktır. Müslümanların haklarını yerine getirin. (...)” demiş, valilerin temel görevinin İslam’ı tebliğ ve İslam’ı yaşamakta örnek olmak olduğunu ifade etmiştir.

Yine başka konuşmasında ise: “Ben şu çalışanlarımı size hakla birlikte vali olarak gönderdim. Ben onları sizin evlatlarınızı, kanlarınızı ve mallarınızı alsınlar diye vali yapmadım, aksine onları dininiz ve sünnetinizin meselelerini size öğretmeleri için gönderiyorum. Bunun dışında bir şey yapan kimse onu bana iletin.” diyerek yine asıl gayesinin İslam olduğunu dile getirmiştir.¹²⁵

Böylelikle temel gayelerinin, görevlendirildikleri coğrafyalarda İslam’ı öğretmek ve yaşanılabilir kılmak olduğunu anladığımız valiler, zaman zaman görev ve yetki alanlarında değişiklik olmakla birlikte; namazlarda imamlık yapmak, vilayete sınırı olan düşmanlardan vilayeti korumak/güvenliği temin, savaş sırasında orduyu yönetmek, halk ile ilgilenmek ve ihtiyaçlarını temin etmek, bölgede adli davalara bakmak, suçluları cezalandırmak, zekât ve haraç toplamak, gerekli memurları vilayetin idaresi için tayin etmek, savaş esirlerinin durumunu karara bağlamak, vilayetin imar ve iskân işleri ile ilgilenmek, bölge divanları ile ilgilenmek gibi hususlarda sorumlu olmuşlardır.¹²⁶

Hz.Ömer’in sert ve otoriter mizacı, temel prensibi olan adaleti tesiste en büyük gücüne dönüşmüştür. Valilerine karşı müsamahasız bir duruş sergilemiş ancak sertliğini hiçbir zaman zulüm noktasına taşımamıştır. Valisi Ebu Musa’ya bir mektubunda: “Toplantılarda veya iş için huzuruna gelen insanlara eşit davran bu şekilde zayıflar adaletinden ümidini kesmesin güçlüler ise kendi çıkarları için zulmedebileceklerini

---

¹²⁴ Ebü’r-Rebî’ Süleyman el-Kelâî, *el-İktifâ’ fi bimâ tedammenehü min megâzi Resûlillah ve’s-selaseti’l-hulefa* thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 2/602; Diyarbekri, *Târihu’l-Hamîs*, 2/247.

¹²⁵ Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 98.

¹²⁶ Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 93-94; Şiblî, *Hz. Ömer*, 248-250; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 327; Muhammed Ali Sallâbi, *Hz. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2006), 417-427.

hissetmesin,” demiş,¹²⁷ kendisi tıpkı yöneticilerinden talep ettiği gibi zayıf ve güçlü arasında denge olmuştur.

Tarihe baktığımızda, iyi liderlik denildiğinde akla gelen isimlerin başını çekmesinde zekâsı, cesareti, bilgeliği, feraseti, vizyoner tavrı etkili olmuştur. İlke ve hedefleri olan Hz. Ömer, on yıl altı ay süren hilafeti süresince aldığı kararları, son derece stratejik hamlelere dönüştürerek vilayet sistemini güçlendirmiş, vilayetlerde temin ettiği başarılı idare ise fetihlerin kalıcılığını sağlamıştır.

---

¹²⁷ Nihat Aytürk, *İslam'da Devlet Yönetimi*, 327.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER DEVRİNDE VALİLERİN DENETLENMESİ VE SONUÇLARI

A. VALİLERİN DENETLENMESİ

Hz. Ömer dönemine gelindiğinde halen devletleşme süreci içerisinde olan İslam Devleti'nin sisteminin kuruluşu tıpkı Kur'an'ın Hz. Peygamber (a.s.)'e tedricen indirilişi gibi peyderpey gerçekleşmiştir.

Hz. Ömer, hilafeti döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda İslam'a en uygun olduğunu düşündüğü kararlarını bir sistem içerisinde yürütmeyi amaçlamış ve bu amaçla öncelikli olarak sistemin en önemli parçası olan valilerin -ideali ortaya koymalarını öngören-denetim metodlarının, devlet yapısı ile entegresini sağlamıştır. Net, tavizsiz ve tutarlı tavrı sayesinde dönemin imkânları içerisinde ortaya koyulabilecek en sıkı denetim biçimini uygulamıştır.

Hz. Ömer'in ortaya koyduğu denetim, yönetimin şeffaflığını sağlayarak halkın merkeze olan itimatını temin etmiştir. Nitekim Hz. Ömer, valilerini pek çok açıdan ve sıklıkla kontrol etmiştir. Bu kontrol mekanizması, valilerin göreve gelmelerinden önce başlatılmış, görev süreleri boyunca sürdürülmüştür. Bir sorun meydana geldiğinde yargı süreci devreye girmiş, bu süreç neticesinde valiler hakkında bir karar alınarak tatbik edilmiştir. Yaşanan durumlar bağlamında yargılama sonuçları da farklılık göstermiştir.

1. Tayin Öncesi Denetim

Hz. Ömer, seleflerinin sünnetine sadık kalmış ve yönetiminde daima istişareye büyük önem vermiştir. Valilerini tayin ederken de çoğu ismi istişare sonucunda görevlendirmiştir. Danıştığı isimlere zaman zaman nasıl bir kişiyi vali atamak istediğini anlatmış ve bu tarife uyan bildikleri bir ismin olup olmadığını sormuştur. Hz. Ömer'in bu noktada verdiği tariflerden birisinde: *“Bu işi anca zafiyet olmaksızın yumuşak, şiddet olmaksızın sert, israf olmaksızın cömert, cimri olmaksızın tutumlu olan bir zat yüklenir. Bu vasıflara da ancak şu kimseler sahip olabilir ki haksızlığa göz yummaz, Allah'tan başkasına boyun eğmez, menfaat peşinde koşmaz, davranışlarında gösteriş bulunmaz, ağızyla tek bir kelime yalan söylemez fakat azminde sebat eder, kendinin ve yakınlarının aleyhine dahi olsa hak ile hükmetmekten ayrılmaz, kişiliğini korur ve hiddetine rağmen*

hakki gizlemez,"¹²⁸ şeklinde ifade ederken bir diğesinde ise: "Öyle bir kişi istiyorum ki emir seçildiğinde sanki onlardan birisiymiş gibi olsun emir seçilmediği takdirde de sanki onların emiriyymiş gibi davransın,"¹²⁹ demiştir. Tüm bu tarifler aslında onun bir valiyi atamadan önce o kişide yaptığı denetimleri de göstermektedir. Kanaatimizce, bu vasıfların olup olmadığını sorgulaması da denetleme kabilinden sayılmalıdır. Nitekim bu konuşmalarının özünden onun valilerinin tevazu ile birlikte heybete sahip kişiler olmasını istediği çıkarılabilmektedir.

Yönetiminde temel başvurusu Allah'ın kitabı olmuş ve orada geçen "Ücretle tutacağın en hayırlı kişi kuvvetli ve emin kişidir," ibaresinden hareketle valilerinde kuvvet ve güvenilir olma vasıflarını aramıştır. İbni Teymiyye bu vasıfları: "Güç vilayetin türüne göre değişir, vilayetin askeri ihtiyacı cesarete savaş deneyim ve uzmanlığa dayanır vilayetin siyasi ihtiyacı ise adaletle hükmetmeye dinin hükümlerini bilmeye ve onları uygulama gücüne dayanır,"¹³⁰ diyerek açıklamıştır.

Hz. Ömer'in aradığı bir diğer özellik ise ilim sahibi olmaktır. Valilerin görevlerinin İslam'ın temel kurallarına göre vilayeti yönetmek, insanlara öğretmek suretiyle İslam kültürünü yaymak, adaleti hâkim kılmak, feyleri toplamak, fetihlerde savaşçılarla orduyu desteklemek olduğu düşünüldüğünde tüm bu görevleri ilim sahibi olmayan bir kişinin gerçekleştirmesi pek mümkün görülmemektedir.

Hz. Ömer valilerinin, zühd ve takva sahibi olmasını da azu eder onların halkın önderleri olması hasebiyle din nazarında örnek olacak şekilde davranmalarını talep ederdi. Yine aynı sebepten lüks içinde yaşamalarına izin vermezdi.¹³¹ Bedevi bir kişiyi şehirlilerin üzerine vali tayin etmez ayrıca göreve getireceği kişinin bu işi talep etmemiş olmasını önemserdi zira ona göre emirlik isteyen bir kişi adil olamazdı.¹³²

---

¹²⁸ Halit Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 226-227.

¹²⁹ Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 5/763; Kandehevi, *Hayatu's-sahabe*, 2/285;

¹³⁰ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-şeriyeye*, çev. Vecdi Akyüz, (Dergâh Yayınları, 1985), 14-15; Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 92.

¹³¹ Sallâbi, *Hz. Ömer*, 41-411.

¹³² İbn Şebbe, *Târihu'l Medine*, 3/856.

Şunu da ifade etmeliyiz ki Hz. Ömer, hilafeti boyunca sadece iki akrabasını vali olarak göreve getirmiş olup onları görevlendirmekten imtina ederdi.¹³³

Onun tayin öncesi gerçekleştirdiği en büyük denetim ise bu kişilerin mal varlıklarını tespit etmesidir. Görev süresince mal varlığındaki artışı takip etmek adına bunu yapar ve belgelerle kayıt altında tutardı.¹³⁴

Valilerinden, cebbar ve zalim olmamalarını, kendilerine tabi olunan kişiler olmalarını, Müslümanları dövmemelerini aksi halde onların zillete düşeceklerini, yine onları lüzumundan fazla övmemelerini, haklarına mani olarak zulmetmemelerini, haklarının zamanında verilmesini, halka dinlerini öğretmelerini, haksızlığa uğrayanın hakkının kısas yolu ile alınmasını, hastaları ziyaret etmelerini, zayıf ve kimsesizleri huzurlarına kabul etmelerini ister, bunları ve benzeri emirleri yapmamaları halinde azledileceklerini söylerdi.¹³⁵

Valilerinin özel yetiştirilmiş soylu Arap atlarına binmelerini, lüks ipek elbise giymelerini, halkın yediğinden farklı lüks yemekler yemelerini ve halka kapılarını kapatmalarını yasaklayarak ön değerlendirmesi sonucunda atamayı hak ettiğini düşündüğü isimleri görev yerlerine gönderirdi.¹³⁶

2. Görev Esnasında Denetim

Hz. Ömer'in valilik seçimindeki kıstaslarını yerine getirmiş her vali onun görevlendirmesini beyan eden bir belge ile görev yerine ulaşmaktaydı. Bu belge kişinin yetki ve sorumluluklarını içeren bir belge olup kimi zaman buna ek olarak Hz. Ömer'in tavsiyelerini de içermekteydi.¹³⁷

Valilere buldukları bölgenin statüsüne göre geniş yetkiler verilmekte ancak bu yetkiler halifenin gözetimi altında icra edilmekteydi. Nitekim valiler, görevlendirildikten sonra sürekli denetim altında tutulmuşlardır. Bu denetim çeşitli şekillerle gerçekleştirilmiş olup

---

¹³³ Bu kişiler Mut'im b. Adi ve Kudâme b. Maz'un olup bir süre sonra azledildikleri için üçüncü bölümde kendilerinden detaylı olarak bahsedilecektir.

¹³⁴ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 192

¹³⁵ Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl*, 238.

¹³⁶ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahabe*, 2/315; Temmâvî, *Hz. Ömer*, 256; Sallâbî, *Hz. Ömer*, 407.

¹³⁷ Hamidullah, *el-Vesâik*, 424.

merkezi gücü temin etmekteydi. Öyle ki İslam'daki değeri yahut toplumdaki statüsü ne olursa olsun hiçbir vali sonuçları genellikle lehlerine olsa dahi bu denetlemeden berî olmamaktaydı.

Medine'de bulunan halife ile vilayetlerdeki valilerinin iletişimi karşılıklı mektuplar aracılığıyla temin edilmiş, Halife bazen valileri Medine'ye çağırarak bazen de valilere vilayetin durumunu incelemesi için bir temsilci göndererek bölgeden haberdar olmuştur. Ömer b. el-Hattab, emin bir kişi olan Muhammed b. Mesleme el-Ensarî'yi vilayetleri teftiş için görevlendirmiştir.¹³⁸

Hz. Ömer'in, temin ettiği adalet sayesinde valilerin görev süresince denetlenmesinde halk da etkin bir rol oynamıştır. Öyle ki hiç çekinmeden her türlü rahatsızlıklarını doğrudan veya dolaylı olarak halifeye ihbar edebilmişlerdir. Bu konu ile ilişkili olarak Temmavî'nin, "Hz. Ömer ve Modern Sistemler" isimli eserinde yer verdiği ilgi çekici bir yorumu şöyledir:

*"Fesada ve sapıtmaya karşı hükmü temin etmek hoşgörülerle ve hâkimlerin iyi niyetiyle olmaz. Hükmü temin etmek hataların işlenir işlenmez keşfedilmesiyle, inhırafin büyüyüp her tarafı sarmadan keşfedilmesiyle, tedavi imkânı ortadan kalkmadan tedavi edilerek bütün bunların garantili aktiviteler içine alınmasıyla olur. Bu aktif garantiler ise hâkimin görev süresince gözetime boyun eğmesi vatandaşların hâkimi eleştirme hürriyeti ve iyi veya kötü niyetle hata yaptığında görevine son verilmesiyle olur."*¹³⁹

Öncelikle Temmâvî'nin saydığı hükmün teminini sağlayacak olan unsurların Hz. Ömer'in hareket ettiği temel ilkeler olduğu net bir şekilde gözlemlenmektedir. Nitekim o, öncelikle sorunların oluşmasını önlemeye çalışmış, mümkün olmadığında oluşan problemlerin hızla tespitini amaçlayarak denetimi sıkı tutmuş ve en nihayetinde sorunun derhal çözülmesi için gayret göstermiştir. Ardından Temmâvî'nin aktif garantiler şeklinde ifade ettiği, hâkimin -biz bu kısmı vali olarak değiştiriyoruz- görev süresince gözetime boyun eğmesi, vatandaşların hâkimi(valiyi) eleştirme hürriyeti ile iyi veya kötü

¹³⁸ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-harac*, 129; Ebu Kasım İbn Abdülhakem, *Futuhu Mısır ve'l-Mağrib*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415/1995), 146.

¹³⁹ Temmavî, *Hz Ömer ve Modern Sistemler*, 113.

niyetle hata yaptığında görevine son verilmesi gibi şartların tamamını Hz. Ömer kendi hilafet döneminde temin etmiştir. Bu da onun başarılı siyasetinin en bariz unsurlarından olmuştur.

Valiler, mal varlıkları, yaşam biçimleri, görevlerini yerine getirmeleri, halk ile ilişkileri gibi konularda denetime tabi tutulmuşlardır. Söz konusu denetimler ise farklı metodlar ile gerçekleştirilmiştir.

a) *Halifenin Merkez Dışında Teftişi*

Hz. Ömer, halifeliği süresince Medine'den birkaç defa çıkmış ve bu çıkışlarında valileri ve vilayetleri teftiş etmeyi amaçlamıştır. İbnü'l-Esir, dört defa Şam ziyaretinde bulunduğunu kaydederken bunlardan birinde Beytül-Makdis halkının barış anlaşmasını bizzat Hz. Ömer ile yapmak istemesi üzerine yola koyulduğunu ve tüm valilerine Cabiye bölgesine gelmelerini emrettiğini kaydetmiştir. Ardından onu bu bölgede ilk karşılayanların Yezid b. Ebu Sûfyan ile Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh olduğunu, sonrasında Hâlid b. Velid'in de onlara yetiştiğini söylemiştir. Ancak Hz. Ömer, onların ipekli elbiseler ve atlarla geldiklerini görünce atından inerek onlara taş atmaya ve "Sizler ne çabuk görüşünüzden döndünüz! Karnımız doyalı henüz iki yıl olduğu halde beni bu halde mi karşılıyorsunuz? Allah'a yemin ederim sizler böyle bir şeyi iki yüz yıl sonra bile yapmış olsanız sizi değiştirir, yerinize başkalarını getiririm," demiştir. Kendisine "Ey Müminlerin Emiri, bunlar içleri doldurulmuş elbiselerdir ve üzerimizde silah da var," şeklinde açıklama yapıldığında o da "İyi o zaman" şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁰ Cevaptan memnun olmasaydı bu durumdan dolayı valilerini azledeceğini anladığımız Hz. Ömer, seyahat amacı temelde başka bir şey olsa dahi görüyoruz ki her an ve her açıdan valilerini incelemiş, hoşlanmadığı bir durumla karşılaştığında da tepkisini süratle ortaya koymuştur. Hz. Ömer, bu çıkışında Filistin halkına eman vermesinin ardından Alkame b. Hakîm'i Filistin'in bir yarısına vali tayin edip Remle'de kalmasını söylerken öbür yarısını Alkame b. Muhazziz'i tayin edip onun İlyâ'da kalmasını emretmiştir.¹⁴¹ Yine Hz.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/329-330.

¹⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 330.

Ömer'in Şam'da bulunduğu sırada valilerine ani baskınlar yaptığına dair farklı rivayetler de bulunmaktadır.¹⁴²

b) *Vilayetlerden Gelen Heyetler*

Hız. Ömer, ganimet, haraç, zekât gibi malların teslimini gerçekleştirmek üzere gelen heyetleri de bilgi almak amaçlı kullanmıştır. Heyetteki görevlilerden alınan bu vergilerin herhangi bir zulüm gerçekleşmeden alındığına dair yemin etmelerini talep etmiştir. Nitekim yine bu görevlilere vilayetlerdeki genel durumu da sormuş ve görüşlerini almıştır.¹⁴³

Gelen heyetlere: “Valiniz hastaları yokluyor mu? Kölelerin davetlerine icabet ediyor mu? Neler yapıyor? Davranışları nasıldır? Kapısında kim bekliyor?” diye sorduğu ve bu tür sorulardan birine “hayır!” cevabı alması durumunda valiyi azlettiği aktarılmıştır.¹⁴⁴

Halife Hız. Ömer, bir vilayette gerçekleşen olayları öğrenmek istediği yahut bir şikâyet geldiğinde de valilerinden merkeze konuyla ilgili olan kişilerin yer aldığı bir heyet ile gelmelerini istemiş ve yargı sürecini o şekilde başlatmıştır. Özellikle bölgelere gönderdiği müfettişlerden aldığı dönütler ile net bir karara ulaşamıyorsa bu yolu tercih etmiştir. Sa'd b. Ebu Vakkas, Muğire b. Şu'be, Kudâme b. Maz'un gibi isimler vilayetlerde yaşanan sıkıntıların ardından yanlarında ilgili kişilerin yer aldığı heyetlerle merkeze gelerek denetime tabi tutulmuşlardır.¹⁴⁵

c) *Postalar Gönderilerek Yapılan Teftiş*

Vilayetlerle iletişim temelde bu yöntem ile gerçekleştirilmiş hatta bu dönemde güçlü bir iletişim ağı kurularak posta teşkilatının temelleri atılmıştır. Bir çeşit istihbarat görevlisi gibi görev yapan bu posta görevlileri, vilayetlerdeki yetkililere haber iletmekle birlikte halkın halifeye iletmek istediği haberleri/mektupları da halifeye getirmektedir.¹⁴⁶

¹⁴² İbn Şebbe, *Târihu Medîne*, 3/835-836; el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 7/77.

¹⁴³ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, 124; Sallâbî, *Hız. Ömer*, 430.

¹⁴⁴ Kandehlevî, *Hayatü's-sahabe*, 2/314-315. el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 5/770.

¹⁴⁵ Adı geçen isimler üçüncü bölümde detaylarıyla ele alınacaktır.

¹⁴⁶ Sallâbî, *Hız. Ömer*, 430.

d) *Müfettiş Göndererek Yapılan Teftiş*

Hiz. Ömer zamanında bu görev için Muhammed b. Mesleme el-Ensari seçilmiş ve onun hilafeti boyunca görevini sürdürmüştür. Hiz. Ömer ona çok fazla güvenmiş ve vilayetlerdeki gözetimleri sonucunda meseleleri sonuca bağlamıştır. Hiz. Ömer'in malını taksim etmek istediğı bir vali olduğunda bu görevi de yine o yerine getirmiştir.¹⁴⁷

e) *Halkın Şikâyetleri*

Tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağımız vali azillerinin önemli bir kısmı halktan gelen şikâyetler sonrasında gerçekleşmiştir. Bu noktada Devlet teşkilatının en önemli parçası olarak görülen halk, Hiz. Ömer döneminde açıklık kültürünü bütünüyle yaşamıştır. Zira Hiz. Ömer, en başta valilerinin ulaşılabilirliğinin kısıtlanmaması adına kapılarını kapamalarını dahi mazur görmemiş ve bizzat kendisine ulaşılabilirliği oldukça kolaylaştırmıştır. Bu aynı zamanda halk, vali ve halife arasında sağlam bir enformasyon akışının olduğunun göstergesidir.

Halkın denetimde etkin rol oynamasının en önemli sebebinin İslam'ın, emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker düsturu ve ulu'l emre itaati farz kılmasının, toplumu bu iç denetime yönlendirmesi olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte bu farîzaların teminini sağlayan büyük çoğunlukla Hiz. Ömer olmuştur. Ulaşılabilir bir yönetici olması halkın küçük problemleriyle dahi birebir ilgilenmesi halkın merkeze olan itimadını arttırmış bu şekilde halk herhangi bir korku taşımaksızın halifeyi yahut valisini eleştirebilme imkânına sahip olmuştur. Bu durum Hiz. Ömer'in denetim mekanizmasının gücüne güç katmıştır.

Hiz. Ömer döneminde, halkın eleştirmekten çekinmediğı ve denetimin bir parçası olduğunu gösteren oldukça ilgi çekici bir olay yaşanmış, Ebu'l Muhtar Yezid b. Kays, el-Ehvaz'daki devlet görevlileri ve başkanlarını şu şiiri ile şikâyet etmiştir:

“Sen, Mü'minlerin emirine şu mektubumu ulaştır: Ey Ömer! Sen iyi şeyleri emretmek, kötü şeylerden alıkoymak hususunda, Allah'ın eminisin. Sen bizim aramızda Allah'ın eminisin. Kim arşın Rabbi'nin emini ise benim gönlüm ona

¹⁴⁷ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-harac*, 129; Ebu Kasım İbn Abdülhakem, *Futuhu Mısır ve'l-Mağrib*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415/1995), 146.

teslim olur. Sen ilçelerin ve köylerin halkını, Allah'ın malını bol bol yiyecek olmak için harcamalarına izin verme! el-Haccac'a adam gönder ve hesabını öğren; Cez' ile Bişr'e de adam gönder, iki Nafran ikisine de adam gönder; Beni Nasr eşrafından olan İbn Ğallab'a da adam göndermeyi unutma! Benî Bedr'in azadlısı Sûk'daki âsım'ın heybesi de bu mallardan hiç boş kalmamıştır. En-Numan'a da bir adam gönder de hesabını öğre. Ben Benî Ğazvan'ın damadının durumunu çok iyi bilirim. Şibl'in ise malını sor. İbn Muharriş'e gelince ilçe halkı arasında onun büyük bir şöhreti vardır. Ey Ömer! Ailem sana feda olsun; sen onların mallarını ikiye taksim et; onlar sen mallarını taksim ettikten sonra kendilerinde kalacak yarım hisseye razı olacaklardır. Beni de şahidlik için çağırma! Ben kaybolacağım ancak o zaman ne tuhafıklar olacağını görür gibiyim. Onlar savaşa gidiyorlarsa biz de gidiyoruz; onlar geri dönüyorlarsa biz de dönüyoruz; ancak onların mal ve servet sahibi olmalarına karşılık bizler servetten mahrumuz. Darîli tüccar eğer hoş kokulu misk getirirse, bu kokular bol bol onların başına akar."¹⁴⁸

Bu şikâyetin ardından Hz. Ömer, adları geçen kişilerin hepsininin mallarını taksim etmiş yarısını hazineye devretmiştir. Bunların arasında el-Haccac b. Atik Fırat'ın, Cez' b. Muâviye Sürrak'ın, Bişr b. el-Muhtefez Cündeysabur'un, Âsım b. Kays Menâzir'in, Semûre b. Cündüb ise Sûku'l-Ehvaz'ın valisiydi.¹⁴⁹

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki Hz. Ömer, Müslümanların sadece yöneticilerini değil bizzat halife olarak şahsının icraatlarını da denetlemelerini talep etmiştir. Nitekim kendisini bir kişinin eleştirmesinin ardından orada bulunanlar saygısızlık ettiği düşüncesine şahsı engellemeye çalışmış, Hz. Ömer ise "Onu serbest bırakın. Eğer bize söylemezlerse onlarda hayır yoktur. Eğer onların doğru sözlerini kabul etmezsek bizde de hayır yoktur" sözleriyle yönetimin halk tarafından denetlenmesi gerektiğini vurgulamış, kendisini eleştiren kişiyi takdir ederken Müslümanları da bu konu da teşvik etmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan/Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 441-442.

¹⁴⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan/Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, 442.

¹⁵⁰ Adem Apak, *Ana Hatları ile İslam Tarihi (Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 2/96.

f) *Valilerin Gündüz Vakti Medine'ye Girmelerini İstemesi:*

Hız. Ömer, valilerinin merkeze gelme gibi bir durumları olduğunda şehre girişlerini gece değil gündüz vaktinde gerçekleştirmelerini istemiştir. Bunun nedeni onların şehre girerken hal ve tavırlarını, kılık kıyafetlerini ve yanında getirdikleri eşyaları net bir şekilde tespit edebilmeyi istemesidir.

Hız. Ömer, Huzeyfe b. el-Yeman'ı denetlemek istediği için Medine'ye çağırıldığı ve onun fark etmeyeceği bir şekilde şehrin dışında Huzeyfe'yi beklediği ve Huzeyfe'nin görmeyi umduğu gibi tıpkı gönderdiği gün nasıl sade bir halde ise yine öyle olduğu için uygulandığı rivayet edilmiştir. Öyle ki Huzeyfe'nin yanına gitmiş ve Huzeyfe'ye sımsıkı sarılmıştır.¹⁵¹

g) *İlgili Bilgilerin Kaydının Tutulması*

İslam Devleti'ndeki en büyük icraatlerden biri olan divanların oluşturulması da Hız. Ömer'in döneminde gerçekleştirilmiştir. Giderek büyüyen devletle beraber hazine de büyümüş, gelen mallar hakkında halk nezdinde bir şaibenin oluşmaması adına da böyle bir yola başvurulmuştur.

Köklü bir devlet geçmişleri olan Perslerden alınan bu sistem atıyyelerin bir düzen içinde dağıtılmasını sağlarken aynı zamanda denetimin de bir aracı olmuştur. Hız. Ömer, valilerin yaptığı anlaşmaları ve onlarla ilgili işleri de kayıt altında tutarak valilerin davranışlarının takibini sağlamıştır.¹⁵²

h) *Hac Mevsimi*

Müslümanların bir araya geldiği eşsiz bir zaman dilimi olan hac mevsimini, Hız. Ömer; aynı zamanda bir denetim vasıtası olarak kullanmıştır. Senede bir defa çok büyük bir kitleye toplanma imkânını sunan bu fırsatı kaçırmamış ve valilerini de bir araya toplayarak denetlemiştir.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/706; Askalâni, *Tarihu Dimeşk*, 12/293.

¹⁵² Sallâbî, *Hız. Ömer*, 432.

Valilerinin vilayetlerdeki durumu rapor etmelerini istemiş ve aynı zamanda halkın bu valilerden bir şikâyeti varsa bunu ifade edebilmeleri için uygun ortamı oluşturmuştur.¹⁵³ Öyle ki bu dönemde yaşanan bir olaya göre Hz. Ömer, valilerinin de içerisinde olduğu bir topluluğa: “Şayet bir amilimden adaletsizliğe uğramış bir kişi varsa öne çıkıp şikâyetini bildirsin.” demiştir. Topluluğun arasından bir kişi kalkıp Amr b. el-As’ın kendisine haksız bir şekilde kırbaç cezası verdiğini söylemiş, Hz. Ömer ise hemen orada Amr’a, kısas uygulayabileceğini ifade etmiştir. Amr b. el-As, adamı, sırtına vurulması gereken her kırbaç için iki dirhem ödemeye ikna etmesinin ardından kısas cezasına gerek kalmamıştır.¹⁵⁴

Hac mevsimi gibi kutsal bir zamanda ve Mekke gibi kutsal bir mekânda gerçekleştirilen bu denetimin, manevi bir ortamda gerçekleşeceği için yöneticilerin riya ve yalandan uzak durmaya gayret gösterecek olması da bu dönemi denetim için değerli kılmaktadır.

3. Yargı Süreci

Hz. Ömer’in, yapmaları ve yapmamaları gereken hususlarda bilgilendirmesinin ardından görev yerlerine ulaşan valiler, görev sürelerinde bu kaidelere uymayan bir fiil gerçekleştirdiklerinde haber kesin ise haklarında direkt hüküm verilmiştir. Ancak denetim sürecini gerekli kılan bir olay yaşandığında bölgeye gönderdiği müfettiş vasıtasıyla net bir hükme varılmadığı zamanlarda -ki bu özellikle halktan gelen şikâyetler sebebiyle olmuştur- yargı süreci başlatılmıştır.

Adaletin timsali olan Hz. Ömer, kendisine ulaşan bir şikâyet olduğunda yaşanan olayın gerektirdiği doğrultuda Muhammed b. Mesleme’nin bölge üzerinde araştırma yapmasını istemekte sonrasında davalı ve davacı olan tarafları hatta konuyla ilgisi olan kişilerin tamamını Medine’ye getirtmekteydi. Kimi zaman direkt Medine’ye çağrıldıkları da olmuştur. Hz. Ömer, bir zaman dilimine yayılan bu yargı sürecini tarafsız ve eşit bir şekilde yürütmüş, valisini mevkisi sebebi ile halk nezdinde üstün tutmamış ve hatta çoğu zaman valisine karşı daha katı bir tavır almıştır.¹⁵⁵

¹⁵³ Kandehlevî, *Hayatu’s-sahabe*, 2/337.

¹⁵⁴ İbn Şebbe, *Târihu Medîne*, 3/806.

¹⁵⁵ Ör. Nu’mân b. Adî’nin, hoşuna gitmeyen bir şiiri Hz. Ömer’e ulaştığında onu direkt azlederken, Kudâme b. Maz’un’un içki içmesi konusunda bir yargı süreci başlatılmış sonrasında azledilmiştir.

Kendisi, her iki tarafı da dinleyerek Kur'an, sünnet bilgisi ve İslam fihî noktasındaki üstün yeteneği ile davaları hükme bağlamıştır. Halk tarafından gelen şikâyetlerden başlatılan yargı süreçlerinin büyük çoğunluğu valilerin lehine bitmiştir. Ancak yargı işlemi sonucunda yine bu valilerin çoğunluğu hakkında ciddi bir şaibe oluşması, toplumda huzursuzluk çıkmaması, valinin halk nezdindeki saygısını kaybetmesi, dedikoduların yahut şikâyetlerin büyüüp kontrol edilemeyecek bir hale gelmemesi gibi sebeplerden çoğunlukla suçsuz olsalar dahi görevden alınmışlardır.

Devlet yönetiminin önemli bir parçası olan şeffaflık ve açıklık kültürü aslında bir teşkilatın içinde, teşkilatlar arasında ve kamuoyu da dâhil ilgili tarafların tamamının arasında kısıtlanmaksızın gerçekleşen bir enformasyon akışıdır. Her kurumdaki enformasyon akışı merkez sinir sisteminin işleyişi ile benzer, örgütün etkinliği ona bağlıdır. Bir örgütün rekabet etme sorun çözme, yenilikler üretme, güçlülere göğüs germe ve hedeflere ulaşma kapasitesi enformasyon akışının ne ölçüde sağlıklı işlediğine bağlıdır.¹⁵⁶ Nitekim bu enformasyon akışını temin amacıyla denetim mekanizmasını sağlam şekilde kuran Hz. Ömer, vilayetlerdeki durumlardan hızlıca haberdar olmuş ve çözüm sürecini de hızla başlatmıştır. Dönemin şartları düşünüldüğünde bunu temin hiç de kolay görülmemelidir. Hz. Ömer bilgi akışının sağlanmasının yanı sıra üst sınıf yöneticilerin her türlü yargı sürecini açıklıkla gerçekleştirmiş, yönetime dair halkta şaibe oluşmasına izin vermemiştir. Halkın itibarının bu derece kıymetli olması onların idareye ortak olduklarına dair bir şuur oluşturmalarına sebep olmuş, bu ise toplumda merkeze karşı memnuniyeti arttıran bir ögeye dönüşmüştür.

Yargı süreci; ikaz ve eski görevine iade, bir süreliğine görevden alınma, mal varlığına el konulma, kısas, had cezası yahut azil gibi sonuçlar ile tamamlanmıştır.

---

¹⁵⁶ Warren Bennis vd., "Açıklık Kültürü Yaratmak", *Şeffaflık: Liderler Açıklık Kültürünü Nasıl Yaratırlar*, çev. Ümit Şensoy, Daniel Goleman vd. (İstanbul: Optimist Yayınları, 2010), 16.

B. DENETİM SONUÇLARI

Valiler haklarında yargı süreci başlatıldıklarında bir hüküm verilinceye kadar görevlerinden el çektirilmekteydiler. Bu sebepten merkeze çağrıldıklarında yerlerine vekil bırakmaları gerekmektedir. Merkezde gerçekleşen davaların neticelerinde uygulanan cezalar, suçun türüne göre farklılık göstermekteydi.

Ayrıcalıklı bir bürokrasi sınıfının oluşmaması adına elinden gelen tüm gayreti gösteren Hz. Ömer'in halifelik döneminde, sosyal statüsü İslam'daki durumu ne olursa olsun herkes yargılandığı gibi verilen cezaların tatbikinde de kimseye iltimas geçilmemiştir.

1. İkaz

Denetim süreci uyarıların yeterli olacağı ve çok büyük bir kabahatin söz konusu olmadığı durumlarda halifenin valilerini ikaz etmesi ile sonuçlanmıştır. Sa'd b. Ebu Vakkâs, Kûfe'de valilik yaptığı dönemde hükümet konağına bir kapı yaptırtmıştır. Bunun haberini alan Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi görevlendirmiş ve söz konusu kapıyı yaptırtmıştır. Bu şekilde kapının yakılmasıyla ve bir mektup göndererek Sad'ı ikaz etmiştir.¹⁵⁷

Farklı valiler tarafından işlenen aynı suçun cezası bazen farklı olabiliyordu. Bunun sebebi o anki durum, zaman, valinin aldığı kararın başarısız neticelenmiş olması gibi farklı etkenlerden kaynaklanabiliyordu. Burada Amr b. el-As'ı örnek verebiliriz. Amr b. As Mısır'ın fethine Hz. Ömer'in tam manasıyla iznini almadan çıkmıştı. Nitekim Suriye ordusunun diğer komutanları da kendilerine haber vermeden fethi çıkan Amr'a çok kızarak ve Amr tarafından aldatıldıklarını söyleyerek onu halifeye bir mektup ile şikâyet etmişlerdir. Hz. Ömer, bu durumu öğrendiğinde Amr b. As'a: "Sen yakınındakileri aldattın ve yola çıktın! Şayet mektubum sana Mısır'a girmeden ulaşırsa hemen geri dön ancak Mısır'a girmişsen yoluna devam et. Bil ki sana yardımcı göndereceğim." yazılı bir mektup göndermiştir.¹⁵⁸ Hz. Ömer, bu duruma çok sinirlenmiş olmakla birlikte Amr b. As'ı azletmemiş ikaz ile yetinmiştir. Ancak aynı şekilde kendisinden habersiz İran

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/66; Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 273; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 20/354.

¹⁵⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 210; Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hıtat ve'l-âsâr* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, H.1418), 1/289; Nadir Özkuyumcu, "Mısır Ve Kuzey Afrika Fetihleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti* ed. Mehmet Şeker, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/212.

topraklarına fethe giden Ala b. el-Hadramî'yi görevinden azletmiştir. Her ikisi de habersiz fethe kalkışmış olsalar da Amr b. As'ın fetih girişimi başarılı olurken Ala b. el-Hadramî'nin girişimi başarısız olmuş ve büyük kayıplara neden olmuştur. Bu Hz. Ömer'in valilerine özgür bir alan tanıdığını ve büyük kararlar almalarını her ne kadar istemese de bir davranış haline gelmediği müddetçe, tüm ihtimalleri değerlendirerek başarıya götüren bir karar aldıklarında azli gerek görmediğini göstermektedir.

a) *Bir Süre Tutulduktan Sonra İade*

İkaz olarak değerlendirilebilecek bir diğer ceza ise valilerin bir süre başka bir iş ile uğraştırıldıktan sonra görev yerlerine gönderilmeleridir.

Ebu Ubeyde b. Cerrâh'ın vefatından sonra Hz. Ömer'in onayı ile vali olan Iyaz b. Ganm'i halktan birisi: "Iyaz b. Ganm lüks elbiseler giyiyor ve aklına eseni yapıyor." diyerek şikâyet etmiştir. Bunun üzerine halife, öncelikli olarak Muhammed b. Mesleme'yi teftiş etmek üzere bölgeye göndermiştir. Bölgeye gelen Muhammed b. Mesleme, valinin anlatıldığı gibi özel giysiler giydiğini görmüş ve onu yargılanması için halifeye getirmiştir. Hz. Ömer, Iyaz b. Ganem'i üstündeki kıyafetlerle gördüğünde kalın yünden yapılmış bir elbise, bir asa ve bir de ayakkabı getirilmesini sonra da giydirilmesini emretmiştir. Emirleri yerine getirildiğinde, valisine: "Şu koyun sürüsünü al, otlatılması ve sulanması ile ilgilen" demiştir. Bu şekilde valilikten alınarak bir süre çobanlık yapmak durumunda kalan Iyaz b. Ganem yeterli görülen süre geçince yeniden halifenin huzuruna çıkmış: "Bundan sonra benim hakkımda sana olumsuz bir haber ulaşmayacaktır." demiştir. Yaşanılan bu olayın ardından yeniden görevine iade edilmiştir.¹⁵⁹ Halife bu uygulaması ile onun eski hayatını unutmamasını istemiş, sahip olduğu mülkün geçici olduğunu hatırlatarak valisine bir nevi ders vermiştir.

Hiz. Ömer'in Iyaz b. Ganem'i azletmeyip yalnızca bu ceza ile yetinmesine "Ebu Ubeyde'nin tayin ettiği birini azletmem."¹⁶⁰ şeklindeki beyanın da etkili olduğu kanatindeyiz.

¹⁵⁹ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-harac*, 129; İbn Asakir, *Târîhu Dimeşk*, 47/283; el-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/137; Muhammed Süheyl Takûş, *Târîhu'l-Hulefâ-yı Râşidîn el-fütûhât ve'l-incâzât es-siyâsiyye*, (b.y: Daru'l-nefâis, 1423/2003), 335.

¹⁶⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 3/1234; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/630.

2. Mal Varlığına El Konulması

Hız. Ömer'in görev öncesi valilerinin mal varlığını tespit edip kaydettiğini ve zaman zaman onlardan mal beyanında bulunmalarını istediğini belirtmiştik. Nitekim Hız. Ömer denetiminde eğer valinin göreve başlamadan önceki mal varlığı ile sonraki arasında çok büyük bir fark oluşmuşsa o kişinin mal varlığına el koymuştur.

Bu uygulama farklı şekillerde seyredebiliyordu. Hız. Ömer, valilerin mallarında artış tespit ettiğinde bazen bu malların bir kısmına el koyarken bazen de kişilerin mallarının tamamına el koymuştur. Yine bu kişilerin bazılarını azleırken bazılarını azletmemeyi tercih etmiştir. Örneğin, Ebu Hureyre malının tamamının müsadere edildiği valilerden birisidir. Yargılama sürecinde görevden alınmış ve masumluğu ispat olunca Hız. Ömer görevine geri dönmesini istemiş ancak o kabul etmemiştir.¹⁶¹

Amr b. As ise malının bir kısmına el koyulan valilerdendir. Hız. Ömer: “ Mısır valiliğine tayin edildiğinde sahip olmadığın mal, köle, kap, kacak ve hayvanların hakkında ifşaat yayılmıştır,” şeklinde bir mektupla açıklama istemiş, Amr: “Bizim toprağımız ekin ekilen, ticaret yapılan bir yerdir,; bunlardan dolayı muhtaç olduğumuzdan fazlasını elde etmekteyiz,” diyerek izahatta bulunsa da Hız. Ömer: “Kötü amiller hakkında yeterince haberdar edildim, senin bana gönderdiğin mektup, doğru yolun kendisini huzursuz eden bir kimsenin mektubudur. Senin hakkında şüphem vardır; malını taksim etmesi için Muhammed b. Mesleme'yi sana gönderiyorum, aradığını gözünün önüne koy, senden istediklerini ona ver, sana sert davrandığında onu bağışla çünkü o gizli şeyleri ortaya çıkarır.” yazılı bir mektubu Muhammed b. Mesleme ile göndererek mallarının bir kısmını taksim etmiş ve onu görevinde bırakmıştır. Amr b. As'ın Hız. Ömer hakkında: “İbn Hantame'nin bize şu muamelede bulunduğu devir, şüphesiz kötü bir zamandır. Hâlbuki el-As ipek kumaşlar giyerdi” diye serzenişte bulununca Muhammed b. Mesleme'nin: “Böyle söyleme! Eğer senin kötü gördüğün İbn Hantame'nin zamanı olmasaydı evinin önünde bağlı duran keçi ile meşgul olur, onun çok süt vermesi seni sevindirir; az süt

¹⁶¹ Belazuri, *Ensabü'l-eşraf*, 10/367-368; İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 4/335; İbn Abdülhakem, *Futuhu Mısır ve'l-Mağrib*, 175.

vermesi ise seni üzerdi.” cevabıyla Hz. Ömer sayesinde bu mülkün sahibi olduğunu ona hatırlattığı rivayet edilmiştir.¹⁶²

3. *Kıyas ve Had Cezaları*

Şahsi bir suç ya da bir haram söz konusu olduğunda davalar kıyas ve had cezaları ile sonuçlanmıştır.

Hz. Ömer’in had cezası uyguladığı isimlerden biri Kudâme b. Maz’un olup, içki içmek ile yargılanmış ve sonucunda yaptığı iş kesinleşince hem azledilmiş hem de celde cezasına çarptırılmıştır.¹⁶³

Rivayet edildiğine göre Mısır valisi Amr b. el-As’ın oğlu Muhammed b. Amr b. el-As, Mısırlı biri ile at yarışı yapıp kaybetmiş ve sinirlenerek bu adama insanların içinde vurmuş ve “Sen şerefli birisinin oğlunu nasıl geçersin” demiştir. Oğlunun yaptığı bu haksız fiil karşısında Amr b. el-As gerekli cezayı vermeyince Mısırlı, hakkını halifenin yanında aramıştır. Hz. Ömer, şikâyet üzerine Amr b. el-As’ı ve oğlunu huzuruna çağırtmış, Mısırlı’ya, kendisine vurulduğu gibi Amr’ın oğluna vurmasını emretmiştir. Mısırlı ona vurduktan sonra Hz. Ömer, babasının gücü sebebiyle Muhammed’in bu şekilde davrandığını düşünerek bu kez Amr’ın kafasına vurmasını emretse de Mısırlı kendisine vurandan intikamını aldığını söyleyerek Amr’a vurmamayı tercih etmiştir. Bu olayın ardından Hz. Ömer, meşhur olan: "Analarından hür olarak doğdukları halde siz insanları ne zamandan beri köleleştirdiniz" sözünü söylemiş, Amr b. As ise bu olaydan haberi olmadığını iddia etmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/369; İbn Abdülhakem, *Futuhu Mısır ve'l-Mağrib*, 172.

¹⁶³ İbn Abdülber *el-İstiab*, 3/1278; Belâzurî, *Ensabu'l-eşraf* 10/258; İbnü'l-Esir, *Kamil fi't-tarih*, 2/387; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 10/98.

¹⁶⁴ el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 660-661.

4. Azil

Aslen Arapça olan ve “bir şeyi kenara koymak”, “alıp uzağa koymak”, “uzaklaştırmak”, “yanından ayırmak”¹⁶⁵ anlamlarına gelen azil kelimesi terim olarak “işinden ayırmak”,¹⁶⁶ “yönetici veya memurun görevine son verilmesi” manalarına gelmektedir.¹⁶⁷

Halife, azil yetkisini elinde tutmakta olup özellikle vali, komutan, kadı gibi üst düzey yöneticileri kendisi tayin eder ve azlederdi.¹⁶⁸ Ancak uygulamada bazı genel valilerin kendi bölgelerinde görevlendirmeler yapıp bunlar üzerinde değişimler yapması söz konusu olmaktaydı. Valilerin görecekları işler ve yerler belirli idi ve o sahada genel bir yetki ve hareket serbestileri mevcuttu.¹⁶⁹

İslam hukukçuları, azlin yetkisinin, bir takım kaideler doğrultusunda ve maslahat prensibine uygun bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Yalnızca gelen şikâyet ile değil teftiş ve geçerli bir sebep neticesinde azle karar verilebileceğine hükmetmişlerdir. Görevlinin cezayı gerektiren bir suç işlemesi, görevini kötüye kullanması, tayininde aranan vasıflardan bazılarını kaybetmesi, sağlık açısından görevini sürdüremez hale gelmesi, dinen haram sayılan davranışlarda bulunması ve özellikle rüşvet alması gibi hususları azlin sebepleri olarak belirlemişlerdir. Bu prensipler, Hz. Peygamber ve onun raşid halifelerinin uygulamalarından istifade edilerek belirlenmiş olup yine onların uygulamalarından hareketle bir görevlinin maslahat amacıyla da görevden alınabileceğini dile getirmişlerdir. Bir görevlinin maslahat gereği görevden alınması idarî bir tasarruf sayılırken adâlet vasfını kaybetmesine yol açan haram fiilleri irtikâbı, suç işlemesi veya yolsuzlukta bulunması gibi durumlarda azli ise hukukî bir işlem ve müeyyide olarak görülmüş ve bu durumda azlin ta'zîr cezası olarak uygulandığı ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Nitekim Hz. Ömer dönemi özelinde bu durum değerlendirildiğinde bu

¹⁶⁵ ez-Zebîdî, *Tacu'l-arus*, 29/464; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sâdır, H. 1414), 11/441; Kâfî'l-kifât İsmail b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Ali Yâsin, (Beyrut: Alimu'l-kütüb, 1994/1414), 1/387.

¹⁶⁶ Saîd el-Yemenî, *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-'Arab mine'l-Külûm*. thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî - Mutahhar b. Ali el-Iryânî - Yusuf Muhammed Abdullah, (Beyrut: Daru'l-fikri'l-muâsır, 1420/1999), 7/4519.

¹⁶⁷ Fahrettin Atar, "AZİL", TDV İslâm Ansiklopedisi, (20.06.2023).

¹⁶⁸ Valiyi sadece halifenin azletmesi hususunda bk. Mâverdî, *Ahkâmu's-sultâniyye*, 63.

¹⁶⁹ Mâverdî, *Ahkâmu's-sultâniyye*, 49.

¹⁷⁰ Atar, "AZİL".

tariflere uygun olarak azlin hem idari bir tasarruf olarak maslahat amaçlı uygulandığı hem de hukuki bir müeyyide olarak uygulandığı gözlemlenmektedir.

Valiler, daima yargılama sürecinin ardından azledilmemiş, bazı aziller doğrudan halifenin verdiği karar neticesinde gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde şunu ifade edebiliriz ki her azil, valinin kusur veya suçu sebebiyle meydana gelmemiştir. Bu sebeptendir ki böyle bir durumla karşılaştın valiler, Hz. Ömer'den kamuoyuna bunu duyurmasını talep etmiş ve Hz. Ömer de kendinden istenilene yerine getirmiştir.¹⁷¹ Bu şekilde vali hakkında yanlış bir kanaatin yayılmasının önüne geçilmiştir.

Denetimin sonuçlarından biri olan azil, Hz. Ömer döneminde bazen mal varlığına el koyulmasının yahut had cezası uygulanmasının ardından, bazen yargılama sonucunda valiye herhangi bir suç isnad edilmiş olmamasına rağmen gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemde valiler azil haberlerini olgunlukla karşılamakta ve halifeye karşı saygılarından hiçbir zaman ödün vermemekteydiler. Ulu'l-emre itaatin farz olması ve Hz. Ömer'in devletin menfaatini düşünerek karar aldığına dair inançları; onların bir kısmının, yeterli miktarda taraftar toplayabilecek olmasına karşın halifeye bağlılığını devam ettirmesini sağlıyordu. Hiç şüphesiz hepsinin ortak hedefi olan İslam'ın yayılma arzusu kişisel menfaatlerinin çok çok önünde yer almakta ve bu uğurda geri planda kalmaya da razı olmaktaydılar.

Hz. Ömer'e yazılan bir mektupta yaptığı bir harf hatası sebebiyle halifenin Ebu Musa el-Eş'arî'ye kâtibini azletmesini ve kırbaçlamasını emretmesi, Hz. Ömer'in görev ve azil hususundaki hassasiyetini ifade eder niteliktedir.¹⁷² Aslında bakıldığında yalnızca bir harf hatası için bir görevlinin azledilmemesi daha insafılı gelmekte ise de kâtiplik mesleğinin olmazsa olmazının yazı ve dolayısıyla dil bilgisi olduğu unutulmamalıdır. Yani bu iş için kişinin dili iyi bilmiyor oluşu yahut ciddiyetini işine vermeyip hataya düşmüş olması olaylara derinlikle bakan Hz. Ömer için çok temel bir kusur olarak görülmüştür. İşte bu örnekte olduğu gibi Hz. Ömer, valilerine de aynı titizlikle yaklaşarak çok sayıda görevlisini azletmiştir.

¹⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/561-562.

¹⁷² Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 337.

Hz. Ömer, valilerini; siyaseten yeterli bulmaması, halkın valileri şikâyetleri, başka bir göreve tayin etmek istemesi, valinin halifenin emirlerine uymaması, vali hakkında hoşlanmadığı bir şey duyması, valinin meşru bir sebepten özür beyan etmesi (istifa) gibi sebepler ile görevden almıştır.

Bir sonraki başlıkta Hz. Ömer dönemi öncesinde gerçekleşen vali azilleri ele alınacak olup üçüncü bölümde ise Hz. Ömer döneminde tespit edilen aziller üzerinden konunun detayları açıklanacağı için burada azil sebepleri detaylandırılmayarak bu kadarı ile yetinilmiştir.

C. HZ. ÖMER ÖNCESİ VALİ AZİLLERİ

1. Hz. Peygamber Dönemi Azledilen Valiler

Hz. Peygamber dönemi vali azilleri incelendiğinde yalnızca bir valinin görevden alınmasına ilişkin rivayetlerle karşılaşmıştır. Bu kişi, Bahreyn’de görev yapan Alâ b. el-Hadramî’dir.

a) Alâ b. el-Hadramî

el-Alâ b. el-Hadramî, babası Abdullah b. Dımâd b. Selmâ b. Ekber olup Yemen’deki Hadramevt’tendir, bu sebeple el-Hadramî olarak künyelenmiştir. Alâ el-Hadramî’nin, ilk Müslümanlardan olduğu rivayet edilmiştir.¹⁷³ Hz. Peygamber’in (a.s) kâtipliği, elçiliği ve valiliği gibi birçok idari görevde yer almıştır.

Tarafımızca doğum tarihi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Mekke’de dünyaya geldiği ve orada ikamet ettiği bilinmektedir.¹⁷⁴ Bu aile, Benî Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf’ın antlaşmalısı idi.¹⁷⁵ Üç kardeşinden biri olan Meymûn b. el-Hadramî, Mekke’nin en üst mevki olan el-Ebtah’ta, Meymûn kuyusu şeklinde anılan kuyunun sahibiydi ve bu kuyu Mekke-Irak yolu üzerinde bulunmaktaydı.¹⁷⁶ Bir diğer kardeşi olan Amr b. el-Hadramî ise hicretin ardından öldürülen ilk müşrik olarak zikredilmiştir. Hatta bu durum müşrikler tarafından Bedir Savaşı’nın sebepleri arasında sayılmıştır.¹⁷⁷ Yine Alâ’nın kardeşlerinden olan Âmir b. el-Hadramî ise Bedir Savaşı’nda müşrik olarak öldürülmüştür.¹⁷⁸

Söz konusu dönemde okuma yazma bilen güzide kişilerden biri olarak Hz. Peygamber’in kâtipleri arasında yer almış olan Alâ b. el-Hadramî, Hudeybiye Mütalaası’ndan sonra Eslem kabilesi için yazdırılan metnin kâtipliğini yapmıştır.¹⁷⁹ Eslem kabilesi başkanı olan Büreyde b. el-Husayb, Gâdirü’l-Eştât adlı bölgede yaşamakta olan kabilesinden bir takım

¹⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/276.

¹⁷⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 316.

¹⁷⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/276.

¹⁷⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/276.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/541; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 3/1085; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 4/74-75.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/656; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 3/1085.

¹⁷⁹ Belâzurî, *Fütûhu’l-buldân*, 86.

kişiler ile huzura gelmiş ve kabileden bazılarının Resulullah'a hicret ettiğini ancak bazısının da hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle geri kaldığını söylemiştir. Hz. Peygamber (a.s) ona cevaben: “Siz nerede olursanız olun muhacirsiniz.” diye buyurmuş ve Alâ b. Hadramî'yi çağırıp bir metin kaleme aldırmıştır.¹⁸⁰

Kâtipliğinin yanı sıra kendisine elçilik görevi de verilmiştir. Resûlullah (a.s), Ci'râne'den¹⁸¹ ayrıldığı zaman Alâ el-Hadramî'yi Bahreyn'e elçi olarak göndermiştir. Sasanilerin idaresi altında olan Bahreyn topraklarında, Abdu'l-Kays, Bekr b. Vâil ve Temim kabilelerinden birçok zümre bulunmaktaydı. Bölgenin vâlisi ise el-Münzir b. Sâvâ idi.¹⁸² el-Münzir b. Sâvâ'yı İslâm'a davet eden Hz. Peygamber, Alâ b. el-Hadramî aracılığıyla bir davet mektubu göndermiştir.¹⁸³ Alâ b. el-Hadramî, elçilik görevini yerine getirdikten sonra el-Münzir'e:

"Ey Munzir! Sen bu dünya işlerinin görülmesinde büyük bir bilgi sahibi bir kimse olarak ün yapmışsın. Bu durumda, öte dünyayı daha az biliyor olman düşünülemez. Şu Mecûsilik dinlerin en kötüsüdür: Onda ne Arab'ın şeref ve haysiyeti, ne de Ehli Kitab'ın bilgi ve hikmeti bulunmaktadır. Bu din, pek utanç verici aile içi evliliklere izin vermekte ve kıyamet günü kendilerini yakıp kavuracak olan ateşe tapmayı emretmektedir. Sen zekâ ve hikmetten yoksun biri değilsin. Öyleyse söyle bana; hayatında hiç yalan söylememiş bir kimseyi yalanlamak, hayatında hiç ihanet etmemiş bir kimseden kuşkulananmak hayatında asla sözünden dönmemiş birine inanmamak ne derece doğru olur? Bu saydığım nitelikler kendisinde bulunan kişinin bir ümmi Peygamber (yani asil, İsrail'e mensup olmayan) olması gerekir. Allah'a yemin ederim ki hiç kimse kalkıp da onun yapılmasını emrettiği şeylerin,

¹⁸⁰ Mektubun içeriği ise şöyledir: “Bu, Allah'ın elçisi Muhammed'den (a.s) Eslem kabilesinden Allah'a iman edenlere yazılmış bir mektuptur. Allah'ın bir ve Muhammed'in de onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet edenler Allah'ın güvencesindedirler. Onlar için Allah'ın ve Resûlü'nün zimmeti vardır. Biz zulüm ve kötülük yapanlara karşı birlikte hareket ederiz.(...) Bedevi olanlar, yerleşik olanların sahip oldukları aynı haklara sahiptirler. Nerede olursa olsunlar muhacirlerdir.” bk. Vakîdî, *Kitâbü'l-meğazi*,782; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye* (Beyrut: Daru'l-nefâis, 1987),271.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/166.

¹⁸² Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 106.

¹⁸³ Mektuba şundan bahsetmektedir: “Allah'ın elçisi Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ye: Selam hakikat yolunu izleyenlerin üzerine olsun. O halde ben seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'a boyun eğersen sonunda esenliğe kavuşursun ve Allah şu anda iki elinin (iktidarı) arasında sahip olduğun şeyleri gerçekten sana bağışlayıp, senin yapar. Şunu da bil ki benim dinim (güç ve iktidarım) yumuşak tabanı üzerine basan develerle tek turnaklı atların erişebileceği sınırlara dek uzanan ülkelerde, çok yakın bir zamanda muzaffer olacaktır.” bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 315-316; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 145.

yasaklanması gerektiğini ya da yasakladığı şeylerin, yapılmasının daha yerinde olacağını söyleyemez. Aynı şekilde akıl ve hikmet sahibi hiçbir insan onun uyguladığı cezalarda daha hoşgörülü ya da affettiği şeylerde daha sert ve katı olması gerektiğini söyleyemez."¹⁸⁴ şeklinde bir konuşma yapmıştır.

Münzir b. Sâvâ'nın Bahreyn valisi olduğunu Alâ'nın ise yalnızca bir elçi olduğunu göz önüne aldığımızda bu cümleler oldukça cüretkâr görülebilir. Bu sebeptir ki el-Alâ'nın bölgeyi ve vâliyi öncesinden tanıdığı yahut aralarında bir dostluk ilişkisi olduğu düşünülebilir. Münzir'in cevabı ise:

*"Sizin dininizin en çok hoşlandığım tarafı sadece bu dünya ya da sadece ahiretle sınırlı olmayıp, her iki dünyanın da saadetini kendi içinde bir araya getirmiş olmasıdır. Öyleyse ne için onu kabul etmeyecekmişim?"*¹⁸⁵ şeklinde olmuştur.

Aralarında geçen bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere Münzir'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle el-Alâ, Hz. Peygamber'in yanına dönerek bu durumu onunla paylaşmış ve görevini tamamlamıştır.

Hz. Peygamber'in (a.s), kâtiplik, elçilik gibi görevler verdiğini zikrettiğimiz Ala b. el-Hadramî bu görevleri başarı ile yerine getirmesinin ardından H. 8¹⁸⁶ yılında elçilik yapmış olduğu Bahreyn'e vali olarak tayin edilmiştir. Münzir ile ortak yürüttüğü valiliği esnasında; İslâm'ı öğretmek, zekât ve cizye toplamak gibi görevleri üstlenmiştir.¹⁸⁷

Resulullah (a.s) ona bu görevi verdiği zaman:

"(Bu görev için) herhangi bir kimsenin farzları ve sünnetleri bilmemesi helal değildir. Ama bunların dışında (kalan şeyleri bilmemesi) normaldir. Bir de Mecusîlere Ehl-i Kitap muamelesi yapın!" diye buyurmuş, sonrasında ise: *"Eğer cevap verirse emrim gelinceye kadar bekle. Zenginlerden zekâtı al, yoksullarına ver."*¹⁸⁸ diye eklemiştir. Resûlullah (a.s), el-Alâ'ya zekat toplarken dikkate alacağı;

¹⁸⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*,316; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 1/269.

¹⁸⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 316.

¹⁸⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 107.

¹⁸⁷ Ebu Amr Halife b. Hayyât, *Tabakatü Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, (b.y.:Daru'l-fikr, 1414/1993), 123; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277. Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 107-108.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277.

deve, sığır, koyun gibi hayvanların, tarım ürünlerinin vs. zekât miktarlarını içeren yazılı bir talimat da vermiştir.¹⁸⁹ el-Alâ'ya eşlik etmeleri için bir heyet göndermiş, heyetin içinde yer alan Ebû Hüreyre'ye iyi davranmasını tavsiye etmiştir.¹⁹⁰

Alâ b. el-Hadramî'nin azledilmesine gelecek olursak; Resulullah (a.s), valiliğini sürdürdüğü sırada ona bir mektup yazmış, Abdülkaysoğulları'ndan yirmi kişiyi de yanına alarak gelmesini istemiş, el-Alâ da yerine el-Münzir'i vekil olarak bırakıp Hz. Peygamber'in bu isteği üzere Medine'ye yönelmiştir. Ancak huzura vardıklarında el-Alâ'nın yanında getirdiği bu heyet kendisini Hz. Peygamber'e şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber, bu şikâyet sonrasında onu azletmiş ve yerine Ebân b. Saîd b. el-Âs'ı görevlendirmiştir.¹⁹¹ Resûlullah, vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştır.¹⁹²

Belâzurî, Alâ'nın, el-Katîf'de görevini sürdürdüğünü aktaran rivayetleri zikretmiş ancak ilk rivayetin yani Ebân b. Saîd'in, Resulullah (a.s) vefat ettiğinde Bahreyn'de vali olarak görevli olmasının daha doğru bulduğunu ifade etmiştir.¹⁹³

Alâ'nın azline, halktan gelen şikâyetler neden olarak gösterilmiş, neyle itham edildiği ise belirtilmemiştir. İncelediğimiz kaynaklarda şikâyet sebebine ulaşılabilmesi, Hz. Peygamber'in idareci azlindeki tavrı noktasında değerlendirmelerimizi kısmen engellemektedir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki her ne kadar Hz. Peygamber tarafından azledilmiş olsa da el-Alâ'nın Hz. Ebubekir döneminde yeniden göreve getirilmesi ve Hz. Ömer döneminde görevine devam etmesi heyet tarafından kendisine yönelik şikâyetlerin çok büyük sebeplerden yahut yüz kızartıcı, güvenilirliğini zedeleyecek ya da idaresinin kötü olduğunu düşündürecek ölçüde olmadığı kanaatine bizi ulaştırmaktadır. Çünkü herkesin malumudur ki Hz. Peygamber'in (a.s) sünnetine riâyet noktasındaki tavrı ile şüphesiz ona en benzer yönetimi Hz. Ebubekir ortaya koymuştur ve ciddi bir sebeple Hz.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277.

¹⁹⁰ Bizzat Ebû Hüreyre'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah beni el-Alâ b. el-Hadramî ile göndererek, bana iyi davranması konusunda kendisine tavsiyede bulundu. Ayrıldığımızda, bana dedi ki: "Resûlullah, sana iyilikte bulunmamı bana tavsiye etmişti. Söyle bakalım sen ne seversin?" dedi. Ben de, "Beni kendine müezzin tayin etmeni ve herkesten önce bana güvenmeni isterim." dedim." Sonrasında râvinin ifade ettiğine göre bu görev ona verilmiştir. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/278.

¹⁹¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 111; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277.

¹⁹² Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/190; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/278; Mustafa el-A'zamî, "Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan, 1994), 1/162-163.

¹⁹³ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 111.

Peygamber'in azlettiği bir valiyi göreve alması da çok mümkün görülmemektedir. Nitekim el-Ala'nın güvenilirliğini sarsacak bir durum yaşanmış olsaydı Hz. Ebubekir ve sonrasında Hz. Ömer'in idare yıllarında yeniden bir göreve getirilmesi söz konusu dahi olamazdı. el-Alâ'nın göreve getirilişi; Rebî'a kabilesi Bahreyn'de irtidat edince Ebân'ın valiliği bırakıp Medine'ye dönmesi ve Hz. Ebubekir'in tekrar onu görevlendirme isteğine karşı: "Ben Resûlullah (a.s)'dan sonra kimseye valilik yapmam." şeklindeki reddedişi üzerine gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Bahreyn halkı kendilerine yeniden valilik yapması için el-Alâ'yı talep etmiş ve Hz. Ebu Bekir'de bu isteği yerine getirmiştir.¹⁹⁴

İbn Sa'd, Hz. Ebû Bekir'in, el-Alâ b. el-Hadramî'nin Bahreyn'e vali olmasına kesin karar vererek ona, "*Ben seni Resûlullah'ın (as) valilerinden birisi olarak gördüm. Resûlullah (a.s), seni nereye vali tayin etmiş ise, ben de seni oraya vali tayin ediyorum ve takva prensibine riayet etmeni tavsiye ediyorum.*" dediğini nakletmiştir.¹⁹⁵ Bu rivayette Hz. Ebubekir'in tavsiyesi, sebebin belki de takva hususunda bir eksiklik ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu genel bir tavsiye de olabilir. Şu da var ki, o güne değin topraklarında kendi kendilerini yönetmiş olan bu topluluğun, yabancı bir valinin boyunduruğu altına girmesi elbette ki alışılması güç bir durum olacaktır. Ayrıca henüz daha yeni İslam'ı kabul etmiş bir toplulukla karşı karşıya kalındığını da düşünürsek Hz. Peygamber "müellefe-i kulûb" nazarıyla onların küçük de olsa şikâyetlerini göz ardı etmeyip hem kalplerini ısıtırmak adına hem de onları teskin etmek ve şikâyetlerini önemsemeyip nefretlerini celb etmemek adına yöneticisinin azline hükmetmiş olabileceği yine ihtimaller dâhilinde görülebilir. Nitekim Resûlullah'ın (as), Ebân b. Sa'îd b. el-Âs'ın tayininin ardından ona: "*Abdülkays'a iyi davran ve ileri gelenlerine ikramda bulun!*" şeklindeki talimatı, bu noktadaki değerlendirmemizi kuvvetlendirmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, bahsi geçen bölgedeki bir takım problemler sebebiyle daha öncesinde çeşitli mektuplaşmalar olduğu görülmektedir.¹⁹⁶ Abdülkayslar'ın mektubun muhâtabı olması, Eban b. Sa'îd'e yapılan öğütte yalnızca Abdülkayslar'ın zikredilmesi, yaşanan sorunun bu kabileye has dolayısıyla da valiye yönelik şikâyetlerin hususi

¹⁹⁴ Belâzuri, *Fütûhu'l-buldân*, 111; Taberî, *et-Tarih*, 3/303.

¹⁹⁵ İbn Sad, *et-Tabakât*, 5/278.

¹⁹⁶ Hz. Peygamber'in bölgedeki problemlerin çözümü adına Abdülkayslar'a gönderdiği mektup için bk. Hamidullah, *Vesâiku's-siyâsiyye*, 159.

olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu problemlerin çözümüne ilişkin yapılanlar, kabileyi valiye karşı bir tutum sergilemeye itmiş olabileceği kanaatini oluşturmaktadır.

Genel olarak azli değerlendirdiğimizde ise; yaşanan bu durum, Hz. Peygamber (a.s) 'in yönetici azlinde toplumun arzularına ve şikâyetlerine son derece önem verdiğini ayrıca konjonktür bağlamında karar verdiğini göstermektedir. Mektuplaşmalardan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber öncelikle valisinin arkasında olmuş¹⁹⁷ ancak mektuplar sonucunda da sular durulmamış olacak ki Ala b. el-Hadrami'yi ve Abdülkays'tan yirmi kişilik heyet ile beraber yanına çağırmıştır. Halkın bu noktadaki nabzını tutarak merkez idarenin hâkimiyetini hissettirmiştir. Yalnızca kendi arzuları doğrultusunda hareket etmeyip halkın taleplerini de dikkate almıştır.

Sonuçta iki tarafın da dinlenerek azle karar verilmesi, yönetilen sınıfa karşı da yöneten sınıfa karşı da yargısız infazda bulunulmayarak hukukî bir sürecin gerçekleştirildiğini gösterir. Nitekim İslam adaletinin yaşamı boyunca örneği olan Hz. Peygamber (a.s), şüphe yok ki bu olayda iki taraf için de süreci en adaletli şekilde yönetmiştir.

İleride Hz. Ömer dönemi vali azilleri ele alındığında net bir şekilde görülecektir ki, Hz. Ömer de aynı sebeplerden birçok azil gerçekleştirmiş, bu hususta da Hz. Peygamber (a.s)'den gördüğü şekilde davranmıştır.

2. Hz. Ebubekir Dönemi Azledilen Valiler

Hz. Ebu Bekir dönemindeki aziller incelendiğinde gerçekleştirilen fetih hareketleri çerçevesinde halifenin Şam taraflarına göndermiş olduğu komutanlar içerisinde olan Hâlid b. Sa'îd 'in azli ile karşılaşılmaktadır. Hâlid b. Sa'îd, her ne kadar Hz. Ebu Bekir'in kendisine sancak verip Şam bölgesine göndermiş olduğu bir komutan olsa da bu bölgede görevlendirilen komutanların vali olarak da görev yaptığı gözlemlenmiştir.

Hz. Ebu Bekir, Hâlid b. Sa'îd'i azlettiği zaman onun sancağını ve ordusunu Yezid b. Ebu Sûfyân'a teslim etmiştir.¹⁹⁸ Bu değişiklik sonucunda Şam bölgesine üç sancak ayrılmış;

¹⁹⁷ Mektupta geçen: “Ala b. el-Hadramî, karada ve denizde olana, hazır birliklere ve oradan çıkana karşı Resûlullah'ın görevli emin kişisidir. Bahreyn halkı haksızlığa karşı onun koruyucuları, zulme karşı yardımcıları ve harpte destekleyicileridir.” şeklindeki ifade sonucunda bu hükme varılmıştır. bk. Hamidullah, *Vesâiku's-siyâsiyye*, 159.

¹⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 4/92; Belâzurî, *Futuhu'l-buldan* 128.

Amr b. el-As Filistin'e, Şurahbil b. Hasene Ürdün'e Yezid b. Ebi Süfyan ise Dimeşk'e atanmıştır.¹⁹⁹ Hâlid b. Velid ise tüm bu komutanların üstünde başkomutan olarak görevlendirilmişti. İslam topraklarına katılması hedeflenen bu yeni coğrafya için yapılan görev dağılımı ile birlikte halife bu üç kumandanı bölgeye aynı zamanda vali olarak atamış ve onlara: "Eğer birlikte savaşarsanız savaşın olduğu bölgenin valisi kumandanınızdır."²⁰⁰ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Hâlid b. Sa'îd'in yerine atanan Yezid b. Ebu Süfyan'ın vali/komutan olarak görev yapacak kişiler arasında olması şayet azledilmeseydi Hâlid b. Sa'îd'in de konumunun aynı olacağını düşündürmektedir. Bu sebeple söz konusu azil yalnızca komutan azli olarak değil, vali azli olarak da değerlendirilmiştir.

a) *Hâlid b. Sa'îd*

Hâlid b. Sa'îd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay.²⁰¹ Kureyş içerisinde önde gelen kişilerden biridir ve Ebu Said olarak künyelenmiştir.²⁰² Annesi, Ümmü Hâlid bnt. Habbâb b. Abdüyâlîl b. Nâşib b. Gıyere b. Sa'd b. Leys b. Bekir b. Abdümenât b. Kinâne'dir.

Hâlid, Huzâ'a'dan Hümeyne bnt. Halef ile evlenmiş kendisinden Sa'îd ve Eme bnt. Halid adlarında iki çocuğu olmuştur.²⁰³ Bir diğer eşi ise Mercü's-Süffer Savaşı esnasında evlendiği Ümmü'l Hakîm bnt. el-Hâris b. Hişâm'dır.²⁰⁴

İlk Müslümanlar arasında adı geçmekle birlikte sayısı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Kızı Ümmü Hâlid'den nakledilen rivayette İslam'a giren beşinci kişi olarak zikredilmiş ardından kendisinden önce İbn Ebu Talib, İbn Ebu Kuhâfe, Zeyd b. Harise, Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın Müslüman olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 112.

²⁰⁰ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan* 112.

²⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 4/88; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/420; Zehebî, *Alamü'n-nübelâ*, 1/259.

²⁰² İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/420; Zehebî, *Alamü'n-nübelâ*, 1/259.

²⁰³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/88.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/92-93; İbn Hacer, *el-İsabe*, 8/225.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*; 4/96; İbn Abdilber *el-İstiâb*, 2/420; Zehebî, *Alamü'n-nübelâ*, 1/259; Zehebî, *Tarihu'l-İslam ahdu hulefâ-yı râşidîn*, 91; İbn Hacer, *el-İsabe*, 2/91. Yine bu eserlerde üçüncü ya da dördüncü Müslüman olduğuna dair rivayetlerin de olduğu zikredilmiştir.

İslam'a girmesinde ise gördüğü rüya etkili olmuştur.²⁰⁶ Rüyasında ateşe düşmek üzereyken Hz. Peygamber (a.s)'in, kendisini iki yanından tutarak kurtardığını görmüş ve Hz. Ebu Bekir'e rüyasının yorumu için danıştığında Müslüman olmasını tavsiye etmiştir. Bu olay sonucunda Hz. Peygamber'e giderek şehadete mazhar olmuştur.

Kureyş'in önde gelenleri içerisinde olan babası Uhayha'nın durumu öğrenmesiyle birlikte zor durumda kalmış zira babası fiziki şiddetle birlikte kendisini aç susuz bırakmış, sonrasında aile fertleri ile irtibatını yasaklamıştır.²⁰⁷ Bu durumun da etkisi olacaktır ki Habeşistan'a hicret edenler arasında yer almıştır. Orada on küsur sene kalmış hatta kızı orada doğmuştur. Habeşistan'da iken Hz. Peygamber (a.s), kocası dinden dönen Ümmü Habîbe'yi kendisine nikâhlanması için Necâşi'ye haber göndermiş, Ümmü Habîbe ise nikâh için Hâlid'i kendine vekil tayin etmiştir.²⁰⁸

Cafer b. Ebu Talib ile Hayber zamanında dönmüş, savaşa iştirak etmiş,²⁰⁹ ardından da Medine'de ikâmet etmiştir. Hz. Peygamber (a.s) ile Umret'ül Kaza, Mekke'nin fethi, Huneyn, Tâif ve Tebük gibi gazvelere iştirâk etmiştir. Hz. Peygamber, Mekke fethinden sonra Müslüman olmayan kabilelere askerî birlikler göndermeye başladığında Hâlid b. Saîd'i de üç yüz kişiyle Urene dolaylarına görevlendirmiştir.²¹⁰

Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yer alan Hâlid b. Sa'îd, İslam dini geldiğinde yazı bilen on yedi kişiden biriydi.²¹¹ Bismillâhirrahmânirrahîm'i ilk yazan kişi olarak anılmıştır.²¹² Yine Sakif heyeti için Taif halkının mektubunu o yazmış, sulh noktasında aracılık yapmıştır.²¹³ Hz. Peygamber'in amilleri içerisinde de yer almış, San'a ve Müzhic'e sadaka ve zekât tahsildârı olarak gönderilmiştir. Bu görev için Yemen'de bulunduğu esnada Hz. Peygamber (a.s) vefat etmiştir. Hz. Peygamber (a.s)'ın kendisini

---

²⁰⁶ Muhammed b. Habib, *el-Münemmak fi ahbaru Kureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fâruk (Beyrut: Alamu'l-Kutub, 1985), 292; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 2/91.

²⁰⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe* 2/91.

²⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/206; Belâzurî, *Ensabü'l Eşraf*, 1/100; Zübeyrî, *Nesebü'l-kureyş*, thk. E. Levi Provençal (Kahire: Daru'l-Maarif), 124; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter (Haydarâbâd-Dekken: Marif-i Osmâniyye, 1942). 89.

²⁰⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/91.

²¹⁰ Vâkîdî, *Kitabü'l-meğazi*, 3/873; Ebu'l Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, thk. Rüşdü Salih (Beyrut: Daru'l Endülüs, 1969), 1/127.

²¹¹ Belazuri, *Futuhu'l-buldan*, 453.

²¹² İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübrâ*, 4/96; Zehebi, *Alâmü'n-nübela*, 1/259.

²¹³ Vâkîdî, *Kitabü'l-meğazi*, 3/967-968.

San'a'ya vali olarak atadığı da söylenmiş hatta Esved el-Ansi'nin ridde hadiseleri sırasında kendisini bölgeden çıkardığı aktarılmıştır.²¹⁴

H. Ebu Bekir, Ridde hadiselerine son vermesinin ardından H. 12 yılında hız kesmeden yeni fetihlere başlamıştır. Şam bölgesine niyetlendiğinde ise ilk sancağı Hâlid b. Sa'id'e teslim ederek bölge için görevlendirmiştir.²¹⁵ Kendisine bu görevin verilmesi hususunda ve yine bu görevinden azledildiği hususunda kaynaklarda herhangi bir şüphe olmamakla birlikte azlin nasıl ve nerede gerçekleştiği şaibelidir. Yerine Yezid b. Ebu Süfyan komutanlığa getirilmesinde ise ihtilaf yoktur.²¹⁶

Halid b. Sa'id'in görevden azledilmesi hakkında sunulan sebeplerin ilki Hz. Ömer'in kendisine yapmış olduklarından dolayı muhalefet etmesidir. Kendisi, Resulullah (a.s.)'ın vefatından yaklaşık bir ay sonra dönmüş, halife seçiminde Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesini hoş karşılamamış, bu duruma karşı bir tavır takınarak Hz. Ali ve Hz. Osman'a hitaben: "Abdülmenafogulların'dan, sizden başkasının bu işi ele geçirmesinden memnun oldunuz mu?" demiştir. Hz. Ali'nin: "Bu durumu bir hilafet meselesi mi yoksa galip gelme mücadelesi olarak mı görmektesin?" şeklindeki cevabı karşında ise: "Ey Benî Abdimenaf! Bu meselede mücadele edenler arasında sizden daha haklısı yoktur." demiştir. Hz. Ömer ise: "Allah ağzını kapatsın senin gibi birinin bu mesele hakkında konuşması ancak kendisine zarardır." şeklinde karşılık vermiştir.²¹⁷ İki veya altı ay kadar halifeye biat etmediği ve aleyhte konuşmalarda bulunduğu aktarılmıştır.²¹⁸ Hz. Ömer, bu durumu hoş karşılamaması sebebiyle Hz. Ebu Bekir'e mevzuyu taşımış olsa da o durumu çok önemsememiştir. Veyahut kendisine görev verilmesinin etkisiyle yumuşayacağını düşünmüş olacak ki sancak vererek Hâlid b. Sa'id'i Şam ordularından birisinin başına tayin etmiştir.²¹⁹ Kabilelerin desteğini sağlamak amacıyla görevlendirmede bulunmuş olduğu da düşünülebilir.²²⁰ Hz. Ömer: "Yaptıklarına ve söylediklerine rağmen onu tayin ettin." diyerek muhalefetini ortaya koymuş hatta bu konudaki söylemlerini bir süre devam

²¹⁴ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 107; Zehebi, *Alamü'n-nübelâ*, 1/259.

²¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 4/73; Taberî, *et-Târih*, 3/387; Zehebi, *Tarihu'l-islam ahdu hulefâ-yı râşidîn*, 92.

²¹⁶ Taberî, *et-Târih*, 3/390.

²¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4/73.

²¹⁸ Belazuri, *Ensabu'l-eşraf*, 1/588; İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*, 41.

²¹⁹ Belazuri, *Futuhu'l-buldan*, 109; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/73; Zehebi, *Tarihu'l-İslam Ahbaru Hulefa-yı Râşidîn*, 92.

²²⁰ İsrail Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*, 41-42.

ettirmiştir. Hâlid b. Sa'îd'in hilafet konusundaki tavrına karşılık Hz. Ömer'in işte bu tutumu, kaynaklarda onun azledilmesinin sebeplerinden biri olarak ifade edilmiştir.²²¹ Ancak Halid b. Sa'îd'in ardından yine göreve Hz. Ebu Bekir'in hilafetine sıcak bakmayan Ebu Sûfyân'ın oğlunun getirilmiş olması tek sebebin bu olmasını mantıklı kılmamaktadır.²²² Nitekim hem Belâzurî'de hem de Taberî'de yer alan bir rivayette Hz. Ömer'in, Hâlid b. Saîd hakkında: "O, övünmeyi seven bir adamdır, onun bu huyu kendisini üstünlük yarışına ve taassuba sürükler." dediği kaydedilmiştir.²²³ Buradan hareketle Hz. Ömer'in Hâlid b. Sa'îd'e karşı olan tutumunun yalnızca hilafet noktasındaki muhalefeti sebebiyle olmadığı onun kişilik özelliklerini de bu görev için yeterli ve uygun bulmadığı söylenebilir.

Başka bir rivayete göre ise Hâlid b. Sa'îd, cepheye gittiğinde savaş konusunda aceleci davrandığı için görevden alınmıştır.²²⁴ Buna göre, Filistin bölgesine yaklaştığı esnada çeşitli yerel kabileler tarafından oluşturulmuş ve Bizans tarafından da desteklenen bir orduyla karşılaşan Hâlid b. Sa'îd, onların gücünü görünce geri çekilmiştir.²²⁵ Bu sebeple halifeden yardım isteğinde bulunduğu ve bölgeye kuvvetlerin yönlendirilmesi adına Hz. Ebu Bekir'in, Arabistan'ın güneyinde bulunan kabilelere çağrıda bulunduğu da kayda geçmiştir.²²⁶ Sonrasında bölgeye daha geniş çaplı orduların yönlendirildiği anlaşılmaktadır.²²⁷

Taberî'de aktarıldığına göre Hz. Ebu Bekir, Hâlid b. Sa'îd'e, Teyma'da konaklamasını oradan ayrılmadan etrafındakileri kendisine katılmaya davet etmesini istemiştir.²²⁸ Hâlid b. Sa'îd, sonraları Bidâl²²⁹ ordusu olarak isimlendirilecek olan ordunun hazırlandığını ve gelmekte olduğu haberini alınca arkasını korumaksızın ve tedbir almadan saldırıya

²²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/97; Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 113; Taberî, *et-Târih*, 3/388.

²²² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak Hz. Ebu Bekir*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 178.

²²³ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 113.

²²⁴ Taberî, *et-Târih*, 3/396.

²²⁵ Taberî, *et-Târih*, 3/389; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 2/71.

²²⁶ Diyarbekrî, *Tarihu'l-hamîs*, 2/173.

²²⁷ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 1/129.

²²⁸ Taberî, *et-Târih*, 3/388; Abdulkadir Mahmud Abdullah, *Ceziratü'l-arabiyye fi asri'l-rasul ve'l hulefâ-yı râşidîn*, (Medine: Camiatu'l-muluk es-Suûdi, 1989), 146.

²²⁹ Hz. Ebu Bekir, zekât toplayan memurlara yazarak kendisinin yerine başkasını göndermek isteyenlerin bu yoldaki bedel tekliflerini kabul etmelerini bildirmişti. Hepsı bedel gönderdiler. Bu sebeple orduya Bidâl (bedeller) ordusu adı verildi. bk. İbnü'l Esir, *Kamil fi't-Tarih*, 2/104.

geçmiş ordunun dağılmasına sebebiyet vermiştir.²³⁰ İşte bu durum onun azledilmesine sebep olmuştur. Bu rivayeti destekler mahiyette Taberî; Hâlid b. Sa'îd'in, Zi'l-Merve'ye geldiği sırada Hz. Ebu Bekir'in haberini aldığı bunun üzerine ona: “Yerinde bekle. Yemin ederim ki sen bazen atılğan davranıyor bazen çekingen davranarak zorluklardan kaçınıyorsun. Hak için girişiyorsun ancak sabırlı biri değilsin.” şeklindeki mektubunu aktarmıştır. Aynı rivayetin devamında Hâlid b. Sa'îd'in Medine'ye döndüğünde halifeye özrünü sunduğunu ve Hz. Ebu Bekir'in: “Uzun kulaklı! Sen savaşta korkak bir adamsın.” şeklinde azarladığını da kaydetmiştir. Yanından ayrılmasından sonra Hz. Ebu Bekir: “Ömer ve Ali, Hâlid'i benden iyi bilirlerdi. Hâlid konusunda onların dediğini yapmış olsaydım ondan sakınırdım.”²³¹ diyerek pişmanlığını dile getirmiştir.

Yukarıda aktarıldığı gibi kaynaklarda azilinin nedeni hakkında iki rivayet tespit edilmiştir. Görevinde aceleci davranması sebebi ile azledildiği şeklindeki ve Hz. Ömer'in muhalefeti sebebiyle azledilmiş olduğu noktasındaki rivayetler. Kendi içerisinde bir değerlendirmeye tutulduğunda bu rivayetlerde bir takım çelişkiler göze çarpmaktadır.

Belâzurî'de geçen ve Hâlid b. Sa'îd'in kızı Ümmü Hâlid tarafından anlatımı yapılan bir rivayette Hz. Ebu Bekir, Ebu Erva ed-Devsî'yi gönderip sancağı geri istemiştir. Bunun karşısında Hâlid b. Sa'îd: “Vallahi ne emirliğiniz beni sevindirdi ne de azletmeniz üzdü. Azarı hak eden ise senden başkasıdır.” diye karşılık vermiştir. Rivayetin devamında Ümmü Hâlid şöyle devam etmiştir: “Ben de şunu idrak ettim: Ebu Bekir, babamın yanına gitti, ondan özür dileyerek Ömer'i kötü bir şekilde anmamasını istiyordu. Vallahi babam ölünceye kadar Ömer için rahmet okumaya devam etti.”²³² şeklindeki rivayet azlin göreve gitmeden gerçekleştiğini ifade ederken Futuhu's-Şam adlı eserde yer alan, Hâlid b. Sa'îd'in oğlu ile Hz. Ebu Bekir arasında geçen bir diyalogda Hâlid'in oğlu Sa'îd, Hz. Ebu Bekir'e: “Siz babama güvendiniz ve onu ordunuza komutan yaptınız sonra onun hakkında konuşanlar konuştu. Sonrasında gittiği yerden döndüğünde onu azlettiniz o da nefsinin Allah'a adadı.” demiştir.²³³ “gittiği yerden döndüğünde” şeklindeki ifade ise azlin evden çıkmadan değil de göreve gitmesinden bir süre sonra gerçekleştiğini gösterir. Bu iki rivayetin de ortak noktası Hâlid b. Said'in, Hz. Ömer'in muhalefeti sebebiyle

²³⁰ Taberî, *et-Târih*, 3/379.

²³¹ Taberî, *et-Târih*, 3/396.

²³² İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4/73.

²³³ Ebu Abdullah el-Vakîdî, *Futuhu's-Şam* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997.), 1/12.

azledilmesiyle oğlunun rivayetinde geçen “Görevlendirildiği yerden dönünce azlettiniz.” cümlesi ile kızı Ümmü Hâlid’in evinden sancağın alınmaya gelindiğini söyleyen ifade zaman hususunda çakışmaktadır. Bu iki rivayet azil sebeplerini birleştirmemizi ve Hz. Ömer’in şikâyetleri ile Hâlid b. Sa’îd’in hatasının peş peşe gelmesi sebebiyle göreve gitmeden değil de hata sonrası azil gerçekleşmiştir şeklinde yorumlamamızı engellemektedir.

İki azil sebebi hakkında da destekler mahiyette rivayetlerin bulunması²³⁴ birini diğerine tercih etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak İbn Esir’in Kâmil adlı eserinde Hz. Ebu Bekir’in, Hâlid b. Sa’îd’i Hz. Ömer sebebiyle azlettiğini ardından da Teyma’ya yardımcı kuvvet olarak gönderdiği şeklindeki anlatımı²³⁵ Hâlid b. Sa’îd’in sonrasında bu birliğin başına komutan olarak getirilmiş ve o esnada yapmış olduğu bir hata sebebiyle bu görevinden de alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Yani iki kez ve iki farklı görevde de azledilme ihtimali çok imkânsız görülmemektedir. Zira ilk görevlendirilmesinde kendisine sancak teslim edilmiş, görevden alınmasının ardından Yezid b. Ebu Süfyan yerine getirilmişti. Nitekim Yezid b. Ebu Süfyan’ın Şam’da komutan/vali olarak görev alması sebebiyle bu azil, bir “vali azli” şeklinde düşünülebilir. Bu açıdan baktığımızda Hz. Ömer’in muhalefetiyle yapılan azil, bir komutan/vali azli iken sonrasında Teyma’daki görevi esnasında yaptığı hata üzerine azarlanması ve görevinden alınması ise yalnızca bir komutan azli olarak değerlendirilebilir.

Hz. Ebû Bekir, Hâlid’i azlettiğinde, “*Emirlerin hangisi senin için daha sevimlidir?*” diye yazmış, O da; “*Şurahbîl b. Hasene’yi kastederek o benim dinimde benim için daha sevimlidir. Zira Resûlullah (a.s) döneminde benim dinimde benim kardeşim ve amcamın oğluna karşı benim yardımcım olmuştur*” deyip, Şurahbîl b. Hasene’nin ordusuna katılmayı talep etmiştir.²³⁶ Hz. Ebu Bekir’in Ha’lid b. Sa’îd’i azletmesinin ardından ona içerisinde yer almak istediği orduyu sorması, görevden aldığı bir valinin sonrasında psikolojik durumunu gözettiğini ve herhangi bir zorlamada bulunmayarak görev verdiği

---

²³⁴ Hz. Ebu Bekir’in Halid b. Sa’îd’i aceleciliği sebebiyle azarladığı rivayet bir hata sebebiyle azledildiği rivayeti desteklerken Şurahbîl b. Hasene’nin ordusunu seçtiği diyalogun olduğu rivayet ve Halid b. Sa’îd’in oğlunun Hz. Ebu Bekir ile yapmış olduğu konuşmanın olduğu rivayet ise Hz. Ömer’in muhalefeti sebebiyle görevden alındığını desteklemektedir.

²³⁵ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/248.

²³⁶ Belâzurî, *Futuhu’l-buldan*, 113.

kişilerin topluma karşı izzet-i nefislerini korumaya çalıştığını gösterir.²³⁷ Hz. Ömer'in de gerçekleştirdiği azillerde benzer bir çaba taşınması sebebiyle bu durum iki halifenin azillerdeki ortak tavrı olarak ifade edilebilir.

Ecnâdin, Fihl ve Mercüsuffer fetihlerine katılan²³⁸ Hâlid b. Sa'id'in vefatı noktasında ise farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre Hâlid, H.13 yılında²³⁹ Suriye'deki Mercisuffer Savaşı'nda kumandan olmuş²⁴⁰ ve İkrime b. Ebû Cehil'in şehit olmasının ardından karısı Ümmü Hakîm bnt. Hâris ile evlendiği gün şehit düşmüştür.²⁴¹ Hâlid b. Sa'id'in H. 15 yılında Yermük Savaşı'nda vefat ettiğine dair rivayet bulunmakla birlikte zayıf kabul edilmiştir.²⁴²

---

²³⁷ Öyle ki durumun hassasiyeti sebebiyle Şurahbil b. Hasene'ye: "Hâlid b. Sa'id'e bak ve de -şayet o senin üzerinde yönetici olsaydı senin için tanınmasını istiyor olacağın hak gibi-, sen de onun senin üzerinde olan hakkını tanı. Kuşkusuz onun İslâm'daki yerini ve kendisi yönetici iken Resulullah'ın (a.s) vefat ettiğini biliyorsun. Ben onu yönetici yapmışım, sonra onun azlinin uygun olduğu görüşüne vardım. Bunun onun için din konusunda daha hayırlı olması muhtemeldir. Hiç kimseyi emirlikle sevindirmem. Ben onu orduların komutanlarından birisiyle cihada gitmesi hususunda muhayyer bırakmışım. O seni başkasına, amcasının oğluna tercih etti. Başına nasihat eden (samimi), takva sahibi kişinin görüşüne ihtiyaç duyacağın bir iş geldiği zaman, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Mu'âz b. Cebel kendisiyle başlayacağı kimselerin ilki olsun. Hâlid b. Sa'id ise üçüncü olsun. Zira sen onların yanında nasihat ve iyilik bulursun. Görüşünde onlardan bağımsız olmaktan veya onlardan haberin bir kısmını gizlemekten sakın!" şeklinde nasihatte bulunmuştur. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 97.

²³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/98.

²³⁹ İbn İshak, *es-Sire*, 227; Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 130. Savaşın tarihi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Örneğin: Belâzurî savaşın H. 14 yılında Hz. Ömer döneminde gerçekleştiğini söylemiştir. bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 131.

²⁴⁰ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 120.

²⁴¹ İbn İshak, *es-Sire*, 4/227; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 99; Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 120; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Tarihu'l Kebir*, (Haydarâbad: Daru'l-Meârifî'l-Osmanîyye, t.y.), 3/139; Belâzurî, *Futuhu'l-Buldân* 140; Taberi, *et-Tarih*, 3/410-411; Zehebi, *Tarihü'l-İslam: ahdü hulefa-yı râşidîn*, 84; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, 2/91-92. Ümmü Hakîm'in, içinde zifafa girdikleri çadırın direğiyle savaşta dokuz Bizanslıyı öldürdüğü rivayet edilmiştir. bk. İbn Sa'd, 4/93; İbn Hacer, *el- İsabe*, 8/225.

²⁴² Taberi, *et-Tarih*, 3/406; Zehebi, *Tarihü'l-İslam: ahdü hulefa-yı râşidîn*, 505.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ VALİ AZİLLERİ

Hz. Ömer, sıkı bir denetim mekanizması oluşturarak aldığı tedbirler ve uygulamalar neticesinde birçok valisini azletmiştir. Yaşanan fetihlerle beraber genişleyen coğrafya, vilayet sisteminin, önceki dönemlere nazaran daha komplike bir hal almasına neden olmuştur. Nitekim fetihlerle beraber kurumsallaşmaya duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. Devlet idaresinin bel kemiği olan valilik kurumu bu ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş, alınan tedbirlerle merkezin gücü daima temin edilmiştir.

Hızla yayılan fetihler, devleti geliştirmekle birlikte toplumu da dönüştürmekteydi. Toplum, salt Arap ırkının var olduğu tek milletli bir devletten çok uluslu bir yapıya dönüşmekteydi. Sınırlarında iki köklü devlete karşı yeni kurulmuş bir devletin verdiği bu çetin mücadele hızla büyük zaferlerle taçlanıyor ve toplumun başını döndürecek bir hal alıyordu. Tüm bunlarla mücadele edilirken İslam'ın ilkelerinin müdafaası yapılıyor, yeni coğrafyalara tanıtılıp öğretilmesi amaçlanıyordu. Bu gelişmeler, kamuoyunun istek ve ihtiyaçlarının da dönüşmesi anlamına gelmekte olup yaşanan azillerin de arka planını oluşturuyordu.

Bu değişimin içinde Hz. Ömer'in temin ettiği istikrardaki önemli bir pay da idarecilerini iyi yönetmesine ve bu yönetimin bir parçası olan azillere verilmelidir. Zira valilerin azillere dair çekinceleri, merkezden uzak olan bölgelerindeyken rehavete kapılmamalarını sağlamıştır.

İslamdaki konumlarına yahut bugüne kadar başarılı bir performans sergilemiş olmalarına bakılmaksızın hiçbir idareci vazgeçilmez görülmemiştir. İşte bu algı valilerde hep daha iyisini ortaya koyma bilinci oluşturmuştur. Tüm bu durumlar yaşanan azillerin sahip olduğu negatif değeri pozitifte döndüren bir hal almış ve idarede başarıyı sağlayan bir unsur olmasını sağlamıştır. Nitekim aziller karşısında valilerin sergiledikleri tavır, Hz. Ömer'in adaletine ve İslam devleti adına aldığı kararlara sonsuz bir güven duymalarını sağlamış, söz konusu kendi azilleri olsa dahi saygı ile durumu kabul etmişlerdir.

Aziller ve yapılan denetimler, aynı zamanda toplumdaki bireylerin eşitliğini temin ederek ayrıcalıklı bir bürokrasi sınıfının oluşmasına ve valilerin lüks içinde yaşayarak toplumdan kendilerini soyutlamalarına karşı bir kalkan görevi görmüştür. Bu şekilde Hz. Ömer döneminde, toplumdaki denge unsuru, daima korunmuştur.

Vali azilleri hususunda başka bir önemli mevzu ise Hz. Ömer döneminde ve öncesinde valiler için tayin edilmiş bir görev süresinin mevcut olmamasıdır. Halife atamalardan sorumlu olduğu gibi bir kişinin ne kadar görevde kalacağına da o karar veriyordu. Bir vali azledilmediği sürece vefatına kadar bu görevi sürdürebilirdi. Diğer taraftan Hz. Ömer'in valilerin bir yıldan fazla süre ile görev yerlerinde tutulmamasına dair bir değerlendirmesi bulunmakla birlikte²⁴³ bu kesin bir durum atfetmemekteydi. Nitekim döneminde bu süreyi aşkın görev almış valileri bulunmaktaydı. Hz. Ömer'in bu fikri valilerin bölgede nüfuz sahibi olup merkezin gücünü kırabilecek konuma gelmelerini engellemek adına siyasi bir tasarruf olarak kabul edilebilir görülmektedir. Bu nazarla baktığımızda rahatlıkla söyleyebiliriz ki valiler için görev süresinin tayin edilmemesi bu dönemde yaşanan azillerin sebeplerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Zira bir görevlinin yalnızca hatası yahut şikayet sebebiyle azledilmesi gibi bir zorunluluğun olması durumunda bu görevin, belki de daha iyi şekilde yerine getirebilecek bir kişiye verilmesi mümkün olmayacak aynı zamanda fetihlerde üstün yetenekleri ile öne çıkan isimlerin, idarî görev alabilmeleri hususunda kendilerine bir motivasyon sağlanamamış olacaktır.

Azillere dair incelemeler sonucunda Hz. Ömer'in toplamda tayin ettiği elli dört validen²⁴⁴ ihtilaflar dikkate alınmadığında yirmi üç kimliği tespit edilen; dört ismi belirsiz olmak üzere toplamda yirmi yedi valisini azlettiği tespit edilmiştir. Toplam vali sayısının yarısına tekabül eden bu sayı, Hz. Ömer'in bu konudaki titizliğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde birçok azil yaşanması dönem hakkında kötü bir izlenim oluşmasına neden olmamalıdır. Zira bu kadar çok azlin gerçekleşmesi, idare eden yahut edilenlerin kusurlarından veya yetersizliğinden ziyade daha çok bir politika olarak uygulandığı söylenebilir. “Değişimdeki istikrar” olarak sloganlaştırabileceğimiz bu politika sayesinde vilayetlerde hâkimiyet daima Hz.Ömer'in uhdesinde kalmıştır. Ayrıca bu politikası sayesinde idarecilerini ahlaki ve dini anlamda koruma altına almıştır. Hz. Ömer kararlarını halkı düşündüğü kadar valilerini de düşünerek almış, her ne kadar sert bir

²⁴³ Kendinsen sonra göreve gelecekler için tavsiyede bulunarak “Benim için hiçbir çalışan bir yıldan fazla yerinde kalmayın” demiştir ancak Musa b. el-Eşârî istisna etmiştir. Bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 322; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, 2/391; Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 93.

²⁴⁴ Abdüsselam b. Muhsin, *Dirasetun Nakdiyye*, 2/668-755. Bu sayıyı Ekrem Ziya Umerî, 45 olarak vermiştir. bk Umerî, *Dört Halife Dönemi*, 105-107. Ünal Kılıç ise toplamda bu sayıyı 36 olarak vermiştir. bk. Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 207.

mizaca sahip olsa da tatlı-sert bir politika izlemiş, adaleti elinden bırakmayarak geçerli bir sebebi olmadan yahut maslahatı gözetmeksizin herhangi bir valisini azletmemiştir.

Şunu da belirtmeliyiz ki yapılan araştırmalar sonucunda bazı valilerin azil sebeplerine ulaşamamıştır. Bir hatası yahut halktan gelen bir şikâyet sebebiyle azledilen valilerin bilgilerinin çokça kaynaklarda yer bulmuş olması, sebeplerine ulaşamayan isimlerin azilleri hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. Bunlar arasında; Hz. Ömer'in valilerini uzun süre görevde tutmama taraftarı olması, değişim ile istikrarı temin etme yönündeki çabası, daha iyisini yapabileceğini düşündüğü isimlere kendilerini göstermeleri için fırsat verme arzusu, valiliğin muvakkat bir görev olmaması ve görevi kimsenin tekelinde bırakmak istememesi (maslahat gereği) gibi sebeplerle bu azilleri gerçekleştirmiş olabileceği kanaatindeyiz. Çünkü aksi bir durum yaşanması halinde valilik gibi bir görevi, yerine getiren kişi hakkındaki bu haberin kaynaklarda kendine yer bulma ihtimali, bulmamasına oranla daha yüksek olacaktır.

Hz. Ömer dönemi vali azillerinin ruhunu anlamak için azilleri incelemek kadar Hz. Ömer'in valilerine verdiği tavsiyeleri incelemek de önemlidir. Zira valilerle olan çoğu konuşmasında birbiriyle paralel ilkelerden bahsetmiş, İslam'ın özü olan ahlak ve erdemin İslam toplumunun idaredeki karakteri olması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Biz de bu kısımda azledilen valilerden bahsetmeden önce bu konuşmaların en özlülerinden biri olduğunu düşündüğümüz, Basra valisi Ebu Musa el-Eş'arî'ye olan ikazına yer vermeyi uygun görmekteyiz. Bu konuşma şu şekildedir:

“İnsanlarda yöneticilerine karşı nefret hissi vardır, sana ve bana bunun erişmesinden Allah'a sığınırım gündüzün bir vaktinde cezaları tatbik et. Sana biri ahiret, diğeri dünya ile ilgili iki iş arzedildiğinde sen ahiretle ilgili olanı tercih et. Çünkü dünya fani ahiret bakidir. Fasık insanlardan kork ve dikkatli ol. Hastaları ziyaret et, cenazelere katıl, halka kapını aç, ihtiyaçlarıyla bizzat ilgilen, sen sadece onlardan birisin şu var ki Allah seni onların yükü en ağır olanı kılmıştır. Sen ve ailenin yeme içmede ve giyim kuşamda halkta benzeri görülmeyen bir gösterişe daldığınız haberi bana ulaştı seni hayvanlar seviyesine düşmekten sakındırırım. Hayvanlar otlak bir vadiye daldıklarında semizlenmekten başka kaygıları olmaz yönetici eğer saparsa yönettikleri de sapar insanların en kötüsü halkın kendisi

yüzünden saptığı yöneticidir.²⁴⁵ Hz. Ömer bu özlü ikazında hilafeti boyunca denetiminde titizlendiği maddelere yer vermiştir.

Başka bir konuşmasında ise:

*“Ey Müslümanlar, valiler size musallat olmak mallarınızı yağma etmek için gönderilmiyor bilakis size peygamberin yolunu göstermek için gönderiliyorlar şayet biri buna aykırı davranırsa bana haber veriniz ki icabına bakayım.”*²⁴⁶ diyerek valilerine mevki sahibi olduklarında kendilerini güvende hissedip hataya düşmemeleri ve asıl maksattan kopmamaları için adeta gözdağı vermiştir.

Yukarıdaki metinler ve daha niceleri göz önüne alındığında Hz. Ömer’in idarede merkeze dini aldığı bunun yansıması olarak insanı önemseyen bir politikayı tercih ettiği, toplumda eşitliği amaçladığını söyleyebiliriz. Valilerinden beklentisi bu yönde olan bir halife, doğal olarak bu ilkeleri yerine getirmeyen birinin valiliğini sürdürmesine göz yummayacaktır. Nitekim sadece ikaz ve tavsiyelerinde değil, Hz. Ömer’in yönetici tayin ve azlindeki uygulamalarında da valilerin, yalnızca idari liderlik yapmaları değil dini olarak da lider olabilecek kişiler olmalarını arzuladığı hissedilen önemli hususlardan birisidir. Zira bu kişiler halkın onun hareketlerinden etkilendiği, günlük yaşantılarından, kararlarına ve tavırlarına kadar incelediği kişilerdir. Hareketlerinde İslami değerlere yakışmayan bir durum tespit etmesi ya da bu türden bir iftiraya maruz kalan yöneticelerini görevlerinden alması gibi uygulamaları da bu kanaatimizi desteklemektedir.

Azil konusunda başka bir husus ise, Hz. Ömer, valileri hakkındaki iddialar doğru değilse ya da tam anlamıyla ispatlanmadıysa da görevden almıştır. Ancak bir suç işlemiş olsa dahi onları toplumdan soyutlamak gibi bir tavra girmemiştir. Maslahat gereği azlettiği valilerin bu durumunu dile getirmiş, azletme sebebinin onların bir suçundan dolayı olmadığını kamuoyuna duyurmuştur. Yine azlettiği valilerin çoğu Allah yolunda cihada devam ederken bazıları yeniden başka bölgelere vali ya da komutan olarak tayin edilmiştir.

---

²⁴⁵ Çil, *Ömer’ini Arayan Yüzyıl*, 250-251.

²⁴⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/261; Hamidullah, *el-Vesâiku’s-siyâsiyye*, 406.

Hız. Ömer, döneminde gerçekleşen azillerin doğru analiz edilebilmesi ve bu analizlerin aktarılabilmesi adına yalnızca valilerin hakkındaki azil rivayetlerini paylaşmanın yetersiz kalacağını düşünmekteyiz. Bir azli değerlendirebilmek için öncesinde vali hakkında bilgi sahibi olmak, bu valinin İslam'daki yerini ve o güne kadar ortaya koyduğu başarıları bilmek yine görev yaptığı bölgenin durumu hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Valinin yaşamına ve dönemin siyasetine bütüncül bakmayı gerekli kılan azillerin hangi şartlarda gerçekleştiğini anlamak, aynı zamanda Hız. Ömer'in siyasetini, ilkelerini, zekâsını, adaletini, bireylerin ve toplumun ulaştığı seviyeyi anlamak demektir.

Bu sebeple bu bölümde Hız. Ömer'in azlettiğini tespit ettiğimiz her valinin öncelikli olarak biyografisine yer verilecek ardından azli hakkında ulaşılan rivayetler sunularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A. AZLEDİLEN VALİLER

1. Muhriz b. Hârise

Muhriz b. Hârise b. Rebîa b. Abdüluzza b. Abdüşems.²⁴⁷ Kaynaklarda kendisi hakkında çok fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hiz. Peygamber (a.s) ve Hiz. Ebu Bekir dönemleri boyunca Mekke valiliği yapan Attab b. Esid bir seferi esnasında Muhriz b. Hârise'yi yerine vekil bırakmıştır. Attab b. Esid'in Hiz. Ebu Bekir ile yakın zamanlı olarak gerçekleşen vefatının ardından ise Muhriz b. Hârise Mekke valiliğine getirilmiştir.²⁴⁸ Hiz. Ömer'in onu Mekke'de görevlendirişinin hilafete gelişinin hemen ardından gerçekleştiği ve bu münasebetle de Hiz. Ömer'in atadığı ilk vali olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁹

Kaynaklarda kendisinin azledildiği ifade edilmiş ancak sebebine dair bir açıklamada bulunulmamıştır. Yerine Kunfuz b. Ümeyr b. Cüdân tayin edilmiştir.²⁵⁰

Azilin ardından nerede ve ne yaptığı hakkında bir bilgi bulunamamış olup Cemel Vakası esnasında öldürüldüğü bilinmektedir.²⁵¹

2. Kunfuz b. Ümeyr

Kunfuz b. Ümeyr b. Cüdân b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre. Gerçek adı Halef, Kunfuz ise lakabıdır. Sahabeden olup Kureyş'in eşrafı arasında sayılmıştır.²⁵²

---

²⁴⁷ Belazuri, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/456.

²⁴⁸ Kurtubî, *İstiab fi Marifeti'l-ashab*, 4/1461.

²⁴⁹ Belazuri, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/456; Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 103; Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Fakîhî, *Ahbaru Mekke fi kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*, thk. Abdulmelik b. Abdullah, (Mekke: Mektebeti'l-Esedî, 1424/2003), 3/182.

²⁵⁰ Belâzurî, *Ensabu'l- eşraf*, 5/456; Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 103; Fakîhi, *Ahbaru Mekke*, 3/182; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 4/1461.

²⁵¹ Belâzurî, *Ensâb'l-eşraf* 5/456; Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 103; Fakîhî, *Ahbaru Mekke*, 3/182; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 4/1461.

²⁵² Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/155; en-Nisabûri, *Müstedrek*, 3/544.

Câhiliyye devrinde zenginliği, cömertliği ve Hılfu'l-fudûl anlaşmasını düzenleyenler arasında yer alması ile meşhur olan Abdullah b. Cüdan, onun amcasıdır.²⁵³ Kaynaklarda rastladığımız tek oğlu Muhacir b. Künfüz olup gerçek ismi Amr'dır.²⁵⁴

Hicret etmek istediğinde müşrikler onu yakalayıp işkence etmiş ve ardından kaçıp Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir. Bunun üzerine Resulullah, ona: "Bu gerçekten muhacirdir." demiş bu sebeple o da muhacir lakabını almıştır.

Hz. Osman döneminde Şurta Teşkilatı içerisinde görev almıştır.²⁵⁵ Annesi Ğanm b. Malik b. Kinâneoğulları'ndan Hind bt. el-Haris b. Mesruk'tur.²⁵⁶ Künfüz b. Ümeyr'in Hind'den başka bir eşi olup olmadığı bilinmemektedir.

Künfüz, Muhriz b. Harise'nin azledilmesinin ardından göreve gelmiştir. Ne yazık ki kaynaklarda hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamış olup neden azledildiği de bilinmemektedir. Kendisinden sonra ise göreve Nâfi b. Abdü'l-Haris getirilmiştir.²⁵⁷

Hz. Peygamber'den "Benim kabrim ve minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir." hadisini naklettiği söylenmiştir.²⁵⁸

3. Nâfi' b. Abdülhâris

Nâfi' b. Abdülhâris el-Huzâî. Ailesi hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte Erkam b. Ebu'l Erkam'ın dayısı olduğu bilinmektedir.²⁵⁹

---

²⁵³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 5/267.

²⁵⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 5/267.

²⁵⁵ Belâzuri, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/155; el-Kelbî, *Cemheretü'l-neseb*, 83.

²⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/80.

²⁵⁷ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 103; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/346.

²⁵⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 5/267.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 3/223.

Kunfûz b. Umeyr'in azli ardından Mekke'ye vali olarak tayin edilmiştir.²⁶⁰ Valiliği sırasında Safvan b. Ümeyye'ye ait bir yeri satın alarak Mekke'nin hapishanesi yapmıştır.²⁶¹

Taberî, H. 23 yılında bu görevde olduğunu nakletmiştir. Taberî, Mekke'de H. 18 yılına kadar Attâb b. Esîd'i vali olarak net bir şekilde paylaşmış sonrasında H. 23 yılına kadar valilerin bir önceki yılla aynı olduğunu söylemiş ve H. 23 yılında ise Nâfi' b. Abdülhâris'i vali olarak zikretmiştir.²⁶²

Valilik görevinden azledildiğini ifade eden kaynaklarda ise görevden alınma hususunda Ufsan'a Hz. Ömer'i karşılamak üzere gittiği sırada yerine mevlâsı Abdurrahman b. Ebzâ'yı vekil olarak bırakması zikredilmiştir. Bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir; Hz. Ömer'i karşıladığı esnada halife, kendisine yerine kimi bıraktığını sormuş o da Abdurrahman b. Ebzâ'yı bıraktığını söylemiştir. Hz. Ömer bu sefer onun kim olduğunu sorduğunda ise azatlı kölelerden biri şeklinde cevap vermiştir. Hz. Ömer'in Mekke'ye idareci olarak azatlı bir köle mi bıraktın şeklindeki karşılık vermiş bunun üzerine Nâfi', Abdurrahman'ın, Allah'ın kitabını okuyan ve farzları hakkında da bilgi sahibi biri olduğunu söylemiştir. Ancak Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in "Allah, Kur'an'la bazı kavimleri yükseltir; bazılarını da alçaltır." hadisini aktararak dikkatli olmasını söylemiştir.²⁶³

Söz konusu rivayet birçok hadis kaynağında paylaşılmış ancak Nâfi'nin bu sebepten dolayı azledildiğine yer verilmemiştir. Halife b. Hayyat, Hz. Ömer'in amillerini sayarken azledildiğini söyledikten sonra Abdurrahman'ın vekil bırakılmasını azlin nedeni şeklinde paylaşmıştır. Ardından Hâlid b. As'ın valiliğe getirildiğini eklemiştir.²⁶⁴

---

²⁶⁰ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 153; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/205. Mekke'de valilik yapması bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/223; el-Bağdadi, *Muhabber*, 379; Buhari, *Tarihu'l-kebir*, 9/474.

²⁶¹ Abdürrezzak b. Hemmam, *Musannef*, thk. Habiburrahman el-Azami, (Hindistan: Meclisi'l-ilmî, 1983), 5/147.

²⁶² Taberî, *et-Târih*, H. 13 için bk. 3/479, H.14 için bk. 3/597, H.15 için bk. 3/623, H. 16 için bk. 4/39, H. 17 için bk. 4/94, H. 18 için bk. 4/101, H. 19 için bk. 4/103, H. 20 için bk. 4/113, H. 21 için bk. 4/145. H. 23 yılında Nâfi'nin görevde olması için bk. 4/241. H. 22 yılına ait bilgiye rastlanmamıştır.

²⁶³ Ma'mer b. Raşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, (Hindistan: Meclisü'l-ilmî, 1403/1983), 2/439.

²⁶⁴ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 153.

Rivayette geçen “اسْتَخْلَفَ” fiili kimileri tarafından “اتخاذ الخليفة” şeklinde anlaşılacak Abdurrahman’ı yalnızca “vekil olarak atadı” değil “halefi olarak atadı” şeklinde ifade edilmiştir.²⁶⁵ Bu ihtimalde mümkün olmakla birlikte Hz. Ömer’i Usfan’da karşılamaya çıkması kelimenin vekâlet anlamını kuvvetlendirmektedir.

Hz. Ömer’in bu tutumunun söz konusu valiliğin Mekke üzerinde gerçekleşecek olmasının bir payı olabilir. Nitekim çoğunlukla Mekke’nin fethinin ardından Müslüman olan bir kitlenin yaşadığı dolayısıyla çok yakın bir zamana kadar daha çok siyasi hâkimiyetlerinden vazgeçmek istemeyerek Müslümanlarla mücadele etmiş eşrafın, bir mevalinin idaresi altına girmesi sıkıntı doğurabilecek bir durumdur. Aynı zamanda valinin böyle bir kitle karşısında otorite kurmakta zorlanması ihtimal dâhilindedir. Yönetimde otoriteye son derece önem veren Hz. Ömer, bu risk potansiyellerini hesap edememiş yahut dikkate almamış bir valinin sonrasında alacağı kararlardan şüphe etmiş olabilir.

Nitekim azatlı bir köle olan Ammâr b. Yâsir’i Kûfe’ye vali olarak kendisi tayin etmiştir. Ancak bu azlin Ammâr’ın Hz. Peygamber (a.s) nazarında değerli bir sahabi olması İslam’daki derecesi sebebiyle insanların zaten ona saygı duyması, atamayı gerçekleştirmesinde hareket noktası olmuş olabilir. Yine azatlı bir köle olan Salim hakkında Hz. Peygamber’in “Ümmetimin içerisinde Allah’ı en çok seven Salim’dir” demesi sebebiyle şayet hayatta olsaydı onu hilafet için vasiyet edebileceğini söylemiştir.²⁶⁶ Bu durumdan da hareketle Hz. Ömer’in yaşadığı coğrafyayı ve insanını iyi analiz ettiğini, sosyal bir realite olarak statüyü göz ardı etmediğini ancak atadığı isimlerin toplum nezdinde kabullerini birçok etkene bağlı olarak düşündüğünü söyleyebiliriz. Nitekim onun nazarında da sosyal statü, dindeki statünün önüne geçmemiş ve tayinlerinde buna uygun şekilde bir karara varmıştır.

Ayrıca belirtmelidir ki bu dönemde Hz. Ömer’in, benzer bir uygulama olarak şehirlileri, bedevilere tercih ettiği bilinmektedir. Nitekim Utbe b. Gazvan, Basra valisi iken Hz. Ömer’in yanına gitmek için yerine Mücâşi’yi vekil bırakmıştı. Ancak o sırada Mücâşi orada bulunmadığı için o gelesiye kadar Muğire b. Şu’be vekâleti almıştı. O sırada

²⁶⁵ Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hemmam, *Musannef*, 10/450; Halife b. Hayyat, *et-Târih* çev. Ömer, Mahmut Sabuncu, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 133.

²⁶⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/318.

Muğire, Meysan dihkânına karşı kazandığı zaferi Hz. Ömer'e bildirince Hz. Ömer bunu Utbe b. Gazvan'a sormuş o da durumu açıklamıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Hayatım üzerine yemin ederim ki şehirlilerin vali tayin edilmeleri bedevilerin tayin edilmesinden daha iyidir." demiş ve Muğire'nin vekâletini daha uygun görmüştür. Nitekim Utbe b. Gazvan'ın ölümü üzerine de Muğire'yi Basra'ya vali tayin etmiştir.²⁶⁷

4. Alâ b. el-Hadramî

Kendisinin Hz. Peygamber (a.s) tarafından azledildiğini Hz. Ebu Bekir tarafından Bahreyn halkının talebi üzerine yeniden göreve getirildiğini ifade etmiştik. Ala b. el-Hadramî, Hz. Ebu Bekir dönemi boyunca görevinde kalmıştır. Kimi rivayetlere göre Hz. Ömer döneminde yeniden görevinden azledilmiştir.²⁶⁸

Hz. Ebu Bekir döneminin en önemli olayı olarak görülen ridde hadiselerinin Bahreyn bölgesinde de yansımaları olmuştur. Hz. Ebubekir, Eban b. Saîd'i bölgedeki görevine geri göndermek istediye de kendisi bunu reddetmiştir. Nitekim halkın da talebiyle göreve yeniden Ala b. el-Hadramî atanmıştır.²⁶⁹ Hz. Ebu Bekir'in hilafeti boyunca bu görevi sürdürmüş bölgede önemli faaliyetlere imza atmıştır.²⁷⁰

Hz. Ömer, göreve geldiğinde Alâ b. el-Hadramî'yi görevden almayarak görevde kalmasını istemiştir.²⁷¹ Alâ'nın bu görevi vefatına kadar sürdürdüğü söylenmiş olsa da bazı kaynaklarda onun görevden alındığı ve yerine Kudâme b. Maz'un'un getirildiği ancak onun da içki içmesi sebebiyle H. 20 yılında görevden alınıp el-Ala'nın tekrar eski görevine iade edildiği ifade edilmiştir.²⁷² Yerine geçen kişinin Ebu Hureyre²⁷³ yahut Osman b. Ebi'l-As²⁷⁴ olduğu da söylenmiştir.

Alâ'nın sözü geçen azlinin sebebi kimi kaynaklarda başarıları hususunda yarış içerisinde olduğu Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Kadisiye zaferini kıskanması ve onun önüne geçmeyi

²⁶⁷ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 334-335.

²⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/321; el-Makrîzî, *el-Hitât*, 3/331.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/12.

²⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/278-279; Abdurrahman es-Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (Beyrut: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004), 67.

²⁷¹ Halife b Hayyat, *et-Tarih*, 122; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1086.

²⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/492; Taberi, *et-Tarih*, 4/112; Abdurrahman İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Daru'l-fikr, 1981), 2/548; el-Kelâî, *el-İktifâ'*, 2/547.

²⁷³ Belâzurî *Futuhu'l-buldân*, 89.

²⁷⁴ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 374.

arzulayarak ordusunu toplayıp İnan topraklarına bir deniz seferi düzenlemesi olarak gösterilmiştir.²⁷⁵

el-Alâ, Acemlere karşı bir şeyler yapmayı arzu ederek ordusunu Hz. Ömer'in izni olmadan Fars diyarına deniz yoluyla göndermiş ve aceleyle giriştiği bu seferde askerler İstahr bölgesinde karaya çıkmışlardır. Başlarında Hirbiz'in bulunduğu Farslı askerler gemileri ile Müslümanların arasına girerek onları kuşatmış, sonrasında iki taraf arasında şiddetli bir savaş gerçekleşmiştir. Farslar bu savaşta büyük kayıp verseler de mücadelenin ardından geri dönmek isteyen Müslümanlar, gemileri battığı için buna imkân bulamamışlardır. Bu sebeple karadan Basra'ya gitmek istediklerinde yolları Şhrek'in tuttuğunu görmüş ve bölgede savunma amaçlı karargâh kurmak durumunda kalmışlardır. Hz. Ömer, haberi alır almaz Utbe b. Gazvan'a durumu anlattığı bir mektup yazarak onlara yardıma gitme talimatı vermiştir.²⁷⁶ Gelen kuvvetlerle birlikte gerçekleştirilen ve Tâvus muharebesi olarak adlandırılan bu vakada Hz. Ömer'in yolladığı yardımla büyük bir felaketin önüne geçilmiştir. Öncesinde deniz seferleri ile askerinin maceraya atılmasından idarecilerini men eden Hz. Ömer, yaşanan bu olaya aşırı derecede sinirlenerek Alâ'yı cezalandırmak için azlettiği ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın emrine verdiği rivayet edilmiştir.²⁷⁷

Çeşitli rivayetlerin yer aldığı el-Alâ b. Hadramî'nin azli hususu oldukça karmaşık bir durumdur. Zira rivayetlerin birbiri ile birleştirilmesi güç görülmekte ve temelde azledilmediği veya azledildiği şeklinde iki tez savunulmaktadır. Rivayetleri derleyecek olursak ilk teze uygun olarak; bazı rivayetlerde, Hz. Ebubekir tarafından Bahreyn valiliğine atanmış ve Hz. Ömer döneminde vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştır. Başka bir rivayette Utbe b. Gazvan Basra'daki görevinden alınarak oraya Abdullah b. Sehl el-Ensarî tayin edilmiş ancak Basra'ya varamadan vefat etmiştir.²⁷⁸ Bu durumun ardından görev el-Alâ'ya verilmiş, o da aynı kaderi paylaşarak Basra'ya varamadan Beni Temim yurdunda vefat etmiştir.²⁷⁹ H. 14 yılında gerçekleştiği rivayet edilen bu anlatımda el-Alâ'nın, yalnızca görev yeri değiştirildiği için bu rivayette ilk teze uyum sağlar.

²⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/492-494.

²⁷⁶ Mektup için bk Taberî, *et-Târih*, 4/81.

²⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/492-494; Taberî, *et-Târih*, 4/81; el-Makrîzî, *el-Hutât*, 3/332.

²⁷⁸ Halife b Hayyat, *et-Tarih*, 133.

²⁷⁹ Zehebî, *Alâmü'n-nübelâ*, 1/263.

İkinci teze uygun olarak ise; el-Alâ b. el-Hadramî, Bahreyn'deki görevinden yukarıda anlatıldığı şekilde izinsiz deniz seferine çıkması sebebiyle azledilmiş ve yerine Kudâme b. Maz'ûn getirilmiştir. Ancak Kudâme b. Maz'un'un içki içmesinden dolayı azli gerçekleşince Alâ, aynı göreve geri getirilmiştir. Şöyle ki Alâ b. el Hadramî'nin görevden alınmasının ardından tekrar göreve gelmediğini, vali olan kişinin Ebu Hureyre²⁸⁰ yahut Osman b. Ebi'l-As²⁸¹ olduğu da nakiller arasında yer almıştır.

Utbe b. Ğazvan'ın azli ardından Basra'ya gönderildiğini söyleyen rivayetin varlığından bahsetmiştik Basra, Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın idaresi altında bir vilayetti. Alâ'nın H. 14 yılında hatası sonucunda Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın yanına gönderildiğinde Basra'da görev almış olduğu düşünülebilir. Ancak bu şartlarda yolda öldüğü ibaresi hatalı görülmek zorundadır. Zira Tâvus Vakası ve akabinde gerçekleşen olaylarla ilgili rivayetler düşünüldüğünde H. 14 yılı Alâ'nın vefatı için erken bir yıl olacaktır.

Alâ b. el-Hadramî hakkında H. 15 ve H. 20 yılları arasında herhangi bir rivayetin olmaması da o süre zarfında valilik görevinde bulunmamasıyla açıklanabilir. Nitekim Kudâme b. Maz'ûn'un H. 20 yılında görevden alındığı rivayet edilmiştir.²⁸² Buna uygun olarak bazı rivayetlerde Alâ b. el-Hadramî'nin, H. 21 yılında Bahreyn'de valilik yaparken vefat ettiği ve sonrasında Ebu Hureyre'nin göreve geldiği söylenmiştir.²⁸³ Tüm bunlar Alâ'nın azledildikten sonra yeniden göreve gelme noktasındaki tezi güçlendirmektedir.

Azledilmesinin ardından yeniden göreve getirilmesinin kanaatimizce idari bir tutarsızlık olarak nitelendirilmesi ise uygun olmayacaktır. Nitekim idarede kendini kanıtlamış bazı valiler hataları sebebiyle cezalandırılmaları sonrasında sosyal ve siyasi şartların gerektirmesi durumunda yeniden görevlendirilmeleri ile zaman zaman karşılaşmıştır. Zira Hz. Ömer döneminde bu gibi durumlar yaşanmış; Muğire b. Şu'be, Ebu Musa el-Eşari gibi isimler aynı şekilde ikinci kez göreve gelmişlerdir.

---

²⁸⁰ Belâzurî *Futuhu'l-buldan*, 89.

²⁸¹ Belâzurî *Futuhu'l-buldan*, 374.

²⁸² Buhari, *Tarihu'l-avsat*, 1/43; Taberî, *et-Tarih*, 4/112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/387; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 10/98; Zehebi, *Siyeru alamün'nübelâ*, 1/121.

²⁸³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/264; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Müstedrek ala sahihayn* thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1411/1990), 3/330; Ahmed b. Ali İbn Mencûye, *Ricâli Sahîhi Müslim* nşr. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Daru'l-marife, 1407/1987), 2/62; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1086.

Alâ'nın vali olduğu bölge ve civarında yürüttüğü faaliyetlere dair rivayetlerin onun görevden alınmadığı şeklindeki rivayetleri güçlendirdiği, Nitekim Alâ'nın, Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra birçok baskın düzenleyerek çeşitli bölgeleri ele geçirmiş olmasından kaynaklı başarılı bir valinin azledilmesinin mantıklı olmadığı yorumu yapılmıştır.²⁸⁴ Diğer taraftan Hz. Ömer, birçok başarılı valisini belki de daha küçük olarak nitelendirilebilecek sebeplerden azletmiştir. Ayrıca el-Alâ'nın bu şekilde başarılı faaliyetlerde bulunması yine kendisi gibi başarılı bir vali olan Sa'd b. Ebu Vakkâs'ı kıskanmasına ve rivayetlerde ifade edilen hataya düşmesi sonucunu doğurabilir. Kaldı ki bahsi geçen fetihler el-Alâ'nın hatası akabinde meydana geldiği söylenen Tâvus gününden önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen hata – Alâ, her ne kadar başarılı bir komutan olsa da- azli için yeterli görülebilir. Nitekim Hz. Ömer'in deniz seferlerine karşı tutumunun, her zaman çok net olması, hilafeti süresince askerlerini bilinmez bir maceraya atmaktan kaçınması bu hatayı onun gözünde basit bir hatadan daha büyük bir konuma çıkartmış olsa gerektir.

5. Kudâme b. Maz'ûn

Kudâme b. Maz'ûn b. Habîb el-Kureşî el-Cumahî. Ebu Ömer şeklinde künyelenmiş ancak doğrusunun Ebu Amr olduğu da söylenmiştir.²⁸⁵

Annesi Ğaziyye bint Huveyris b. Anbes el-Cumahî'dir. Hint bnt. Velid b. Utbe'den Ömer ve Fatıma adında iki çocuğu, Fatıma bnt. Ebu Süfyan'dan Aişe adında bir kızı, Ümmü Velid'den Hafsa adında bir kızı Hz. Ömer'in kız kardeşi Safiyye bnt Hattab'dan Ramle adında bir kızı olmuştur.²⁸⁶

Müslümanlığı eski olup daha Resulullah (a.s) Daru'l-Erkam'da tebliğe başlamadan önce Müslüman olmuş, onunla beraber kardeşi Abdullah da İslam'ı kabul etmiştir. Bir diğer kardeşi de Osman b. Maz'un'dur. Kardeşleriyle birlikte ikinci hicrette Habeşistan'a gitmiş, akabinde Medine'ye de hicret ederek ensardan Abdullah b. Seleme el-Aclânî'nin evine yerleşmişlerdir.

²⁸⁴ Mevlüt Poyraz, "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri". İlahiyat Tetkikleri Dergisi, (Aralık 2019), 328.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât* 3/371; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/258; İbn Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 4/94; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1277.

²⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/371

Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük savaşların tamamına Hz. Peygamber (a.s) ile birlikte katılmıştır.²⁸⁷

Hz. Peygamber (a.s), kendisini toplanan cizyeleri alması için Bahreyn'e elçi olarak göndermiştir.²⁸⁸ Hz. Ömer döneminde Ala b. el-Hadramî'nin yaptığı hata sonucunda azledilmesinin ardından Bahreyn'de vali olarak görev yapmıştır.²⁸⁹ Yaygın olmamakla birlikte valilikteki selefinin Ayyaş b. Ebi Sevr olduğu da aktarılmıştır.²⁹⁰

Kudâme b. Maz'ûn içki içme suçu sebebiyle H. 20 yılında görevinden azledilmiştir.²⁹¹ Bahreyn'de önemli bir kabile olan Abdülkayslar'ın reisi Carud b. Mualla kendisinin içki içip sarhoş olduğunu görmüş ve Medine'ye Hz. Ömer'in yanına giderek şikâyetini bildirmiştir. Hz. Ömer kendisine olaya tanık olan başka birinin olup olmadığını sorunca Ebu Hureyre'nin de şahitlik ettiğini söylemiştir. Ebu Hureyre'ye durumu teyit için başvurduğunda Kudâme'yi içki içerken değil ancak sarhoş bir haldeyken gördüğünü söylemiştir. Cevabından tatmin olmayan Hz. Ömer şüpheye düşünce Ebu Hureyre, kendilerinin şahitliğine güven duymadıysa Kudâme'nin eşine sorabileceğini söylemiş ve ardından eşinin şahitliğine de başvurulmuştur. Karısı ise içki içtiğini doğrulamıştır. Ardından Kudâme, Medine'ye gelmiştir. Hz. Ömer, içki içip içmediğini teyit etmek için sorduğunda cevaben: "*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, iyi ve güzel davrananları sever,*"²⁹² ayetini delil göstererek kendisine ceza verilmesinin

²⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/371; İbn Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 4/375.

²⁸⁸ Muhammed b. Ali İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-mudî*, nşr. Muhammed Azîmüddin (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1985), 1/247.

²⁸⁹ Ebu Abdullah Muhammed el-Buharî, *el-Camiu's-sahih*, thk. Mustafa Deyb el-Beğa (Dimeşk: Daru İbn Kesir, 1993), 4/1473; İbn Şebbe, *Tarihu'l Medine*, 3/842; Belâzurî, *Ensabu'l Eşraf*, 10/357; İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, 8/121; Zehebî, *Tarihu'l-islam*, 3/532; Taberi, *et-Târih*, 4/112.

²⁹⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 4/308.

²⁹¹ Ebu Abdullah Muhammed el-Buharî, *Tarihu'l-evsat*, thk. Mahmud İbrahim Zayid, (Haleb, Kahire: Daru'l-va'iy, Mektebetü dâru't-türâs, 1397/ 1977), 1/43; Taberi, *et-Târih*, 4/112; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 2/387; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 10/98; Zehebî, *Siyeru alamün'nübela*, 1/121.

²⁹² el-Mâide 5/93.

doğru olmayacağını iddia etmiştir. Ancak Hz. Ömer, tevlinin yanlış olduğunu söylemiş, kendisine seksen değnek vurulmasını emrederek Kudâme'yi görevinden azletmiştir.²⁹³

Ceza kararlaştırıldığında Kudâme b. Maz'ûn'un hastalığı sebebiyle hemen tatbik edilmesi uygun görülmemiş, bu yüzden ertelenmiştir. Bu esnada had cezasının uygulandığından emin olmak isteyen Carud b. Mualla birkaç kez Hz. Ömer'e gidip haddin gerçekleşip gerçekleşmediğini sormuştur. Carud'un bir nevi sıkboğaz etmesine karşılık Hz. Ömer: "Sen şahit misin yoksa düşman mı?" şeklinde bir soru yöneltmiş, o da şahidim cevabını verince yine Hz. Ömer: "O zaman şahitliğini yerine getirdin devamı senin için kötü olmadan sus." karşılığını vermiştir. Ancak Carud, akrabalık ilişkilerinden dolayı Kudâme'ye cezanın uygulanmayacağından şüphe etmiş olacak ki biraz daha ileri giderek: "İçkiyi içen amcaoğlun benim için mi kötü olacak" demiştir. Hz. Ömer, hastalığın bir iki gün devam etmesinin ardından Kudâme'nin kamçılar sebebiyle Allah'a kavuşması, benim boynumda bir hak olduğu halde Allah'a kavuşmamdan daha hayırlıdır demiş ve kamçılanmasını istemiştir.²⁹⁴

Hz. Ömer, yaptığı dolayısıyla Kudâme'ye darılmış ve ondan uzaklaşmıştır. Ancak daha sonrasında hac dönemi sebebiyle Hz. Ömer'le bir araya gelmek durumunda kalmışlardır. Hz. Ömer bir ara dinlenmek için bir köşede uyurken bir anda uyanmış ve Kudâme'yi kendisine getirmelerini istemiştir. Rüyasında bir adamın kendisine geldiğini; Kudâme ile barışmasını ve onun kardeşi olduğunu söylemesi üzerine Allah'tan Kudâme için af dileyip onunla sarılıp arasını düzeltmiştir.²⁹⁵

Kudâme b. Maz'ûn, Hz. Peygamber (a.s)'in ashabından Bedir'e katılıp da celde cezasına çarptırılan tek kişidir.²⁹⁶ İslam tarihinde Bedir ashabı daima özel bir yerde olmuştur. Özellikle de Hz. Ömer, Bedir ashabına her zaman imtiyaz tanımış, Kudâme'nin yargılanma sürecini de titizlikle yürütmüştür. Ancak hem akrabalık bağı hem de Bedir ashabından olması sebebiyle kesinleşen bir suçun cezasını vermekten de geri durmamıştır. Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere idarecilerinin üzerindeki herhangi bir

²⁹³ İbn Abdülber *el-İstiab*, 3/1278; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf* 10/258; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 2/387; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 10/98.

²⁹⁴ Buhari, *Tarihu'l-evsat*, 1/43; İbn Şebbe, *Tarihu'l-medine*, 3/842; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/258; Zehebi, *Siyeru alamü'n-nübela*, 1/121.

²⁹⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/357; İbn Abdülber, *el- İstiab*, 3/1279.

²⁹⁶ İbn Abdülber, *el- İstiab*, 3/1279.

şüpheye dahi tahammülü olmayan Hz. Ömer, valilerinin yaşantılarını daima gözetim altında tutmuş, özellikle de dinin helal ve haramları üzerinden işlenen suçlarda müsamahakâr olmamıştır.

Kudâme b. Maz'ûn'un Bahreyn valiliği ve kendisinden önce görev yapan el-Ala'nın valilikten azledilme mevzusu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir rivayette el-Ala, H. 20 yılına kadar Bahreyn valiliğinde kalmış, Hz. Ömer, el-Ala'yı görevden alarak Ebu Hureyre'yi vali tayin etmiştir²⁹⁷

Belâzurî başka bir rivayetinde; el-Ala'nın H.14 veya H.15 yılının başlarında Medine'ye çağrıldığını ve Utbe b. Gazvan'ın yerine Basra'ya vali tayin edildiğini rivayet etmiştir. Ancak oraya varamadan vefat etmiştir. Kudâme b. Maz'ûn ise Bahreyn'in vergilerini toplamak için görevlendirilmiş, bu görevinden içki içtiği için alınmıştır. Ebu Hureyre'nin de mallarına el konularak görevden alınmasının ardından Osman b. Ebi'l-As'ın, Bahreyn ve Uman valisi olduğu aktarılmıştır.²⁹⁸ Bu rivayete göre Kudâme, Bahreyn'de valilik yapmamış ve vergi tahsildarlığı görevinden azledilmiştir.

Yine Belâzurî; el-Ömerî ve el-Heysen kanalıyla aktardığı bir rivayette Kudâme b. Maz'ûn; vergileri toplamak ve hadiseleri yönetmek üzere Ebu Hureyre, namaz kıldırmak ve kadılıkla görevliydi. Kudâme'nin aleyhine şahitlik etmesinin ardından Ebu Hureyre, Kudâme'nin yerine Bahreyn'e vali tayin edilmiştir. Ebu Hureyre'nin de azlinden sonra ise Osman b. Ebi'l-As'ın Bahreyn ve Uman valisi olduğu söylenmiştir.²⁹⁹ Bu rivayet ve bir önceki rivayet arasındaki fark Kudâme'nin, Bahreyn'e vali olarak atanması, dolayısıyla da valilik görevinden azledilmiş olmasıdır.

Rivayetler arasında ufak farklılıklar olmakla birlikte hepsinde bu üç şahıs mevzu bahis edilmiştir. Kudâme'nin valilik yapmadığı şeklindeki rivayetleri söz konusu etmeden valiliği ifade eden rivayetleri değerlendirdiğimizde ise halefi hakkında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Kimi rivayette; görev alanına Yemame de eklenerek Ebu

---

²⁹⁷ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 88.

²⁹⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 88.

²⁹⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 89.

Hureyre'nin yerine tayin edildiği aktarılmış.³⁰⁰ Kimisinde Osman b. Ebi'l-As'ın³⁰¹ vali olarak atandığı aktarılırken başka bir rivayette ise Ala b. el-Hadramî'nin yeniden eski görevine ve Sa'd b. Ebi Vakkas'a yardımcı olarak getirildiği söylenmiştir.³⁰²

Ancak Ebu Hureyre'ye ait Hz. Ömer'in kendisini Bahreyn'e atadığını söylediği rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde malının bir kısmına el konulduğunu ifade etmiştir.³⁰³ Bu durum, Kudâme'nin ardından Ebu Hureyre'nin görev yapmış olma ihtimalini yükseltmektedir.

Hz. Ali'ye biat etmeyenler arasında sayılan³⁰⁴ Kudâme b. Maz'ûn H. 36 yılında altmış sekiz yaşındayken vefat etmiştir.³⁰⁵

6. Ebu Hureyre ed-Devsi

Ebu Hureyre ed-Devsi el-Yemenî, cahiliye dönemindeki ismi hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Bu dönemde isminin Abdüşems, Abdünühm, Abdüganem, Sükeyn, Umeyr b. Âmir olduğuna dair rivayetler vardır.³⁰⁶ Hişam b. Kelbî, nesebini; Umeyr b. Âmir b. Abdüzişşerâ b. Tarîf b. Gıyâs b. Ebû Sa'b b. Hüneyye b. Sa'd b. Sa'lebe b. Süleym b. Fehm b. Ganm b. Devs şeklinde vermiştir.³⁰⁷ İslâm döneminde ise Hz. Peygamber (a.s) tarafından Abdullah olarak isimlendirilmiş, Ebu Hureyre ise künyesidir.³⁰⁸ İslâm'da aldığı ismin Abdurrahman olduğu da kaydedilmiştir.³⁰⁹

³⁰⁰ Taberi. *et-Târih*, 4/112. Ayrıca bk. İbn Kesir, *el-Bidâye*, 10/98; Cemaleddin Ebu'l Ferec el-Cevzi, *Muntazım fî tarihi'l-muluk ve'l-umem* thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1992/1412), 4/295.

³⁰¹ İbn Abdülber, *el-İstiab*, 3/1277.

³⁰² İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/321; Taberî, *et-Târih*, 4/112.

³⁰³ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 89-90.

³⁰⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 10/421.

³⁰⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/213; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1289; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 4/375. Ancak H. 56'da öldüğü rivayeti de mevcuttur. bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Meşahiru ulemai'l-emsar*, thk. Merzuk Ali İbrahim, (Beyrut: Daru'l- Vefa, 1991), 44.

³⁰⁶ Muhammed b. Hibban, *es-Sikât*, (Haydarabad: Daru'l-mearifi'l-Osmânî, 1973), 3/284-285; Zehebî, *Siyeru Alamü'n-Nübelâ*, 7/348-349.

³⁰⁷ Hişam b. Muhammed el-Kelbi, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*, thk. Naci Hasan (Beyrut: Alemlî'l-kutub, 1988), 2/493.

³⁰⁸ Malik b. Enes, *Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zami, (Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1425/2004), 2/114; İbn Sa'd, *Tabakatü'l Kübra*, 4/325; Zehebî, *Siyeru Alamü'n-nübelâ*, 7/349.

³⁰⁹ Zehebî, *Siyeru Alamü'n-nübelâ*, 2/578.

Annesi, Meymune bnt. Subeyh (Sufeyh)'tir.³¹⁰ Utbe b Gazvan'ın kız kardeşi Bûsre bnt. Gazvân ile evlenmiştir³¹¹

Devs kabilesinin büyüklerinden olan Tufeyl b. Amr ed-Devsî Müslüman olmuş ardından kavmini İslam'a davet etmiştir. Hicri yedinci yılın başlarında, onun davetini kabul edenlerden biri de Ebu Hureyre olmuştur. Tufeyl b. Amr ed-Devsî başkanlığında kabilesinden altmış yahut yetmiş aile ile birlikte Hz. Peygamber ile görüşmek için Medine'ye gelmiştir.³¹² Hayber zamanı Müslüman olmuştur.³¹³ Hayber'in fethi sırasında Medine'ye gelmesi sebebiyle bu fethi kısmen katılmış, sonrasında yapılan tüm gazvelere iştirak etmiştir.³¹⁴ Ayrıca çeşitli seriyelerde de görev almıştır.³¹⁵

Her ne kadar Mekke'nin fethi öncesinde Müslüman olmuşsa da diğer sahabilere nazaran Hz. Peygamber (a.s) ile geçirdiği süre az olup yalnızca üç yıldır. Bu durumun da etkisiyle Hz. Peygamber (a.s)'in yanından neredeyse hiç ayrılmayarak İslam'ı öğrenmeye kendini adanmış ve tüm zamanını suffede geçirmiştir. Muksirûn arasına girmiş aynı zamanda imam, fakîh, müctehid bir sahabi olarak kabul edilmiştir.³¹⁶

Alâ b. el-Hadramî Bahreyn valisi olduğunda Hz. Peygamber (a.s) Ebu Hureyre'yi yanında göndermiş ve ona iyi davranmasını tembih etmiştir. Bu sebeple Alâ, Ebu Hureyre'ye kendisinden ne istediğini sormuş o da: "Beni kendine müezzini tayin etmeni ve en çok bana güvenmeni isterim," şeklinde cevap vermesi üzerine el-Alâ'nın müezzini olmuştur.³¹⁷ Tıpkı Hz. Peygamber (a.s) gibi Hz. Ebu Bekir de Alâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e Ebu Hureyre ile birlikte göndermiştir.³¹⁸

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Ebu Hureyre'nin Bahreyn'e vali olması hususunda çeşitli rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre; Hz. Ömer, Kudâme b. Maz'ûn'u zekât ve vergi âmili olarak Bahreyn'e gönderirken Ebû Hureyre'yi de orada namaz kıldırıp kazâ

³¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/325; Zehebi, *Siyeru Alamü'n-nübelâ*, 2/579.

³¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/327.

³¹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/424.

³¹³ İbn İshak, *Siyeru ibn İshak*, 286; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 2/246.

³¹⁴ Ramazan Balcı, *Ebu Hureyre Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 53.

³¹⁵ Bk. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*. thk. Beşar Avad Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1403/1996.), "Siyer", 20, (No. 1571).

³¹⁶ Zehebi, *Siyeru Alamü'n-nübelâ*, 7/348-349.

³¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/278; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/113.

³¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/278.

işlerine bakmakla görevlendirmiştir.³¹⁹ Bunun akabinde Kudâme b. Maz'ûn içki içmesi sebebiyle görevden alınmış, yerine Ebu Hureyre getirilmiştir. Bahsedildiği gibi Ebu Hureyre'nin valilikteki selefi olduğu söylenen kişilerden biri Kudâme b. Maz'ûn iken³²⁰ bir diğer rivayete göre Alâ b. el-Hadramî'dir.³²¹

Bazı kaynaklar Alâ b. el-Hadramî'nin H. 20 yılında Kudâme'nin içki içme suçu sebebiyle görevden alınması sonucunda ikinciye Bahreyn'e vali olarak atandığını aktarmış, bu ikinci görevde iken Alâ vefat edince de H. 21 yılında yerine tayin edilen kişinin Ebu Hureyre olduğunu söylemişlerdir.³²² Belki de Alâ'nın iki kez Bahreyn'e atanmış olması rivayetlerdeki karışıklığa sebebiyet vermiş olabilir.

Bu durumun haricinde Alâ'dan sonra göreve Osman b. Ebi'l-As'ın gelerek Ebu Hureyre'nin bu göreve getirilmediği yine rivayetler arasında yer almaktadır.³²³ Osman b. Ebi'l-As'ın, Ebu Hureyre'nin halefi olduğu şeklindeki rivayet daha mümkün görülmektedir.³²⁴

Ebu Hureyre'nin Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafet dönemlerinde görev aldığı bilinmemektedir. Muaviye zamanında Medine valiliğine tayin edilmiştir.³²⁵ Zehebî; Ebu Hureyre'nin, Muâviye zamanında Medine valiliğine getirildiğini, halifenin bazen kendisini azledip yerine Mervân'ı getirdiğini, bazen de Mervân'ı azledip onu tayin ettiğini aktarmıştır.³²⁶ Ancak bazı kaynaklarda ise H. 54-57 yılları arasında Medine valiliği yapan Mervân'ın, Medine'den ayrılması gerektiğinde yerine Ebû Hureyre'yi vekil tayin ettiği kaydedilmektedir.³²⁷

³¹⁹ Belazuri, *Futuhu'l-buldan*, 88.

³²⁰ Belazuri, *Futuhu'l-buldan*, 88-89; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/492; Taberî, *et-Târih*, 4/112; İbn Haldûn, *el-İber*, 2/548; el-Kelâî, *el-İktifâ'*, 2/547.

³²¹ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 88.

³²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/412, 492.

³²³ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 88.

³²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/449.

³²⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/113; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 4/349.

³²⁶ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-nübelâ'*, 2/613.

³²⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: el-Bâbi'l-Halebî, 1374/1955), "Cum'a", 61; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4/336.

Ebu Hureyre, hayatının son dönemlerinde Medine'den ayrılmış ve Zülhuleyfe'deki veya Akîk'teki evinde kalmıştır. Yetmiş sekiz yaşında H.58 yılında vefat etmiştir.³²⁸ Onun H.57 veya H.59 yılında öldüğü de aktarılmıştır.³²⁹

Azli hususunda rivayetler ise nüanslar olmakla birlikte tek bir sebep ile öne çıkmaktadır. O da Ebu Hureyre'nin valilik dönemindeki malının artması ve Hz. Ömer'in malını müsadere etmesidir. Ebu Hureyre'nin anlatımı ile aktarılan rivayet durumu açıkça ortaya koymaktadır. Rivayet şu şekildedir;

“Ömer, beni Bahreyn valiliğine tayin etti. Yanımda on iki bin dirhem toplandı. Ömer, yanına geldiğimde bana şunları söyledi: “Ey Allah'ın ve Müslümanların düşmanı -başka bir rivayete göre Allah'ın kitabının düşmanı demiştir-. Allah'ın malından mı çaldın? Ebu Hureyre, ben de şunları söyledim dedi: “Ben ne Allah'ın ne de Müslümanların düşmanıyım -ya da ne de Allah'ın kitabının düşmanıyım- ancak ben onlara düşman olanın düşmanıyım. Bu kadar çok mal olmasına gelince atlar doğurdu ve hisseler toplandı. Ebu Hureyre sözlerine devam etti, Ömer benden on iki bin dirhem aldı dedi. Sabah namazının ardından Allah'ım Ömer'i affet diye dua ettim. Ömer valilerden alırdı aldığından daha da fazlasını verirdi. Bu sözlerden sonra da öyle yaptı ve bana: “Ey Ebu Hureyre valilik yapmayacak mısın?” diye sordu. Ben “Hayır.” diye cevap verince şöyle söyledi: “Neden? Senden daha hayırlı biri olan Yusuf (a.s) devlet vazifesi yapmıştır. Beni memleketin hazinelerine memur yap demiştir. Bunun üzerine şunları söyledim: “Yusuf peygamber oğlu bir peygamberdir. Bana gelince ben bir anneciğin oğlu Ebu Hureyre'yim sizlerden üç defa iki defa korkarım. Niçin beş defa demedin diye sorunca: “Sırtıma vurmanızdan, şerefime dil uzatmanızdan, malımı almanızdan korkuyorum. Ayrıca hilimsiz konuşmaktan ve ilimsiz hüküm vermekten de nefret ederim.”³³⁰

³²⁸ Buharî, *Târihu'l-kebir*, 7/158; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 4/357.

³²⁹ Buharî, *Târihu'l-kebir*, 7/158; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/118. 57 yılı; Belâzurî, *Ensabü'l-eşraf*; 1/412; Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 227.

³³⁰ Belâzurî, *Ensabü'l-eşraf*, 10/367-368; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/335; İbn Abdülhakem, *Futuhu Mısır*, 175.

Yukarıdaki rivayeti temel alarak diğer rivayetler ile olan farklılıkları dile getirecek olursak bunlardan ilki Ebu Hureyre'ye ait olan paranın miktarıdır. Bu miktar on bin,³³¹ on iki bin ve yirmi bin olmak üzere farklılık göstermektedir.

Bu miktarın yirmi bin olarak ifade edildiği rivayette; Ebu Hureyre her valinin yaptığı üzere sorumlu olduğu bölge olan Bahreyn'de toplanan vergileri Hz. Ömer'e sunmuş dört yüz bin dirhem olduğu söylenen bu miktarı çok bulan Hz. Ömer: "Sen birilerine zulüm mü ettin" demiş o da, "Hayır!" cevabını vermiştir. Sorgulamaya devam eden Hz. Ömer: "O zaman hakkın olmayan bir şey aldın mı?" demiş buna karşılık yeniden "Hayır!" cevabını almıştır. "Peki, kendin için ne getirdin?" deyince, Ebu Hureyre: "20.000 (dirhem) getirdim" demiştir. Hz. Ömer, "Bunları nereden buldun?" diye eklemiş Ebu Hureyre'nin ticaret yaptığını ifade etmesi üzerine anaparasını ve nafakasını alarak geri kalanı beytülmale bırakmasını emretmiştir.³³²

Yine Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hureyre'ye, "Yöneticiliği nasıl buldun?" diye sorduğu onun ise: "Yönetici olarak beni gönderdiğinde hoşuma gitmemişti; ama sen ondan hoşlanmaktayken beni görevden aldın." şeklinde cevap verdiği aktarılmıştır.³³³

Hz. Ömer, idarecilerinin oldukça sade bir şekilde yaşamalarını arzular, Hz. Peygamber'in sünnetini öncelikle halkın önderleri konumunda olan valilerin sürdürmesini isterdi. Yine İslam'ın sunduğu birey portresini özellikle yöneticilerinde hassasiyetle araması toplumun, yöneticisinin izinde bir yaşantı sürmesinin kuvvetle muhtemel bir durum olması sebebiyledir. Nitekim Ebu Hureyre'nin, Mervan döneminde de valilik yaptığı sırada sırtında odun taşıyarak malını kazandığı, rivayet edilmiştir.³³⁴ Hatta bu tavrıyla Emeviler'in şaşalı yaşantısına gölge düşürdüğü bu sebeple Muaviye'nin kendisine kızdığı ve azlettiği de söylenmiştir.³³⁵ Emeviler döneminde böyle bir tavır içerisinde olan birinin Hz. Ömer döneminde devlet malını zimmetine geçirmesi düşünülemeyeceği gibi bu azil, ancak devlet idaresi hususunda Hz. Ömer'in ne derece sıkı ve tavizsiz olduğunu ortaya koyan bir durum olarak görülebilir.

³³¹ Belazuri, *Futuhu'l-buldan*, 90; Belazuri, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/368; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/360.

³³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/335.

³³³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/336.

³³⁴ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 4/349.

³³⁵ Ramazan Balcı, *Ebu Hureyre Hayatı ve Şahsiyeti*, 50.

Hız. Ömer, Ebu Hureyre örneğinde olduğu gibi valilerini mali açıdan sürekli teftiş eder, mallarındaki artışı takip ederdi. Bu konuda oldukça sert davranır ancak incelemeler sonucunda zimmete para geçirme gibi bir husus olmadığı ortaya konulduğunda görevinden uzaklaştırdığı kimi valilere işine geri dönmesini teklif eder, malını da iade ederdi. Ancak kimi valilerin de malındaki fazla artış hoş görölmemiş, bulunduğu mevkinin kazancındaki artışa etki etme ihtimali düşünölerek zimmete para geçirme durumu tespit edilmeksizin mallarının bir kısmına el konulmuştur. Söz konusu duruma Amr b. el-As, Halid b. Velid gibi kişiler örnek gösterilebilir.³³⁶ Bu örnekler de anlaşılacağı üzere bu tahkikat yalnızca Hız. Ömer'in genel siyasetinin bir yansımasıdır. Valiler tarafından devlet malına tevessölün önüne geçmek, şüpheyi bertaraf etmek ve yöneticilerin nüfuz ve yetkilerini kullanarak zenginleşmelerini engellemek amacıyla uygulanmıştır.

Hız. Ömer zamanında bu örnekteki ve benzeri sebeplerden insanlar, yönetici olmayı değil talep etmek bu durumdan oldukça çekinir hale gelmiştir. Bu da Hız. Ömer'in nazarında devlet mülkünün şan şöhret değil ancak ümmete hizmet anlamını tařıdđını hiçbir idarecisinin de buna tevessöl etmemesi için elinden gelen gayreti sarf ettiğini gözler önüne sermektedir.

7. Nu'man b. Adî

Nu'man b. Adî b. Nadle b. Abdüluzzâ b. Hursân b. Avf b. Abîd b. Avîc b. Adî b. Ka'b. Nu'aym ve Âmine isimlerinde iki kardeşi olup anneleri, Huzâ'a'dan bnt. Na'ce b. Huveylid b. Ümeyye b. el-Ma'mûr b. el-Hayyân b. Ganm b. Müleyh'dir. Adî b. Nadle'dir.³³⁷

Abdumelik, Salih ve Atike adlarında üç çocuğu olduğu ve Atike'nin annesinin Emet bnt. Nuaym³³⁸ olduğu kaydedilmiştir. Soyunun devam etmediği bilinmektedir.³³⁹

Babası Adî b. Nadle'nin Müslümanlığı oldukça eskidir. Habeşistan'a ilk hicret edenler arasında yer almış, hastalığı sebebiyle orada vefat etmiştir. Nu'man b. Adî, babasıyla

³³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/263, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/359-360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/80-81.

³³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/130; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 4/1502; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğabe*, 4/559.

³³⁸ İbn Hacer, *el-İsabe*, 8/29.

³³⁹ ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 382.

birlikte hicret etmiş, babasının Habeşistan topraklarındaki vefatı üzerine İslam döneminin ilk varisi kabul edilmiştir.³⁴⁰

Hz. Ömer döneminde Meysan'da³⁴¹ valilik yapmıştır. Hz. Ömer'in kendi kabilesinden görev verdiği tek kişidir.³⁴² Ancak eşinin kendisiyle birlikte Meysan'dan çıkmasını talep etmesi üzerine ona cevap olarak yazdığı şiir valilikten azledilmesine sebep olmuştur.³⁴³ Yazdığı şiir şu şekildedir:

“Dikkat et, güzel kadına şu (haber) geldi mi ki, onun (erkek) dostuna, Meysân'da, camlar (kaseler) ve testiler içerisinde (şarap) içiriliyor.

İstediğim zaman bir köyün önemli kişileri bana şarkı söyler, Ve bir rakkase her bir parmak ucu üzerinde yükselir.

Eğer şarap arkadaşım oldu isen, bana en büyük olan (kase) ile (şarap) sun, Bana kenarı kırık en küçük olan ile (şarap) sunma.

Belki, Mü'minlerin Emirini üzer, Yıkık köşk içerisinde şarap arkadaşlığı yapmamız.”³⁴⁴

Hz. Ömer şiiri öğrendiğinde Nu'man b. Adî'ye bir mektup yazmış mektubunda yer verdiği Mü'min suresinin ilk üç ayetinin³⁴⁵ akabinde şiirin son beyitlerinde kendisine yapılan “Belki müminlerin emirini üzer” yahut “kötü etkiler” anlamlarını taşıyan göndermeye atfen “Evet, Allah'a yemin ederim ki bu durum bana kötü tesir etti.”

³⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/130; Müerric b. Amr es-Sedûsî, *Hażf min nesebi Kureyş* nşr. Lévi Provencal, Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 382; Ebu Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 382; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, 1/217.

³⁴¹ Basra yakınlarında bir bölgedir. bk. Yâkut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Daru'l-Sadr,1995),5/242.

³⁴² Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 374; Kemâleddîn ed-Demîrî. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1423), 2/96; İbn Habib, *el-Münemmak*, 303.

³⁴³ ed-Demîrî. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, 2/96; Rifâa et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-icâz fi sîreti sâkini'l-Hicâz*,(Kahire: Dâru'z-zehâir, 1419), 1/132.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-tabakati'l-kebir* çev. Abdurrahman Elmalı - Mehmet Akbaş, İstanbul: Siyer Yayınları, t.y.), 4/177.

³⁴⁵ “Ha mim. Kitabın indirilişi azîz ve alîm olan, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lutfu bol olan Allah'ın katındandır. O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır.” *Kur'ân Yolu* (Erişim 25 Şubat 2023), el-Mu'min 40/1-3.

demıştır. Ardından Nu'man b. Adî'yi, görevinden azletmiştir.³⁴⁶ Kendisinden sonra bu göreve kimin tayin edildiği ise bilinmemektedir.

Azledildikten sonra Hz. Ömer'in yanına gelerek "Vallahi, o asla içmediğim bir şeydir. Ancak ben şairim. Söz kabilinden bir şeyler bulup onun hakkında şiir söyledim." diyerek kendisini açıklamaya çalışmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer ise: "Ben de öyle düşünüyorum ancak Allah'a yemin ederim ki, söylediğin şeyi söylemiş olduğun halde, hayatta olduğum sürece benim için hiçbir işte çalışmayacaksın." demıştır.³⁴⁷

Nu'man b. Adî, sonrasında Basra'ya yerleşmiş ve ölene kadar Müslümanlarla birlikte savaşmaya devam etmiştir. Şiirlerinin fasih olduğunu söyleyen dil bilimciler kendisini pişman anlamına gelen "ندمان" şeklinde anmışlardır.³⁴⁸

Tahtavî; bu olayın Şuara suresinde geçen "Şairlere gelince onlara ancak yoldan sapanlar uyar"³⁴⁹ ayet-i kerimesinin delili mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Bir sonraki ayette ise bu grup bütünüyle olmamakla birlikte yapmadıkları şeyleri yapmış gibi göstermeleri noktasından eleştirilmişlerdir.³⁵⁰ Allah'ın ayet-i kerimede hoş bakmadığı bu durum Hz. Ömer tarafından da hoş görülmemiştir.

Hz. Ömer'in şiirde sembolik olarak kullanılmış olan şarap ögesinden rahatsız olması da karakteri ve hassasiyetleri ile örtüşebilecek bir durumdur. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi dinin helal ve haramları noktasına her zaman çok dikkatli olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde: "...Ümmetim içerisinde Allah'ın emirleri konusunda en kuvvetli olan Ömer'dir..." buyurmuştur.³⁵¹ Bu denli dikkate sahip birisi yine dinen haram olan bir maddenin metaforik olarak da olsa bir güzelleştirme içerisinde kullanılmasından hoşlanmayacaktır.

---

³⁴⁶ ed-Demîrî. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, 2/96; et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 1/132.

³⁴⁷ Belâzurî, *Ensabu'l-eşraf*, 1/217; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/130 Kemâleddîn ed-Demîrî. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, 2/96; Rifâa et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 1/132.

³⁴⁸ ed-Demîrî. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, 2/96; et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 1/132.

³⁴⁹ et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 1/133.

³⁵⁰ "Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin? Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler." eş-Şuara 26/224-227.

³⁵¹ Ma'mer b. Raşid, *el-Cami*, 2/225.

Hız. Ömer'in yöneticiliğe külfet nazarıyla bakmış olup "Emirliği seven hiç kimse adil olamaz." dediği kaydedilmiştir.³⁵² Söz konusu beyitler bütünüyle değerlendirildiğinde anlatılmak istenenin şairin görev yeri olan Meysan'da oldukça rahat olması ve eşinin arzulanığının aksine oradan çıkmak istemediği olduğu açıktır. Yine Hz.Ömer'in görev süresi içerisinde iş disiplininden hiçbir taviz vermeyen bir halife olması, yönetici olduktan sonra sosyal yaşantısında da normalde olduğundan daha dikkatli davranması onun idarecisinde arayacağı vasıfları da bize göstermektedir. Böyle bir halife, yöneticilerinin tüm ciddiyetleri ile işlerine odaklanmalarını ve sorumluluklarının ağırlığını daima üzerlerinde hissetmelerini arzu edecektir. Ne var ki yöneticisinin içinde bulunduğu rahatlığı ve emirliğe karşı duyduğu hoşnutluğu bu şekilde tasvir etmesi de onu rahatsız eden unsurlardan biri olmuş olabilir.

8. şurahbil b. Hasene

şurahbıl b. Abdillan b. Muta' b. Amr el-Kindi.³⁵³ Beni Zühre'nin müttefiki olan Kinde kabilesinden Abdillan b. Muta'nın oğlu ise de küçük yaşta babasını kaybetmesinden dolayı annesinin eşi olan Süfyan b. Ma'mer b. Habib b. Vehb b. Huzafe b. Cumah'ın gözetiminde büyümüştür.³⁵⁴ Babasının ismine değil annesi Hasene'nin ismine nispet edilmiştir.

Süfyan b Ma'mer'in kendisine nispet edildiği Ma'mer b. Habib aslında Hasene'nin efendisi olup Süfyan'ı evlat edinmiştir. Ma'mer b. Habib azatlısı olan Hasene'yi, Süfyan ile evlendirmiş ve onların, Câbir ve Cünâde adlarında iki çocukları olmuştur.³⁵⁵ Her ne kadar kaynaklarda Abdurrahman b. Hasene adında anne bir kardeşinin daha olduğundan bahsedilmekte olsa da bu konuda bir netlik bulunmamaktadır.³⁵⁶ İslamiyet'in ilk yıllarında Müslüman olan bu aile Habeşistan'a yapılan ikinci hicrete iştirak etmişlerdir.³⁵⁷

³⁵² İbn şebbe, *Târihu'l Medine*, 3/856.

³⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/397; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/214; Taberî, *et-Târih*, 11/559.

³⁵⁴ Muammer Bayraktutar, "Temel Kaynaklardaki Yeri ve Hayatı Bağlamında Kilis'te Tanıdık Bir Sahâbi; şurahbil B. Hasene", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Dergipark(15 Mart 2023).

³⁵⁵ İbn Hişâm *es-Sîre*, 2/364; İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'arab*, 161-162; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/222.

³⁵⁶ İbnü'l- Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/433. Kardeş olmadığı hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/302.

³⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/119, 9/397.

Şurahbîl b. Hasene'nin, Şifâ bnt. Abdullah ile evlendiği kaydedilmiştir.³⁵⁸ Oğullarının adları; Abdullah, Abdurrahman ve Rebîa olarak kızının ismi ise Emetullah³⁵⁹ ve Nesime³⁶⁰ olarak iki farklı şekilde rivayet edilmiştir. En çok bilinen künyesi Ebû Abdullah'tır ancak Ebû Abdurrahman ve Ebû Vaile künyeleriyle de bilinmektedir.³⁶¹

Mekke'de büyüyen Şurahbil b. Hasene dönemin nadir okuma yazma bilen kişileri arasında zikredilmiştir.³⁶² Okuryazar olması sebebiyle saygı duyulan birisi olmuş aynı zamanda Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (a.s)'in kâtipliğini yapmıştır. Tebük Seferi ardından Eyle'liler ile yapılan anlaşma Şurahbîl b. Hasene tarafından kayda alınmıştır.³⁶³ Resulullah tarafından kendisine verilen bir başka görev ise elçilik olmuştur. Mısır'a elçi olarak gönderilmiş, Resulullah'ın vefatından sonra ancak geri dönebilmiştir.³⁶⁴

İslam tarih sahnesinde komutan vasfı ile boy göstermesi Hz. Ebu Bekir dönemine tekabül eder. Halife, Şurahbil b. Hasene'yi, irtidat hadiseleri kapsamında Yemâme taraflarına Müseylime'ye karşı gönderdiği İkrime b. Ebû Cehil'e destek kuvvet olarak görevlendirmiştir. Yemâme'de işler bittiğinde ise Kudaa'ya yönelmesini emretmiştir.³⁶⁵ Ancak Müseylime'ye karşı kendisine emredildiğinin aksine Hâlid b. Velid'i beklemeden harekâta girişmiştir. Aceleci tavrı neticesinde de hezimete uğramıştır.³⁶⁶ Sonrasında Akraba bölgesinde Halid'in emrinde öncü kuvvet olarak savaşmıştır.³⁶⁷

İsyân ve irtidat hadiselerinin ardından Hz. Peygamber (a.s)'in arzusunu yerine getirmek isteyen Hz. Ebu Bekir, Şam'ın fethi için hazırlanmış olduğu sancaklardan birini Şurahbil b. Hasene'ye teslim etmiş ve ondan Tebük yolunu takip etmesini istemiştir.³⁶⁸ Başka bir

³⁵⁸ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/162; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/202.

³⁵⁹ Şemseddin es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti'l-Münevvere* thk. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1413/1993), 2/154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/330; İbn Kuteybe, *el-Me'ârîf*, 1/429.

³⁶⁰ İbn Hibbân, Abdurrahman b. Misver'in annesinin adının Nesîme ve Şurahbil b. Hasene'nin kızı olduğunu aktarmıştır. bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/101.

³⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/397; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 22/464; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/619; el-Hudeyde, *el-Misbâhu'l-mudî*, 1/106; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/265.

³⁶² Belâzürî, *Fütühu'l-buldân*, 660.

³⁶³ Vâkîdî, *Fütühu's-Şâm*, 3/1031.

³⁶⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 22/471.

³⁶⁵ Taberî, *et-Târih*, 3/281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/215.

³⁶⁶ Taberî, *et-Târih*, 3/281-282.

³⁶⁷ Taberî, *et-Târih*, 3/286-287.

³⁶⁸ Belâzürî, *Fütühu'l-buldân*, 119; en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/310 (No.5206).

rivayette ise Ürdün'e vali olarak tayin ettiği kaydedilmiştir.³⁶⁹ Tabi bu durum fethi gerçekleştirmesinin akabinde mümkün olabilecek bir şey olduğu için öncelikli emir bölgeye yönelmesi olacaktır.

Şam bölgesinde fethedilen ilk Şam diyarı Busra şehrini ilk kuşatan komutanlardan biri de Şurahbil b. Hasene'dir Akabinde askerleriyle birlikte Filistin bölgesine yönelerek Ecnadeyn'e iştirak etmiştir.³⁷⁰ Hâlid b. Velid ve ardından göreve gelen Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın başkomutanlığında birçok fetihde yer almış, ordunun farklı cenahlarında görevlendirilmiştir.³⁷¹ Fetih hareketlerinde el-ümerâu'l-erbaa (dört komutan)³⁷² olarak ifade edilen komutanlardan biri olma şerefine nail olmuştur.

Gerçekleşen İslam fetihlerinde durmaksızın görev almış, özellikle Ürdün bölgesindeki pek çok şehri hâkimiyet altına alarak Ürdün fatihi olarak anılmıştır. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah Fihl bölgesindeki başarının ardından bölgede Şurahbil b. Hasene'yi bırakmıştır.³⁷³ O da Fihl vakası ile ilgili mevzuları bitirmiş ardından Beysan'a yönelmiştir.³⁷⁴ Bölgedeki Taberiyye, Akka, Sûr şehirlerini de almış³⁷⁵ neticesinde Ürdün valiliği ile görevlendirilmiştir.³⁷⁶

Burada da olduğu gibi fethi gerçekleştiren komutanın bölgeye vali olarak atanması dönemin bir geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şurahbil b. Hasene'nin Ürdün'deki varlığı, Fihl şehrinin fethi ile başlatırsak hicri on üç yılından azli sebebiyle Muaviye b. Ebu Süfyan'ın H. 17 yılında göreve getirilmesine kadar devam etmiştir.

Vefatı ile ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte Amvâs Taunu sırasında vefat ettiği ve 67 yaşında olduğu şeklindeki rivayet genel kabul görmüştür.³⁷⁷ Ancak kaynaklar Amvâs

³⁶⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, 112.

³⁷⁰ Taberî, *et-Târih*, 3/605-606.

³⁷¹ el-Feradis için bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, 165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/279 Yermük için bk. Taberî, *et-Târih*, 3/395-396; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/259-260. Kinnesrîn için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi. (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, t.y.), 20/70.

³⁷² Hâlid b. Velid'e ordularıyla destek veren dört komutandan biri olması ve bu komutanlardan her birinin komutasında İslâm ordusunun dörtte birinin bulunması sebebiyle Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Amr b. el-Âs, Yezid b. Ebî Süfyan ve Şurahbil b. Hasene'ye "el-ümerâu'l-erbaa (dört komutan)" adı verilmiştir. bk. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 3/181.

³⁷³ Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, 118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/269.

³⁷⁴ Taberî, *et-Târih*, 3/443.

³⁷⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, 118-119.

³⁷⁶ Taberî, *et-Târih*, 4/62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/269.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/397; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 2/699; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/619. Vefat ettiğinde 64 yaşında olması hakkında bk. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 325

Taunu'nun gerçekleştiği yılı H. 17 ya da H. 18 şeklindeki bir farklılıkla kaydetmişlerdir.³⁷⁸

Ürdün valiliğinden azledilmesine gelecek olursak, konudaki rivayetler çok fazla çeşitlilik göstermemektedir. Azil, herhangi bir kusuru sebebi ile gerçekleşmemiş, Hz. Ömer, kendisine nazaran daha güçlü gördüğü Muaviye b. Ebu Süfyan'ı göreve getirmiştir. Rivayetlerin birine göre, Hz. Ömer Câbiye'den döndüğünde Şurahbil'i azlettiğini açıklamıştır. Şurahbil, kendisini azletmesi sebebiyle halifeye: “Ey Mü'minlerin emiri, kızdığın bir şey dolayısıyla mı beni görevden aldın?” diye sormuş, Hz. Ömer ise ona: “Hayır, bir adamın yerine daha güçlü gördüğüm bir adamı atamak istedim” diye cevap vermiştir.³⁷⁹

Hz. Ömer'in otoriter, güçlü ve kendine güvenen bir lider olduğu, tayin ettiği Muaviye b. Ebu Süfyan gibi güçlü isimlere baktığımızda açıkça görülmektedir. Zira kendisi Arap'ın önde gelen isimlerini görevlendirmekten çekinmemiş kitleleri kolayca hâkimiyeti altına alabilecek bu isimleri kendi kontrolü altında tutabilmek adına denetimi oldukça sıkı tutmuştur.

İbn Ömer'den aktarılan başka bir rivâyette Hz. Ömer, Câbiye'de olduğu sırada Şurahbil b. Hasene'yi görevden almıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer'in Abdullah ibn Ömer ile arasında geçen konuşma ise şu şekilde aktarılmıştır: “Abdullah! İşte bu (Şurahbil) dün emirdi ve insanlar onunla beraberlerdi. Bugün ise beraberinde kimse yok.” O sırada Şurahbil b. Hasene Hz. Ömer ile karşılaşmış, ona selam vermiş ve: “Ey Mü'minlerin emiri! Ben, görevimde aciz mi kaldım, yoksa bir hainlik mi yaptım?” diye sormuştur. Hz. Ömer ise: “Ne aciz kaldım, ne de ihanet ettin?” demiştir. Bunun üzerine Şurahbil: “O halde beni niçin azlettin?” diye sorunca Hz. Ömer: “Senden daha güçlüsünü görmüşken, seni görevde tutmakta güçlük gördüm.” şeklinde cevap vermiştir. Rivayetin devamında aktarılanlara göre, Şurahbil, Müminlerin emirinden, kendisini halk nazarında da aklamasını talep etmiş, Hz. Ömer de bu arzusuna: “Elbette. Eğer bunun dışında bir şey olsaydı, böyle bir açıklama yapmazdım” diyerek karşılık vermiştir.³⁸⁰

³⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/397; Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 138; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/699; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/619.

³⁷⁹ el-Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, 1/52; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 22/474; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/380.

³⁸⁰ Abdürrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, 5/452 (No. 9770).

İbn Ebî Şeybe'nin İbn Ömer'den olan rivayetinde aktarıldığına göre, Hz. Ömer; Şurahbil b. Hasene'nin isteği üzerine durumu halka açıklamak için minbere çıktığında: “Biz Şurahbil b. Hasene'yi göreve atamıştık. Sonasında onda gördüğümüz bir şeye kızmamız sebebiyle onu görevden almadık. Çünkü kendisinden daha kuvvetli birini gördük. Dolayısıyla daha güçlü birini gördüğümüz halde, onu görevde bırakmayı Allah için uygun görmedik.” diyerek Şurahbil üzerinde oluşabilecek şüpheleri bertaraf etmiştir.

Hz. Ömer, yapmakta olduğu halifelik sebebiyle Allah katındaki hesabını veremeyeceği bir fiili işlemekten kaçınmıştır. Böyle bir halifenin öncesinde işi beceremeyeceğini düşündüğü birini göreve tayin etmiş olması söz konusu değildir. Dolayısıyla liyakat sahibi olduğu için atadığı Şurahbil b. Hasene'den daha yetenekli gördüğü için Muâviye'ye şans vermektен geri durmamıştır. Bu durum Şurahbil üzerinde herhangi bir zanna yer bırakmamaktadır.

Aynı rivayetin devamında, Hz. Ömer'in yaptığı bu açıklamanın ardından akşam olduğunda Şurahbil b. Hasene'yi yalnız göreve atadığı vali Muaviye b. Ebu Sufyan'ı ise etrafını insanların sarmış olduğu bir halde görünce: “Dünya nedir ki? Muhakkak ki dünya adi ve şerefsizdir.” dediği kaydedilmiştir.³⁸¹ Bu serzeniş, Hz. Ömer'in nazarında makam ve şöhretin hiçbir değerinin olmadığını da ortaya koyar niteliktedir.

Tek bir merkezden yönetimin mümkün olmadığı devletler için toprakların idarede belli parçalara ayrılmasını gerektiren valilik sistemi daha iyi ve kontrollü yönetimi amaçlayan bir sistemdir. Bu doğrultuda her bir vilayet, kendi içerisinde tıpkı bir devlet gibi sistemli işlemek durumundadır. Ne var ki özellikle bazı vilayetler diğerlerine nazaran daha fazla ehemmiyete sahip olmuşlardır. Ürdün topraklarını içerisine alan Biladü's-Şam (Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin) da bu kategoride bir vilayettir. Tarih boyunca Babilliler, Asurlular, Fenikeliler ve İbranilere yurt olmuş, farklı devletlere ait zengin bir hafızası olan dolayısıyla birçok olayın yaşandığı bu toprakların idarecisinin merkez tarafından itina ile tayin edilmesi şüphesiz kendi lehine olacak bir tavidir. Bölgenin değerinin ve öneminin son derece farkında olan Hz. Ömer de bu doğrultuda idareci değişiminden kaçınmamıştır. Dolayısıyla Şurahbil'in görevden alınması Şurahbil b. Hasene'nin

---

³⁸¹ Ebûbekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1409), 6/189 (No. 30569).

yetersizliği olarak değil, devletin bekâsı ve kuvvetlenmesi için atılan bir adım olarak görülmelidir. İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şerîyye* isimli eserinde:

“*Halk Allah’ın kulları; valiler ise Allah’ın kulları için seçtiği naiplerdir. Öte yandan valiler iki ortaktan biri gibi kulların vekilleri yerindedir. Valilikte; velayet ve vekalet nitelikleri birlikte bulunmaktadır. (...) vekil ticaret malını daha iyi varken düşüğüyle satınca temsil ettiğine hainlik etmiş olur,*” şeklinde özlü bir anlatım ortaya koymuştur.³⁸² İbn Teymiyye’nin bahsettiği bu durum hilafet için de geçerli olup Hz. Ömer’in bu davranışı temsil ettiğine hıyanetten kaçınmak olarak özetlenebilir.

9. *Habîb b. Mesleme*

Habîb b. Mesleme b. Malîk b. Vâile b. Amr b. Şeybân b. Muhârib b. Fihr’dır.³⁸³ Künyesi Ebû Abdurrahman veya Ebû Mesleme olarak aktarılmıştır.

Babası, Mesleme b. Malîk sahabe olduğu ve Hz. Peygamber (a.s)’ın yanına geldikten bir müddet sonra vefat ettiği söylenmiştir.³⁸⁴ Annesi ise Zeyneb bnt. Nakîş b. Vehb b. Sa’lebe b. Vâile b. Amr b. Şeyban b. Muhârib b. Fihr’dır.³⁸⁵

Doğum tarihi ve Hz. Peygamber vefat ettiği sırada kaç yaşında olduğu konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Kimi rivayetlerde Resulullah vefat ettiği sırada on bir on iki yaşlarında bir çocuk olarak aktarılmışken bazı rivayetlerde yirmi bir yaşlarında olduğu söylenmiştir. İkinci görüş Habîb b. Mesleme’nin, Yermük seferine katılmış olması ve bu seferde bir birliğin başında görevlendirilmesi nedeniyle daha uygun görülmüştür. Zira henüz on beş yaşlarında olan bir çocuğun komutan olarak görevlendirilmesi pek mümkün görülmemiştir. Ayrıca Lammens, 617 yılında doğduğunu ve Hz. Peygamber (a.s) ile görüşmesinin on beş yaşındayken olduğu şeklinde bir görüş bildirmiştir.³⁸⁶

³⁸² İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şerîyye*, 43.

³⁸³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/540; Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 65; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/320.

³⁸⁴ İbn Hacer, *el-İsabe*, 6/91.

³⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 12/68.

³⁸⁶ Henri Lammens, “Habîb b. Maslama”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 5/9.

Hız. Ebu Bekir dönemi henüz vilayetlerin net sınırlarının oluşmadığı bir dönemdir. Bu anlamda çeşitli bölgelerde süren fetih hareketleri çoğu zaman komutan ve valilerin görev bölgelerinin esnek bir yapıda olmasına sebebiyet vermiştir. Yine fetih bölgelerinde düşman ile güç dengesinin korunabilmesi adına bölgeler arası birlik aktarımlarının yoğun şekilde gerçekleştirildiği görülmüştür. Habîb b. Mesleme de bu fetih hareketlerinde faal rol oynamış, birçok bölgede görev almış, ordu içerisinde çeşitli statülerde cihad etmiştir. Hâlid b. Velid, onu Dimeşk'in Ğuta'sına Bûsr b. Ebi Ertat ile görevlendirmiş, onlarda bu bölgede baskınlar düzenlemişlerdir.³⁸⁷ Yine Ebu Ubeyde tarafından Yermük Savaşı'nda öncü kuvvetlerin başında görevlendirilmiştir.³⁸⁸

Hız. Ömer döneminde Kınnesrîn,³⁸⁹ Halep, Antakya, Karkîsiyâ gibi bölgeler onun faaliyet gösterdiği yerlerden bir kaçıdır. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah komutasında Halep'in fethi gerçekleşmiş ancak Haleplilerin yapılan ilk anlaşmayı bozması sebebiyle Ebu Ubeyde, bu kez İyaz b. Ganm ile birlikte Habîb'i fetih için görevlendirmiştir.³⁹⁰ İyaz b. Ganm ile birçok fetih ve akında birlikte hareket etmişler bu görevi de başarıyla tamamlamışlardır.

İslam fetihlerinde, karşı tarafın yapılan anlaşmalarını bozması sonucunda ikinci bir harekâta ihtiyaç duyulması çok sık görülen bir durumdur. Halep gibi Antakya'da bu bölgelerden birisidir. Hız. Ömer'in de oldukça önemseydiği bir bölge olan Antakya, Ebû Ubeyde tarafından ikinci kez idare altına alınmış akabinde vali olarak Habîb b. Mesleme atanmıştır.³⁹¹

Babu'l-Ebvâb'dan başlayarak Doğu Anadolu ve Ahlat bölgelerini içine alacak kadar geniş bir alanı ifade eden Ermeniye fetihlerinin kabaca iki aşamada gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu fetihlerin ilk aşaması Hız. Ömer döneminde gerçekleşmiş ancak kalıcı olmamıştır. İkinci aşama şeklinde ifade edebileceğimiz kalıcı fetihler ise Hız. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Habîb b. Mesleme, Hız. Ömer döneminde daha çok Şam ve Cezîre bölgelerinin fethiyle anılırken Hız. Osman'ın sekiz bin asker ile Ermeniye'nin

---

³⁸⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 115.

³⁸⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 137.

³⁸⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 169.

³⁹⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 148; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/325.

³⁹¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 160.

fethiyle görevlendirmesinin ardından bu dönemde söz konusu bölgede daha fazla öne çıkmıştır.³⁹²

Fethinde adının geçtiği bir diğer önemli bölge ise Azerbaycan'dır. Ebu Ubeyde, H. 22 yılında Habib b. Mesleme'nin bu bölgeyi fethettiğini söylemiştir.³⁹³

Habib b. Mesleme, Şam, Antakya, Malatya, Harran ve Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinin fethine katılmış, şöhretini de özellikle bu bölgelerdeki fetihleriyle elde etmiştir. Rum diyarı olarak adlandırılan bu bölgelerdeki mücadelesinden dolayı kendisine "Habîbu'r-Rum" unvanı verilmiştir.³⁹⁴

H. Osman'ın vefat ettiği kuşatma sırasında, Muaviye tarafından H. Osman'a yardım etmesi için bir birliğin başında görevlendirilmiş ancak vefat haberi kendisine Vadi'l-Kurâ'da iken gelmiştir.³⁹⁵ Bu hâdise akabinde geri dönmüş, Sıffin ve sonrasında gerçekleşen tüm olaylarda Muaviye'nin yanında olmuştur.³⁹⁶ Halifeliği döneminde Muaviye, onu Ermeniyeye vali olarak atamış, orada H. 42 yılında ve elli yaşlarına gelmeden vefat etmiştir.³⁹⁷

İslam'ın tarih sayfalarında daima askerliği ile ön planda olmuş; H. Ömer, H. Osman ve Muaviye b. Ebû Sûfyân dönemlerinde Antakya, Humus, Kinnesrîn, Ermeniyeye ve Azerbaycan gibi bölgelerde valilik yaptığı aktarılmıştır.

Rivayet edildiğine göre, H. Ömer tarafından iki kez valilik görevinden azledilen Habib b. Mesleme, ilk olarak H. 16 yılında Şam fetihleri sırasında Humus'a vali olarak tayin edilmiştir. Sonrasından azledilmiş ve yerine Abdullah b. Kurt atanmıştır.³⁹⁸ Bu azlin ardından Habib b. Mesleme'nin: "Allah, kavmini yerinden eden ve düşman kavmi

---

³⁹² Cahit Külekçi, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri* (İstanbul: DBY Yayınları, 2012), 182.

³⁹³ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 3/86; Ebu Said es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* thk. Ahmed el-Arnâvut-Türki Mustafa (Beyrut: Darü'l İhya et-Turasi'l Arabi, 2000), 11/222.

³⁹⁴ ez-Zübeyri, *Nesebu Kureys*, 444; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/320; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 12/68.

³⁹⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/681; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/320.

³⁹⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/321; Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl* thk. Abdulkadir el-Arnâvut (Dimaşk: Daru'l-Beyân, 1969), 12/289; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/681.

³⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/541; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/681.

³⁹⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/320; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 12/74;

gönderen Ömer'e rahmet etsin." dediği rivayet edilmektedir.³⁹⁹ Bu sözden maksat kabilesinden olan kendisini görevden alıp kabilesinden olmayan birini göreve getirmesidir.

Habib b. Mesleme'nin ikinci azli ise İyâz b. Ganm'ın azlinin ardından göreve geldiği aktarılan el-Cezire bölgesinde gerçekleşmiştir. Rivayete göre; Hz. Ömer, İyâz'ın yerine Habîb b. Mesleme'yi atayıp Ermeniye ve Azerbaycan'ı da görev bölgelerine eklemiştir.⁴⁰⁰ Bu görevden de azledilmesinin ardından yerine tayin edilen isimler ise Umeyr b. Sa'd el-Ensârî ve Saîd b. Âmir b. Hizyem olmuştur. Halife b. Hayyat H. 21 yılı içinde bu bilgiyi aktarmıştır.⁴⁰¹ Ancak bu göreve Sadece Umeyr b. Sa'd'ın atandığı da aktarıldığı gibi⁴⁰² Said b. Amir'in el-Cezire ve Humus'ta göreve geldiği ve bunun İyâz b. Ganm'ın vefatından sonra olduğu da aktarılan rivayetler arasındadır.⁴⁰³ Bu rivayete göre de; Umeyr b. Sa'd ise Said b. Amir'in vefatından sonra valiliğe getirilmiştir.⁴⁰⁴ Bu rivayet dikkate alındığında Habib b. Mesleme'nin el-Cezire'de göreve gelmemiş olması gerekmektedir.

Ayrıca belirtmelidir ki âlimlerin bir kısmı İyâz b. Ganm'ın görevinden azledilmediği kanaatindedirler.⁴⁰⁵ Nitekim Hz. Ömer'in kendisi hakkında: "Ebu Ubeyde'nin vali tayin ettiği kimseyi azledemem." dediği nakledilmiştir.⁴⁰⁶ İyâz b. Ganm'ın, Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra görevinin değişmesi böyle bir karışıklığa sebep görülebilir. Zira bu durumda görevinde bir nevi terfi yaşadığı için öncesinde görev yaptığı bölgeden azledildiği söylenemez. Nitekim genel valiliğe atanması sebebiyle Humus bölgesi yine onun görev bölgesi dâhilinde kalan bir bölge konumunda olmuştur.

³⁹⁹ Hattâbî, *Ğarîbû'l-ğadîş* thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî (Dımaşk: Daru'l-fikr, 1402/1982), 2/94; Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî ğarîbî'l-ğadîş* thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû'l-Fazl (Lübnan: Daru'l-Marife, t.y.), 2/400.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 1/681; es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 11/222; Mecdüddîn el-Mübârek, *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl*, 12/289.

⁴⁰¹ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 155-156.

⁴⁰² İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/320.

⁴⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/203; Buhâri, *Tarihu'l-avsât*, 1/48; Belâzurî, *Ensabü'l-eşraf*, 11/74.

⁴⁰⁴ Buhâri, *Tarihu'l-avsât*, 1/48

⁴⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/402. Yaygın olan kanaat İyâz b. Ganm'ın valilik görevinden hiç azledilmediği şeklinde olduğu için biz de tezimizde azledilen valiler arasında kendisine vermedik.

⁴⁰⁶ Ebû Bekr İbn Ebî Âsım Ahmed eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991/1411), 2/153.

Bazı âlimler Hz. Ömer'in Habib b. Mesleme'yi, el-Cezire'ye vali olarak atamadığını, Hz. Osman'ın onu Şam'dan Azerbaycan'a gönderdiğini kaydetmişlerdir.⁴⁰⁷ Aktarıldığına göre Hz. Osman, Kufe'den Selman b. Rebia el-Bahilî'yi, Habib'in yardımına göndermiş Selman ancak zafer kazanıldıktan sonra bölgeye intikal edebilmiştir. Bölgeye gelmesi ve ganimetten hak iddia etmesi sebebiyle de Habib b. Mesleme ile anlaşamadıkları ve aralarında bir takım tartışmaların cereyan ettiği ifade edilmiştir. Tartışmalar sonucunda her iki tarafın taraftarları oluşmuş ve konunun, taraftarların birbirini liderlerini öldürmek ile tehdit edecek raddeye gelmişlerdir.⁴⁰⁸ Bu tartışmaların Irak ehli ve Kûfe ehli arasındaki ilk ihtilaf olduğu da söylenir.⁴⁰⁹ Bu ihtilaflar bölgeler arası rekabetin ve sosyolojik karışıklığın yansımalarıdır. Zira etnik yapının sürekli değişim içerisinde olması toplumu dönüştürmekte ve bölgelerin idaresini de zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Ömer'in, Kinnesrîn'de vali olarak görev yapan Hâlid b. Velîd'i azlettiğinde onun yerine Habîb b. Mesleme'yi atadığı onun da bu görevi Hz. Ömer'in vefatına kadar sürdürdüğü de aktarılmıştır.⁴¹⁰

Ne yazık ki Habib b. Mesleme'nin Hz. Ömer döneminde gerçekleşen bu azilleri hakkında kaynaklarda bir sebebe rastlanmamıştır. Ancak kendisinin sürekli komutan olarak görev halinde olması sonrasında da hem Hz. Ömer tarafından ikinci kez hem de farklı halifeler tarafından önemli bölgelerde valilik görevi alması azlinin bir kusur yahut yetersizlik sebebiyle olmadığını düşündürmektedir. Kaldı ki genellikle büyük olaylar sonucu azledilen önemli isimlerin azil sebepleri tarihi kaynaklarda yerlerini almıştır. Bu azlin sebebinin belirtilmemiş olması sebebin büyük bir suç kaynaklı olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.

Hz. Osman döneminde görevinden Suriye cephesinde kendisine duyulan ihtiyaç sebebiyle yeniden azledildiği de aktarılmıştır. Bu durum Habib b. Mesleme'nin askerlik vasfının valiliğine nazaran öncelendiğini göstermektedir. Nitekim devlet yönetiminde doğru kişileri seçmek onları vasıflarına uygun olan doğru yerlerde görevlendirmek ile

---

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esîr *Üsdü'l-Gâbe*, 1/681

⁴⁰⁸ İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/320; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/681.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/681.

⁴¹⁰ Fatih Güzel, "Ermeniye Fatihî Habib b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (Erişim 16.03.2023), 211.

gerçekleşir. Bu durumun neticesinde Hz. Ömer'in de Habib b. Mesleme'nin askeri alandaki başarıları sebebiyle valilik görevinin kendisini engellemesini istemeyip fetihlerle ilgilenmesini tercih etmiş olmasını bir ihtimal olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Şu da var ki Hz. Ömer, İslam fetihlerinde komutan ya da vali olarak birçok isme kendini gösterebilmesi adına şans vermiş ve amillerini de genellikle çok uzun süreli olarak görev yerlerinde tutmayarak vali azletmekten geri durmamıştır. Bu şekilde görevlilerinin rehavete kapılmasının önüne geçerek bölgelerdeki dinamizmin sürekliliğini sağlamayı amaçlamıştır. Dolayısıyla fetihlerin devam ettiği bu bölgede yenilenmeyi sağlayarak dinamizmi sürdürmek arzusu da azlin nedenleri arasında yer alabilir.

10. Abdullah b. Kurt

Abdullah b. Kurt es-Sümâlî el-Ezdî. Sümâle'nin nesebi Benî Nasr b. el-Ezd'den Avf b. Eslem b. Eshan b. Ka'b b. Hâris' e nispet edilmektedir.⁴¹¹

Cahiliye döneminde isminin Şeytan olduğu ve Hz. Peygamber'in bu ismi Abdullah olarak değiştirdiği rivayet edilmiştir.⁴¹² Şam ehlerinden sayılmış Hz. Peygamberden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Eşi Ümeyme bnt. Rakîka'dır ve onunla birlikte Yermük Savaşı'na katılmıştır.⁴¹³ Bu savaş döneminde Yezid bin Ebû Süfyan, yazdığı bir mektubu Abdullah b. Kurt ile halife Ebû Bekr'e göndermiştir.⁴¹⁴

Şam fetihlerine iştirak etmiş, Hz. Ömer zamanında Habîb b. Mesleme valilikten azledildiğinde Ebû Ubeyde b. el-Cerrah tarafından onun yerine Humus'da görevlendirilmiştir. Ancak bu görevinden bir sene sonra azledilmiş⁴¹⁵ ve yerine Ubâde b. es-Sâmit getirilmiştir. Buna göre tahmini bir hesap ile H. 17 yılında azledilmiş olması gerekmektedir.

⁴¹¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 32/8; Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âsâr* thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 3/392.

⁴¹² İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/978; Ebu Muhammed Abdulğani b. Abdülvahid, *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl* thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man (Kuveyt: Şeriketi Ğiras, 2016), 1/346.

⁴¹³ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 69/46.

⁴¹⁴ el-Kelâi, *el-İktifâ*, 2/172; Diyarbekrî, *Tarihü'l-Hamis*, 2/225.

⁴¹⁵ el-Kelâi, *el-İktifâ*, 2/317.

Ubâde b. Sâmit de bu görevden azledildiğinde Abdullah b. Kurt tekrar eski görevine iade edilmiştir. Böylelikle Humus'ta valiliğe ikinci kez atanmıştır. Ebu Ubeyde'nin H. 18 yılındaki vefatına kadar bu görevden azledilmediği⁴¹⁶ bilinmekle birlikte Ebu Ubeyde'nin vefatı sonrası ve Muâviye'nin Şam bölgesinin tamamına atanmasının öncesinde Said b. Âmir'in, Hz. Ömer tarafından Hims'a görevlendirildiğini söyleyen rivayetler mevcuttur.⁴¹⁷ Bu rivayetlere göre İyad b. Ganem H. 20 yılında vefat ettiğinde Hims bölgesinin valiliği Said b. Âmir'e verilmiştir. O da çok geçmeden aynı yıl içerisinde⁴¹⁸ vefat ettiğinde ise bu göreve Umeyr b. Sa'd el-Ensâri gelmiştir.⁴¹⁹

Amvas Taunu'nda Ebu Ubeyde, Muaz b. Cebel ve Yezid b. Ebu Süfyan'ın vefatının ardından göreve Muaviye getirilmiştir. Bir süre sonra tüm Şam bölgesi onun uhdesinde toplanmıştır. Bu süre zarfında Abdullah b. Kurt ile ilgili herhangi bir rivayetle karşılaşılmasıdır. Bunun dışında Muâviye'nin halifeliği döneminde ise yeniden Humus'a vali olarak atandığı aktarılmıştır.⁴²⁰

Azledildiği hususunda tüm kaynaklar ittifak halinde olup azlinin hangi sebeple gerçekleştiği ise bilinmemektedir. Ne var ki bu dönemde bir valinin görevden alındıktan sonra yeniden aynı göreve getirilmesi yahut başka bir yerde görevlendirilmesi sık sık karşılaşılan bir durumdur. Tarihi henüz yirmi yıl gibi kısa bir süreye dayanan, fetihlerle sınırlarının hızla genişlediği bu devletin, aynı zamanda kurumsallaşmaya ve ortaya çıkan yeni problemlerle birlikte devlet yönetiminde İslam'a uygun olacak esasların belirlenmeye/uygulanmaya çalışılması da düşünüldüğünde görevlilerin ve görev alanlarının değişkenliği olağan kabul edilebilir. Nitekim Hz. Ömer'in bu kadar değişkenin içerisinde değişmemesi hususunda dikkat ettiği en önemli şey İslam'ın ölçütleri olmuş ve geri kalan şeylerin buna uygun olarak değişmesi onun için sorun teşkil etmemiştir.

İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk* adlı eserinde; Hz. Ömer'in Humus ehline valilerinden memnun olup olmadıklarını sorduğunu ve onların ise yüksek bir bina inşa etmesi ve orada kalıyor olması dışında hayırlı bir vali olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Rivayetin devamında anlatıldığına göre, Hz. Ömer bir mektup yazmış ve

⁴¹⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/978; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 1/347.

⁴¹⁷ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 155; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/793.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/93.

⁴¹⁹ Belâzurî, *Futuhû'l-buldân*, 176; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/90.

⁴²⁰ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 32/10.

bu mektupta inşa edilen binanın kapısının yakılmasını emretmiştir. Ardından Abdullah b. Kurt'u üç gün güneş altında tutmalarını emretmiş, cezanın tatbikî sonrasında kendisini Harre'ye götürmesini istemiştir. Orada sadaka develeri olduğunu ve üzerine yünden bir aba giyip sadaka develerini götürmesini ve onlara su vermesini istemiştir. Harre yolunda iken Hz. Ömer, kendisine yüksek bina inşa ettiğini ve bu binanın fakirler, yetimler ve dullar ile kendisi arasında engel olacağını söylemiştir. Oraya vardıklarında Abdullah b. Kurt, söz konusu görevi yorgun düşünceye kadar yapmıştır. Sonuç olarak Hz. Ömer, yaptığı şeyi bir daha yapmamasını ve işine geri dönmesini emretmiştir.⁴²¹ Cezanın ardından görevine geri gönderildiği kaydedildiği için bu cezalandırmanın azline sebep olduğunu söylememiz mümkün görülmemektedir.

Valiliği ile ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olması azli hakkında değerlendirmede bulunmamızı da mümkün kılmamaktadır. Ne var ki Hz. Ömer'in zaman zaman valilerini bu şekilde cezalandırması karşılaşılan bir durumdur. Bu örnekten ve benzeri sebepten azlettiği yahut ceza verdiği başka isimlerin de mevcut olması sebebiyle rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hz. Ömer halkın emirine ulaşması noktasında engel teşkil edecek hiçbir etkeni hoş karşılamamıştır. Valilerin kapılarını kapamalarını da bu sebeple yasaklamıştır. Belki de sembolik bir değere sahip olan bu kapı Hz. Ömer'in yönetim anlayışı hakkında bizlere çok şey anlatmaktaysa da özetle şunu söyleyebiliriz ki yönetimin şeffaflığı esasına bağlılık Hz. Ömer için ihlâlinin mazur görülemeyeceği bir ilke olmuştur.

Yukarıdaki rivayet haricinde valiliği döneminde yaptıkları hakkında Ebu Cendele'ye ait bir düğüne denk geldiği ve gelinin önünde ateş yaktıklarını görünce kırbacı ile düğünü dağıttığından bahseden bir rivayet mevcuttur. Bu olayın arkasından ertesi gün minbere çıkıp: “Allah, Ebû Cendele'ye hayır versin. Umâme'ye rahmet etsin ve dünkü düğünlerine de lânet etsin! Ateş yakarak kâfirlere benzediler. Allah ateşlerini söndürecektir!” demiştir.⁴²² Rivayet Abdullah b. Kurt'un İslam dininin ilkeleri noktasında hassasiyet sahibi bir vali olduğunu göstermektedir.

Rum topraklarında H. 56 yılında vefat ettiği rivayet edilir.⁴²³ Yâkut el-Hamevî, Mûcemû'l-Buldân adlı eserinde Baniyas ve Markıyyeh arasında “بُرْجُ ابْنِ قُرْطُ” “İbn Kurt

⁴²¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 32/12.

⁴²² Askalânî, *el-İsâbe*, 7/65.

⁴²³ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, 4/160; Abdulğani el-Makdisî, *el-Kemâl*, 1/347.

Kulesi/Burcu” diye bir yerin varlığından bahsetmektedir. Ardından söz konusu yerin Humus valisi Abdullah b. Kurt’un gece devriye gezmek için deniz kenarına çıktığında Rumlar tarafından öldürülmesi sebebi ile bu şekilde isimlendirildiğini söylemiştir.⁴²⁴

11. Ubâde b. Sâmit

Ubâde b. es-Sâmit b. Kays b. Efram b. Fihri b. Sa’lebe b. Ğanm b. Avf b. Amr b. Avf el-Ensârî el-Hazrecî.⁴²⁵ Hazrec kabilesinden olup ensardandır. Annesi yine ensardan Kurretü’l-Ayn bnt. Ubâde b. Nadle’dır. Ebu Velid olarak künyelenmiştir.⁴²⁶

Ubâde b. Sâmit’in iki eşinden biri Cemile bnt. Sa’sa’a oğlu Velid’in annesi iken diğer oğlu Muhammed’in annesi Ümmü Haram bnt. Milhân’dır. Ümmü Haram aynı zamanda Enes b. Mâlik’in de teyzesidir.⁴²⁷ Kaynaklarda Abdullah ve Davud isimlerinde çocukları ve başka çocuklarının daha olduğu aktarılmıştır.⁴²⁸

Ensar arasında ilk Müslümanlardan olup peygamberliğin on ikinci yılında gerçekleşen Birinci Akabe Biati’nda bulunmuştur. Sonraki yıl gerçekleşen ve İkinci Akabe Biati olarak isimlendirilen ahitleşmede de bulunmuş Hz. Peygamber’in nâkib olarak görevlendirdiği on iki kişiden birisi olmuştur.⁴²⁹

Başta Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük gazvelerin tamamı üzere tüm gazvelere Resulullah (a.s) ile beraber iştirak etmiştir.⁴³⁰ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s), Benî Kaynûkâ’nın şehirden sürülmesine nezaret ile Ubâde b. es-Sâmit görevlendirmiştir.⁴³¹

Hz. Peygamber (a.s) döneminde Kur’an’ı ezbere bilen kişilerden olup ashab-ı suffede bulunanlara Kuran’ı öğretmekteydi. Aynı zamanda Resulullah’ın vahiy kâtipliğini

⁴²⁴ Yâkut el-Hamevî, *Mücemu’l-buldân*, 1/374.

⁴²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/506; Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 554.

⁴²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/506; Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 554; Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 1/251.

⁴²⁷ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet, *el-Câmi’ li-ulûmi’l-İmam Ahmed* (Kuveyt: Dâru’l-Felâh, 1430/2009), 16/116.

⁴²⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/506.

⁴²⁹ Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 1/253; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1/111; İbn Mencüye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, 2/20; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğabe*, 3/157.

⁴³⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*, 1/197; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğabe*, 3/157.

⁴³¹ el-Vakîdî, *el-Meğâzi*, 1/179; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/26; İbn Asâkir, *Tarihu Dımeşk*, 26/196-197; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, 2/148.

yapmış ve Kur'an'ın cem'i ile görevlendirilen beş kişinin arasında yer almıştır.⁴³² Yine bu dönemde bazı sadakaların tahsilinde görevlendirilmiştir.⁴³³

Hz. Ömer döneminde Şam'da din öğretimine ihtiyaç hâsıl olunca Yezid b. Ebu Sûfyân halifeden öğretici talep etmiş, o da Ubâde b. Sâmit'i Kur'an ve fıkhıta önde gelen isimlerden biri olması hasebiyle Muaz b. Cebel ve Ebu'd-Derda ile bölgeye göndermiştir. Verilen görevi icrâ için Humus'ta bulunmuş oradan da Filistin'e geçmiştir. Filistin'in ilk kadısı olduğu rivayet edilmiştir.⁴³⁴

Kadılık, öğretmenlik gibi görevlerin yanı sıra Şam bölgesindeki fetihlere de iştirâk etmiştir. Halife b. Hayyat'ın rivayetine göre; Ebu Ubeyde b. el-Cerrah tarafından Abdullah b. Kurt'un görevden alınmasından sonra Humus valiliğine getirilmiştir. Ancak daha sonra kendisi de bu görevden azledilerek yerine yeniden Abdullah b. Kurt getirilmiştir.⁴³⁵ Bu rivayete göre Abdullah'ın göreve tekrar gelişi Ebu Ubeyde b. el-Cerah'ın H. 18 yılında gerçekleşen Amevâs Taunu'ndaki vefatından öncedir. Dolayısıyla Ubâde'nin bu tarihten önce görevde olması gerekmektedir.

Belâzurî ise; Ebu Hafs'tan gelen bir rivayeti nakletmiş, bu rivayete göre ise Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Dımeşk'i fethedince; Yezid b. Ebu Süfyân'ı, Dımeşk'e Amr b. el-As'ı, Filistin'e Şurahbil b. Hasene'yi, Ürdün'e vekil bırakmış, sonrasında Hıms'a gitmiştir. Hıms'ı fethettikten sonra ise oraya Ubâde b. Sâmit'i vekil olarak bırakmıştır.⁴³⁶

Humus'ta valiliği döneminde Lazkiye'nin fethine katılmıştır. Ardından Ubâde b. Sâmit'in emriyle Lazkiye'ye bir cami inşa edilmiştir.⁴³⁷ Lazkiye'nin ardından Cebele yakınlarında "Belde" olarak bilinen bir şehri ve Antartus adlı kaleyi fethetmiştir.⁴³⁸

Belâzuri; Ebu Ubeyde'nin vefat haberi, Ömer b. el-Hattab'a gelince Yezid b. Ebu Süfyân'ı Ürdün ve Filistin'e; Ebu'd-Derdâ'yı Dımeşk'a, Ubâde b. es-Sâmit'i de Humus'a

---

⁴³² Diğer dört kişi; Muaz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b, Ebu Eyyûb, Ebu'd-Derdâ. bk. İbn Asâkir, *Tarihu Dımeşk*, 26/194.

⁴³³ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 95.

⁴³⁴ Askalânî, *Tarihu Dımeşk*, 26/194,202; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 3/157.

⁴³⁵ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, 155.

⁴³⁶ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 133.

⁴³⁷ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 134-135.

⁴³⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 135.

vali tayin edildiğini söylenen başka bir rivayet daha aktarmıştır.⁴³⁹ Ancak Lazkiye ve Cebele’de fetihleri düşünüldüğünde Ebu Ubeyde’nin vefatından önce Humus’a tayin edildiğini söylenen rivayetler tercihe şayan görülmektedir. Kaldı ki Yezid b. Ebu Süfyan’ın valiliği döneminde Hz. Ömer’in, Ebu’d-Derda ve Ubâde’yi söz konusu bölgelere vali olarak değil muallim olarak görevlendirdiği fazlaca rivayet edilmiştir.

Ebu Ubeyde’nin vefâtı ve Humus’un fethi dikkate alındığında bölgede görevlendirilmesi H. 17 veya H. 18 yılları içerisinde gerçekleşmiştir. Halife b. Hayyât, Abdullah b. Kurt’un ilk atamasında bir yıl kadar görevde kaldığını aktarmış, ikinci atamasının ise Ebu Ubeyde’nin vefatından önce olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Ubâde’nin valiliğinin oldukça kısa bir aralıkta bir yıl dahi dolmadan sonlanması gerekmektedir. Kaynaklarda azli ile ilgili bir sebebe ise rastlanılmamıştır. Sonrasında muallim olarak görev yapması bu noktadaki ihtiyacı karşılamak için azledilmiş olmasını akıllara getirmekteyse de bu durum yalnızca bir ihtimal olarak varlığını sürdürmektedir.

Amr b. el-As’ın, Mısır’ın fethinde Hz. Ömer’den takviye kuvvet istemesi üzere halife dört kumandan seçmiş her birinin komutasına da bin asker verip göndermiştir. Bu dört komutan Ubâde b. Sâmit, Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Esved ve Mesleme b. Muhalled idi. Aynı zamanda halife, Amr b. As’a yazdığı mektupta bu dört kumandan her birinin bin kişiye bedel olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁰

Muâviye’nin Suriye valisi olduğu dönemde ise aralarında zaman zaman tartışmalar meydana gelmiştir. Bunlardan birisi ticarî bir konuda Muâviye’nin faiz olan bir malı faiz saymaması neticesinde gerçekleşmiştir. Ubâde b. Sâmit, Muaviye’ye karşı çıkmış ancak Muâviye sinirlenip ona itibar etmemiştir. Bunun üzerine Ubâde b. Sâmit, Medine’ye dönmüştür. Hz. Ömer, Ubâde’ye: “Senin gibi birisinin bulunmadığı bir beldede hayır yoktur.” diyerek geri dönmesini istemiştir. Muaviye’ye ise bir mektupla Ubâde b. Sâmit’in haklı olduğu, onun görüşüne riâyet etmesi gerektiğini ve üzerinde otorite kurmaya çalışmamasını söylemiştir.⁴⁴¹ Hz. Ömer’in, Ubâde b. Sâmit’e ve ilim ehline verdiği değeri ortaya koyduğu bu davranışı valililerinin hâkim oldukları bölgelerde kazâ

⁴³⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 141-142.

⁴⁴⁰ İbn Abdülhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 83.

⁴⁴¹ İbn Mâce Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen* thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (b.y.: Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, t.y.), “İmân”, 2 (No.18).

meselelerde mutlak güç olmadıklarını ve kararlarının daima salâhiyet sahibi kişiler tarafından sorgulanabilir olduğunun bir göstergesidir. Söz konusu anlaşmazlık, Hz. Osman devrinde de devam etmiş öyle ki Muâviye'nin, Suriye halkını aleyhine kışkırttığı iddiasıyla Ubâde b. Sâmit'i halifeye şikâyet ettiği ve Ubâde'nin de bu sebeple Medine'ye döndüğü aktarılmıştır.⁴⁴²

Muaviye b. Ebu Sûfyân, Hz. Osman'dan deniz seferine çıkmak için aldığı iznin ardından H. 28 yılında Kıbrıs'a sefer düzenlemiş, Ubâde b. Sâmit eşi Ümmü Haram ile birlikte bu sefere iştirak etmiştir. Ümmü Haram bu savaşta şehit düşmüştür.⁴⁴³

Vefatı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimileri H.34 yılında Ramle'de vefat ettiğini ya da aynı yıl Beytü'l-Makdîs de vefat ettiğini ve vefatı sırasında yetmiş iki yaşında olduğunu söylemiştir. Kimileri ise Muaviye b. Ebu Sûfyân'ın halifelik döneminde H.45 yılında Şam'da vefat ettiğini aktarmıştır. İlk rivayet daha doğru kabul edilmiştir.⁴⁴⁴

12. Huzeyfe b. el-Yemân

Huzeyfe b. Huseyl b. Câbir b. Amr b. Rebîa b. Cirve b. Hâris b. Mâzin b. Kutey'a b. Abs b. Bağîz b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays.⁴⁴⁵ Künyesi, Ebû Abdillâh, Yemân ise lakabıdır. Bu lakabı almasındaki sebep babasının bir kan davası sebebiyle Mekke'den Medine'ye kaçması ve burada da Yemenli Abdüleşheloğulları ile bir anlaşma yapmasıdır. Bu olayın ardından babasına Yemân lakabı verilmiş ondan da oğluna tevârüs etmiştir.⁴⁴⁶

Annesi babasının anlaşmalı olduğu Abdüleşheloğulları'ndan Evs kabilesine mensup Rebâb bnt. Ka'b'tır.⁴⁴⁷ Ebû Ubeyde, Safvân, Sa'd, Saîd ve Simâk adlarında dört oğlu ve Ümmü Seleme adında bir kızı olduğu aktarılmıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴² Zehebî, *Alâmü'n-nübelâ*, 2/9; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 26/197.

⁴⁴³ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 160; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 3/317.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 3/157; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 2/807; İbn Hibban, *es-Sikât*, 3/302; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 26/184,205-208.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*,1/706; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/334;

⁴⁴⁶ Belâzuri, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/328; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/334; Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd* thk. Beşâr 'Avâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 1/505; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 12/262; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/361.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/250; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/334.

⁴⁴⁸ Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (02.04.2023).

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicreti 6ncesinde babası ile Mekke'ye gelip Müslüman olmuştur.⁴⁴⁹ Müslüman olduktan sonra Bedir Savaşı hariç tüm savaşlara Hiz. Peygamber ile iştirak etmiştir.⁴⁵⁰ Bedir Savaşı'na katılamamasına o sırada babası ile Mekke'de bulunmaları ve müşriklerin savaşa katılmalarını engellemeleri neden olmuştur. Müşrikler, ancak Hiz. Peygamber'e yardım etmeme sözü karşılığında onları serbest bırakmışlardır. Hiz. Peygamber (a.s)'a bu durumu sorduklarında sözlerini tutarak savaşa katılmamalarını uygun görmüştür.⁴⁵¹

Uhud Savaşı'nda babasını Müslüman askerlerden birinin kendisini tanıyamaması ve yaralaması sonucunda kaybetmiştir.⁴⁵² Hendek Savaşı'nda ise Hiz. Peygamber'in emriyle müşriklerin arasına karışarak casusluk yapmasıyla bilinmektedir.⁴⁵³

Hiz. Peygamber (a.s)'in sır kâtipliği gibi eşsiz bir vasfı olan Huzeyfe b. el-Yemân, Hiz. Ömer nazarında da oldukça kıymetli bir sahabiydi. Ashâbın Hiz. Peygamber (a.s)'e daima hayrı sorduğunu, kendisinin ise "Şerri bilirsem eğer ondan sakınırım." düşüncesi ile daima şerri sorduğunu söylemiş ve bu şekilde diğer sahabilerin bilmediği bazı özel bilgilere vâkıf olmuştur. Hiz. Peygamber (a.s), kendisine suikast düzenleyen münafıkların isimlerini onunla paylaşmış o da kendini bu kişilerden sakınmış ve cenazelerine iştirak etmemiştir. Bu sebeple Hiz. Ömer'in, onu takip ederek cenaze namazlarına iştirak ettiği bilinmektedir.⁴⁵⁴ Hatta kendisinin de o isimlerden biri olduğundan şüphe ederek "Ben de onlardan mıyım?" diye sorduğu Huzeyfe'nin de olmadığını söyleyerek içini rahatlattığı aktarılmıştır.

Hiz. Ebu Bekir döneminde, irtidat hareketleri Uman'da boy gösterdiği esnada Huzeyfe b. el-Yemân'ın bu bölgede olduğu ve Hiz. Ebu Bekir'i gelişmelerden haber ettiği bilinmektedir.⁴⁵⁵

Hiz. Ömer döneminde ise yeni başlatılan harac vergileri için Sevâd bölgesindeki toprağın ölçülmesi ve vergi miktarının belirlenmesi için Osman b. Huneyf ile birlikte iki ayrı bölge

⁴⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 1/263.

⁴⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/250.

⁴⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/250.

⁴⁵² Vakidî, *el-Meğâzî*, 1/233; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/322; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/334; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 12/263.

⁴⁵³ Vakidî, *el-Meğâzî*, 2/488; İbn Hibbân, *es-Sikât* 1/273; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, 1/497.

⁴⁵⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/238 (No.20424); İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/335.

⁴⁵⁵ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 135.

için görevlendirilmiştir.⁴⁵⁶ Yine bu dönemde Medâin’de vali olarak tayin edildiği ve vefatına kadar burada görev yaptığı rivayet edilmiştir.⁴⁵⁷

Medâin’deki görevine gittiğinde halk Hz. Ömer’in, Huzeyfe’ye itaat etme ve ona istediklerini verme emrine uymak adına Huzeyfe’ye isteklerini sormuştur. O yalnızca kendisinin ve bineğinin günlük yiyecek ihtiyacının giderilmesini talep etmiştir.⁴⁵⁸ Valiliği ve yaşamı boyunca Hz. Peygamber’in sünnetine uygun yaşama gayreti içerisinde olmuş, onun yanında edindiği ilkelerden taviz vermemiştir.

Hz. Ömer ile arasında şöyle bir olayın geçtiği aktarılmıştır; Hz. Ömer, her valisini denetlediği gibi Huzeyfe’yi de kontrol etmek ister ve bu sebeple kendisini Medine’ye çağırır. Onun fark etmeyeceği bir şekilde şehrin dışında Huzeyfe’yi bekler. Nitekim görmeyi umduğu gibi gönderdiği gün nasıl sade bir halde ise o gün de Huzeyfe’yi öyle bulur ve duygulanır. Ardından Huzeyfe’nin yanına giderek “Sen benim kardeşimsin, sen benim kardeşimsin ben de senin kardeşimim.” der ve Huzeyfe’ye sımsıkı sarılır.⁴⁵⁹

Huzeyfe, fetih hareketleri çerçevesinde Irak bölgesinde yapılan savaşlarda yer almış, H. 21 yılında Nihâvend Savaşı’nda ise komutan Nu’mân b. Mukarrin’in vefat etmesi durumunda yerine geçecek kişi olarak tayin edilmiştir. Nitekim savaşta şehit düşmesi üzerine de yerine geçerek savaşı başarı ile yönetmiş, üç günün ardından savaş zafer ile sonuçlanmıştır.⁴⁶⁰ Hicri 22 yılında, Hemedân, Rey ve Dinever’in onun eliyle fethedildiği rivayet edilmiştir.⁴⁶¹

Nihâvend Savaşı sonrasında Azerbaycan’ı önce Huzeyfe b. el-Yemân’ın fethettiği ve orada valilik yaptığı şeklinde rivayetler vardır. Belâzurî’nin aktardığı rivayete göre, Muğire b. Şu’be, Ömer b. el-Hattab’ın valisi olarak Kûfe’ye geldiğinde yanında Huzeyfe b. el-Yemân’ın Azerbaycan valisi olduğunu bildiren bir mektup vardı. Muğire, mektubu Nihâvend veya oraya yakın bir yerde olan Huzeyfe’ye ulaştırdı. Bunun üzerine Huzeyfe yola çıkmış ve Azerbaycan’ın merkez şehri Erdebil’e gitmiştir. Rivayetin devamında

---

⁴⁵⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, 47; Belâzurî, *Futuhu’l-buldan*, 265.

⁴⁵⁷ Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, 1/506; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 12/261; Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübela*, 2/361.

⁴⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakat*, 4/253.

⁴⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 1/706; Askalâni, *Tarihu Dimeşk*, 12/293.

⁴⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 1/706; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân el-müsnedü’s-sahîh ale’t-tekâsîm ve’l-envâ thk.* Muhammed Ali Sönmez – Hâlis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 7/71.

⁴⁶¹ İbn Abdilber, *el-İstiab*, 1/335; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 1/706.

Huzeyfe'nin Mukân ve Cilan üzerine gittiği ve buralarının halkı ile vergi ödemeleri şartıyla anlaşığı aktarılmıştır.⁴⁶²

Sonradan H. 22 yılında Hz. Ömer, Huzeyfe'yi valilikten azletmiş ve onun yerine Utbe b. Ferkad es-Sülemî'yi Azerbaycan'a vali tayin etmiştir.⁴⁶³ Azliyle ilgili kaynaklarda bir sebebe rastlanmamıştır. Huzeyfe'nin, fetih esnasında bölgeye geçici olarak tayin edilmiş olması yahut Azerbaycan gibi oldukça geniş bir bölgede fetih hareketlerinin yoğun bir şekilde sürmesi bölgeye yeni bir atama ihtiyacını doğurmuş olabilir. Ne var ki Azerbaycan valiliğinden alınmış olsa da Medâin valiliğinden azledilmemiş olması galiz bir hata içerisinde olmadığı, hala Hz. Ömer'in idaresi altında görev alabilecek vasıfları koruduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ise Hz. Osman'ın istişare ettiği ve önemsedığı isimlerden biri olmuştur. Şam ehli içerisinde Azerbaycan ve Ermeniye'nin fethinde Kûfe ehliyle beraber savaşmış, burada Şam ehli ve Kûfe ehlinin kıraatlerini duymuş ve kıraatlerdeki ihtilafın kendisini korkutması sebebiyle halife Hz. Osman'a giderek durumu açıklamış ve Kur'an'ı çoğaltma fikrinin öncüsü olmuştur.⁴⁶⁴ Yine bu dönemde Hz. Ömer zamanında vali olarak atandığı Medâin'de vali olarak görevini devam ettirmiştir.⁴⁶⁵

Huzeyfe b. el-Yemân, H.36 yılında Hz. Ali halife olduktan yaklaşık kırk gün sonra vefat etmiştir.⁴⁶⁶ Cemel Vakâsı'na erişemese de Hz. Ali'ye biat ettiği bilinmektedir. Nitekim oğullarını da bu noktada teşvik etmiş hatta iki oğlu Safvân ve Saîd, Sıffîn'de şehit düşmüşlerdir.⁴⁶⁷

13. Utbe b. Ferkad es-Sülemî

Utbe b. Ferkad b. Yerbû b. Habîb b. Mâlik b. Es'ad b. Rifâ'a b. Rebî'a b. Rifâ'a b. el-Hâris b. Bühse b. Süleym.⁴⁶⁸ Künyesi Ebu Abdullah'tır.⁴⁶⁹ Annesi Âmine bnt. Amr b.

⁴⁶² Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 317.

⁴⁶³ Belâzurî, *Futuhu'l-buldan*, 318; Kastallânî, *İrşâdüs-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, (Mısır: Matbatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, h.1323), 7/448.

⁴⁶⁴ Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'an" 3(No. 4702); İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 7/321.

⁴⁶⁵ Zehebi, *Siyeru a'lamü'n-nübela*, 2/364.

⁴⁶⁶ Hatib el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, 1/507.

⁴⁶⁷ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 1/335.

⁴⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/163; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/561.

⁴⁶⁹ Alaeddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'l-ricâl*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2011), 19/319; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/561.

Alkame'dir.⁴⁷⁰ Sahabeden olup, ileri gelenler arasında gösterilmiş. Kûfe'ye yerleşmiş, orada oğulları "Ferâkide" olarak isimlendirilmiştir.⁴⁷¹

Resûlullah (a.s) ile biri Hayber olmak üzere iki sefere çıktığı kaydedilmiştir.⁴⁷² Hendek gazvesine katıldığı dolayısıyla bu tabakada sayıldığı da söylenmiştir.⁴⁷³

Halife, H. 20 yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemî'yi Musul ve dolaylarına fetih için görevlendirmiştir. Fethin ardından Yakut el-Hamevi'nin; Irak'ın kapısı, Horasan'ın anahtarı ve Azerbaycan'a ulaşma yolu şeklinde tanımladığı⁴⁷⁴ Musul'da vali olarak görev yapmıştır.⁴⁷⁵ Musul'da Ninova halkı kendisine direnmiş, orada bir kaleyi savaş yolu ile aldıktan sonra Dicle'nin diğer tarafına geçerek diğer bir kalenin halkı ile de anlaşmaya varmıştır.⁴⁷⁶

Irak bölgesinde birçok fetihle adı geçmekle birlikte Şhrezûr, es-Sâmeğân ve Derâbâz, da yine Utbe b. Ferkad'ın fethettiği önemli yerler arasındadır. O bu bölgedeki Kürtlerle savaştıktan sonra Hz. Ömer'e yaptığı fetihlerle Azerbaycan'a kadar ulaştığını yazmıştır.

Hz. Ömer'in H. 18 yılından itibaren Azerbaycan'a keşif seferleri düzenlediği ve bu sebeple Bukeyr b. Abdullah, Surâka b. Amr ve Utbe b. Ferkad gibi isimleri görevlendirdiği aktarılmıştır. Nihavend Savaşı'nın ardından bölgedeki fetihler devam etmiş ancak genel kabule göre Azerbaycan önce Huzeyfe b. el-Yemân eliyle fethedilmiş, ardından da bölgenin ilk valisi olmuştur. Ancak Huzeyfe, H. 22 yılında bu görevden azledilmiş ve yerine Utbe b. Ferkad getirilmiştir. Utbe'nin Musul'daki valilik görevine ise Herseme b. Arfece tayin edilmiştir.⁴⁷⁷ Bazı kaynaklarda bu durum Utbe'nin Musul'dan azledildiği şeklinde paylaşılmış ancak kanaatimizce söz konusu durum Musul gibi yine önemli bir bölgede görevlendirildiği için bir azil olarak değil terfi yahut görev yeri değişimi şeklinde değerlendirilmelidir.

---

⁴⁷⁰ El-Hakîm Muhammed b. Ahmed En-Nisâbüri, *el-Esâmi ve'l-Kûna*, thk. Ebu Ömer Muhammed. (Kahire: Daru'l-Faruk, 1436/2015), 5/32.

⁴⁷¹ İbn Abdilber, *İstiâb*, 3/1029; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/561.

⁴⁷² er-Ribât - İzzeddin, *el-Câmi' l-ulûm*, 16/68; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/393.

⁴⁷³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/213.

⁴⁷⁴ Yâkût, *Mu'cemü'l-buldân*, 5/223.

⁴⁷⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/214.

⁴⁷⁶ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 323; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 13/322.

⁴⁷⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 323.

Hız. Osman, halife olduğunda Hız. Ömer'in atadığı Utbe b. Ferkad'ı Azerbaycan'dan azletmiş, yerine Velid b. Ukbe b. Ebu Muayt'ı atamıřtır⁴⁷⁸

Azerbaycan'ın fethinin ardından Utbe b. Ferkad, Hız.Ömer'e "Habîs" şeklinde adlandırılan bir tür helva göndermiş ve Hız. Ömer, bu helvadan tadıp beğendiğinde "Bütün muhacirler doyuncaya kadar bundan yiyebilecekler mi?" diye sormuştur. Ancak kendisine helvayı getiren elçi Sühaym Hız. Ömer'in sorusunu: "Hayır! Bu yalnızca size aittir." şeklinde cevaplaması üzerine halife, Utbe'ye uyarı mahiyetinde: "Bu gönderdiğin şey ne senin ne annenin ne de babanın emeğidir. Bizler sadece Müslümanların evlerinde yiyebildikleri şeylerden yeriz!" yazılı bir mektup göndermiştir.⁴⁷⁹

Utbe'nin azli ile ilgili kaynaklarda gayrimüslimlerden alınan cizye konusunda yaşanan bir olay ile karşılaşılmıştır. Buna göre; Irak'ta görevli olan Utbe b. Ferkad, Hız. Ömer'e 40.000 dirhem şarap vergisi göndermiş ancak Hız. Ömer şaraptan vergi almaması sebebiyle onu bir daha hiçbir işte görevlendirmeyeceğini söyleyerek azletmiştir.⁴⁸⁰ Ancak söz konusu rivayetin doğru kabul edilmesi durumunda Utbe b. Ferkad'ın, Musul valiliğinden azledilip Azerbaycan valiliğine getirilmesi mümkün olmamalıdır. Musul valiliğinden sonra Azerbaycan'da görev alması pek çok rivayetle desteklenmiş, dolayısıyla Azerbaycan bölgesinde valilik yapmadığını söylemek tarihi bilgilere aykırı düşecektir.

Hicretin ellili yıllarında ise vefat ettiği aktarılmıştır.⁴⁸¹

14. Sa'd b. Ebu Vakkâs

Sa'd b. Ebu Vakkâs Mâlik b. Üheyb. Abdimenâf b. Zühre. Künyesi "Ebu İşhâk"dır.⁴⁸² İşlam'da ilklerden olup cennet ile müjdelenmiş on güzîde sahabi arasında yer almaktadır.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Belâzurî, *Futühu'l-buldân*, 319.

⁴⁷⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 13/323; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/393.

⁴⁸⁰ İbn. Zenceveyh, *Kitâbü'l-emvâl*, 1/181.

⁴⁸¹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 19/292.

⁴⁸² es-Sedûsî, *Hazf min nesebi Kureyş*, 12; Ebu Ca'fer, *el-Muhabber*, 276; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/127; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/11; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/241; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 1/476.

⁴⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/14.

Annesi Hamne bnt. Süfyân b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf'dir.⁴⁸⁴ İslam'ı reddetmiş İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber (a.s.)'ı tasdik eden üç çocuğu; Sa'd, Amir ve Umeyr'e karşı çıkmış, onları vazgeçirmek için elinden gelen tüm gayreti göstermiştir.⁴⁸⁵

İslamiyeti kabulü, on yedi yaşlarındayken⁴⁸⁶ ve henüz tebliği sürecinin gizli olarak sürdürüldüğü sıralarda rüyasında kendisini karanlıklar içinde kalmış bir halde, uzakta ise her yanı kaplayan bir nurun olduğunu; Hz. Ebu Bekir, Ali b. Ebi Tâlib ve Zeyd b. Hârise'nin bu nura eriştiğini görmesinin ardından gerçekleşmiştir. Hz. Ebu Bekir, sonrasında kendisini İslam'a davet etmiş ve Hz. Sa'd da kabul etmiştir.⁴⁸⁷

Oldukça genç bir yaşta İslamiyet'i kabul etmesi hasebiyle de Hz. Peygamber (a.s.)'ın verdiği mücadelenin en başından itibaren destekçisi olmuştur. Öyle ki İslam'da ilk kan dökken kişi olarak kabul edilmesinin yanı sıra ilk ok atan kişi olarak da meşhur olmuştur.⁴⁸⁸

On iki evlilik yapmış⁴⁸⁹ ve bu evliliklerinden kırk çocuğu olmuştur. İbn Sa'd eşlerinin tamamının ve otuz dört çocuğunun ismini "et-Tabakât" adlı eserinde vermiştir.⁴⁹⁰

Medine'ye hicret edenlerin de ilklerinden olmuştur. Hicretinin ardından Hz. Peygamber (a.s) onu Musab b. Umeyr ile kardeşleştirmiştir.⁴⁹¹ Allah Resûlünün, birçok seriyede görevlendirdiği⁴⁹² ve Hz. Peygamber ile tüm gazvelerde bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹³

Hz. Ebu Bekir, halifeliği döneminde Hevâzin'in zekât işleri ile görevlendirmiş, Hz. Ömer'in Irak bölgesine komutan atmasına kadar bu görevini sürdürmüştür.⁴⁹⁴

Her zaman ashap içerisinde önde gelenler arasında yer almış, özellikle Hz. Ömer döneminde çeşitli görevlere getirilmiştir. Bu görevler içerisinde H.15 yılında, Müsenna

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/127; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/241; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/116; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 26/95.

⁴⁸⁶ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 1/477; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁸⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 147; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/11; Taberi, *et-Târih*, 2/318,2/404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/658-659, 2/7; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁸⁹ Ebu Ca'fer, *el-Muhabber*, 69-70.

⁴⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/102.

⁴⁹¹ Ebu Ca'fer, *el-Muhabber*, 72; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/103.

⁴⁹² Taberi, *et-Târih*, 2/407-414.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁹⁴ Taberi, *et-Târih*, 3/473; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/288.

b. Hârîse'nin ardından Irak cephesi başkomutanlığına getirilmesi arka arkaya gelecek olan büyük başarılarının başlangıcı kabul edilebilir.⁴⁹⁵Nitekim Kadisiye Savaşı'nda zafer kazanmasının ardından Sâsânîler'e, Kadisiye'de kaçanların sığındığı başşehir Medâin'i alarak ağır bir darbe vurmuştur. Bu başarılarını Celûla ve Hulvân fetihleri ile devam ettirmiştir.⁴⁹⁶

Sahip olduğu harp yetenekleri ile "Fârisü'l-İslâm" lakabı ile anılmış, iyi bir komutan olarak İslam tarihine adını yazdırmıştır.⁴⁹⁷

Sa'd b. Ebu Vakkâs, H. 17⁴⁹⁸ yılında Medine ile arasında deniz olmayacak şekilde yeni bir şehir kurmak üzere görevlendirilmiştir. Hz. Ömer'den gelen bu emrin akabinde çalışmalara başlamış, uygun bir yerin tespit edilmesi için görevliler tayin etmiştir. Uygun bölgenin tespitinin ardından da Kûfe şehrinin inşasını ve iskânını gerçekleştirmiştir.⁴⁹⁹ Aynı yıl kurduğu bu şehrin valiliğine getirilmiş, H. 21 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Bu tayin, kuşkusuz hayatındaki kırılma noktalarından birisi halini almıştır.

Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın, Kûfe valiliğinde iken hakkında halktan halifeye giden çeşitli şikâyetlerin olduğu gündeme gelmektedir. Bunlardan biri Kûfe'deki imâret dairesi olan konağını güzel şekilde yaptırarak buraya tahtadan bir kapı eklemesi idi. Hz. Ömer, bunun haberini aldığı anda Muhammed b. Mesleme'yi tahkikat için göndermiş, incelemenin sonucunda ev ve kapı yakılmıştır. Nitekim Hz. Ömer'in görevlendirdiği valileri kendisi ve halk arasında bir kapının dahi girmemesi hususunda uyardığı bunu, halkın şikâyetlerini valiye ulaştırmada bir engel olacağını düşünerek yasakladığı bilinmektedir. Hz. Ömer'e böyle bir şikâyet gitmiş olmakla birlikte Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın bu sebeple azledilmediği de bilinmektedir. Zira kendisinin bundan sonra Kûfe camilerinden birinde kaldığı rivayet edilmiş ve bu konudan hayırla bahsettiği eklenmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 251; H. 14 yılında olması için bk. Taberî, *et-Târih*, 3/476; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/288; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁹⁶ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 251-260, 295; ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, 119-129; Taberî, *et-Târih*, 3/579; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/345-348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/452.

⁴⁹⁷ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1424), 4/458; Taberâni, *Mücemü'l-kebîr*, 17/114; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/292; Zehebî. *Târihu'l-İslâm*, 4/107.

⁴⁹⁸ H.15 yılında Sa'd b. Ebu Vakkas'ın Kûfe'de vali olması hakkında bk. Taberî, *et-Tarih*, 3/623; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/336.

⁴⁹⁹ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 270-279; Taberî, *et-Tarih*, 3/579.

⁵⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/66; Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 273; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 20/354.

Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın azline sebep olan asıl olay ise Nihâvend Savaşı zamanında yaşanmıştır. H. 21 yılında İran Kirasının; Babü'l-Ebvâb, Horasan ve Hulvân'da bulunan hükümdarlara mektuplar göndererek Nihâvend'de toplanmak üzere anlaştığı şeklindeki haberler Sa'd b. Ebu Vakkâs'a ulaşmış o da Hz. Ömer'e durumu bildirmiştir. Ancak bu sırada Sa'd'a karşı bir grup ayaklanmış ve savaş çağrısını da umursamamışlardı. Cerrah b. Sinan el-Esedî'nin başlarında olduğu bu gruba Hz. Ömer'in: "Vallahi sizin tavrınızdan dolayı başınıza gelecek olan felakette size acımayacak ve size karşı tedbir almaktan vazgeçmeyeceğim." şeklinde bir haber ile Muhammed b. Mesleme'yi yardımcı olarak gönderdiği aktarılmıştır. Bu olay sebebiyle halkın arasına giren Muhammed b. Mesleme aynı zamanda valileri hakkında sorular sorarak olayı anlamaya çalışmıştır. Yaptığı inceleme esnasında Hz. Sa'd'ı sorduğu gruplar, genellikle iyi ve övgü dolu sözler ile karşılık verirken isyan eden grubun lideri olan Cerrah el-Esedî etrafında toplananlardan iyi bir dönüt alamamıştır. Muhammed b. Mesleme benzer soruları Absoğulları'na da yöneltmiş, içlerinden Usâme b. Katâde: "O eşit bir şekilde dağıtmıyor, adaletle hükmetmiyor, orduyla savaşlara katılmıyor." şeklinde yanıtlamıştır.⁵⁰¹

Tahkikât sonucunda Muhammed b. Mesleme, Sa'd b. Ebu Vakkâs ve Esedoğulları'ndan şikâyette bulunan grup ile birlikte Hz. Ömer'in yanına gitmiştir. Hz. Ömer olanları dinledikten sonra Hz. Sa'd'a namazı nasıl kıldırdığını sormuş, "İlk iki rekâtı uzun tutar, son iki rekâtı ise kısaltırım." cevabı karşısında "Ey Ebâ İshâk! Bu senin hakkında yapılan bir sû-i zandır." diyerek Hz. Sa'd'ın ifadesine itimat ettiğini ortaya koymuştur.⁵⁰² Ancak akabinde yerine bıraktığı vekilin kim olduğunu da sormuş ve Abdullah b. İtbân cevabının ardından onu Kûfe'ye vali atayarak Hz. Sa'd'ı azletmiştir.⁵⁰³

Belâzurî'nin aktardığı rivayette olayın gerçekleşme sırası biraz farklılık göstermektedir. Futuhu'l-Buldân'da aktarılan rivayete göre öncelikli olarak Hz. Ömer, gelen şikâyetler sebebiyle Sa'd b. Ebu Vakkâs'a namazı nasıl kıldırdığı sorulmuş, sonrasında tahkikât başlatılmıştır. Bu tahkikat sırasında Benî Abs'dan olan Ebu Sa'de (Üsâme b. Katâde): "Ganimetleri eşit dağıtmıyor ve adaletle hüküm vermiyor." demiştir.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Ebu'l Ferec, *el-Muntazım*, 4/229; Kelâi, *el-İktifâ*, 2/569.

⁵⁰² Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, neşr ve haşiye: Ahmed Ali Sehârenpûrî, thk. ve tlk. Takiyyuddin en-Nedvî, (Hindistan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), 2/350.

⁵⁰³ Taberî, *et-Târih*, 4/138.

⁵⁰⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/20; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 1/478.

Yine başka bir rivayette, Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî, Kadisiye'nin ardından Hz. Ömer'in yanına gelmiştir. Hz. Ömer de ona hakkında bir takım şikâyetler duyduğu Hz. Sa'd'ın valiliği hakkında sorular sormuş Amr: "Ben onu karınca gibi halka para toplar, çocuğuna düşkün şefkatli bir anne gibi onlara şefkatli, kanaatinde Bedevi Arap gibi, vergi toplamasında Nebatlı gibi, ganimetleri eşit taksim eder, adaletle hüküm verir ve savaşta iyi ok atar bir halde bıraktım." diye cevap vermiştir. Ancak daha öncesinde Sa'd'ın, Amr'ı över şekilde yazmış olduğu bir mektubu okuyan Hz. Ömer bu cevaba: "Sanki siz birbirinizi övdünüz." şeklinde karşılık vererek fazla itimat etmediğini dile getirmiştir. Amr ise: "Hayır, Ey Mü'minlerin emiri ben yalnızca bildiğimi anlattım." demiştir. Belâzurî, aynı rivayetin devamında Hz. Ömer'in, Sa'd'ı azlettiğini ve yerine Ammâr b. Yasîr'i tayin ettiğini aktarmıştır.⁵⁰⁵ Ancak bu azlin ardından Sa'd'ın yerine Abdullah b. İtbân'ın tayin edildiği bilgisi daha doğru görülmektedir.

Şunu da eklemeliyiz ki Sa'd b. Ebu Vakkâs'a yönelik şikâyetlerden biri de ordusu ile savaşa katılmaktan imtina etmesi üzerinedir. Taberî'de geçen bir rivayete göre bu şikâyetler Kadisiye Savaşı'na kadar dayanmaktadır. Buna göre Hz. Sa'd Kadisiye Savaşı'nda yaraları sebebiyle muharebeye katılamamış ve askerler bu durumdan rahatsız olmuş hatta şair:

"Savaşıyoruz ve Allah yardımını ihsan etti. Sa'd, Kadisiye kapısında korunaklı bir yerdeydi.

*Döndüğümüzde birçok kadın dul kalırken Sa'd'ın eşleri arasında dul kalan yoktu."*⁵⁰⁶ şeklindeki şiirini insanlar arasında yaymıştır.

Rivayetin devamında ise Hz. Sa'd'ın: "Allah'ım yalan söylüyor veya bunları şöhret ve riya üzerine söylüyor ise bana karşı onun elini ve dilini kes." dediği aynı gün içinde bir okun adamın diline isabet ettiği belirtilmiştir.⁵⁰⁷

Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın kendisine yöneltilen diğer eleştiriler karşısında da bir takım sözler ile mukabelede bulunduğu aktarılmıştır. Esedoğulları'nın eleştirilerine: "Müşriklerin kanını ilk kez akıtan benim. Resulullah benim için, "Anam babam sana feda olsun."

⁵⁰⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/21; ed-Dineverî, *Ahbaru't-tvâl*, 129.

⁵⁰⁶ Taberî, *Taberî Tarihi*, 3/597.

⁵⁰⁷ Taberî, *et-Târih*, 3/579-580.

demiş, başka kimseye de bunu söylememiştir. İlk Müslümanların beşincisi olduğum halde Esedoğulları benim namazı iyi kıldırmadığımı ve avcılık ile oyalandığımı zannederler.” şeklinde karşılık vermiştir. Bu serzeniş aslında karşı tarafın ortaya attığı eleştirilerin birer bahaneden ibaret olduğunun ifadesidir. Nitekim özellikle namaz hususunda Hz. Ömer’in, Hz. Sa’d’ı onayladığı da belirtilmişti.

Yine Hz. Sa’d’ın, Üsâme b. Katâde hakkında: “Allah’ım eğer o bu sözü riya ve yalan olarak söylemişse onun gözlerini kör et, çocuklarını çoğalt ve onu imtihanlara müptelâ et.”⁵⁰⁸ şeklinde bir bedduada bulunmuş hatta kaynaklarda bu kişiye bedduanın isabet ettiği ve hazin bir halde yaşadığı da aktarılmıştır. Öyle ki yalnızca Katâde’nin değil Hz. Sa’d’ın haklılığını ispat edercesine Esedoğulları’nın da birçok meşakkatler ile imtihan edildiğine de kaynaklarda yer verilmiştir.

el-Abbas en-Nersî, Sa’d b. Ebu Vakkâs’ın Kûfeliler hakkında: “Ey Allah’ım! Hiçbir emiri onlardan, onları da hiçbir emirden memnun etme.”⁵⁰⁹ şeklinde bir bedduada bulunduğunu bir haberinde aktarmıştır. Sebebi bu bedduadır şekilde net bir iddia da bulunulamaz ancak Kûfe tarihine bakıldığında valiler hususunda ve başka hususlarda da en çok problemin yaşandığı vilayetlerden biri olduğu net bir şekilde görülebilir. Hz. Ömer dahi kendilerine vali beğendiremediğinden yakınmış ve Kûfe, halifeliğinde en çok vali azlettiği yer olmuştur. Bölge, diğer halifeler döneminde de birçok karışıklığın merkezi olmuştur.

Sa’d b. Ebu Vakkâs Hz. Peygamber’in kendisi için “Allah’ım dua ettiği vakit onun duasına icabet et.” şeklinde bir duası olduğu rivayet edilmiştir.⁵¹⁰ Tüm bu rivayetler ve Hz. Peygamber’in duası da eklendiğinde Hz. Sa’d duası makbul biri olarak kabul edilmiştir.

Tüm rivayetler değerlendirildiğinde Hz. Sa’d’ın haksız bir iftira sonucunda görevinden alındığı kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hz. Ömer de vefatına sebep olan hastalığı sırasında Sa’d’ı yetersiz gördüğü için görevden almadığını ifade ederek kendisinden sonra göreve gelecek olan halifeye Sa’d’ı tekrardan görevlendirmesini vasiyet etmiştir. Bu durum azlin, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde daha önce de ve sonrasında da

⁵⁰⁸ Belâzuri, *Ensâbü’l-eşrâf*, 10/21.

⁵⁰⁹ Belazuri, *Ensâbü’l-eşrâf*, 10/23.

⁵¹⁰ Belazuri, *Ensâbü’l-eşrâf*, 10/14; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 1/476; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/49; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/452.

örneklerini gördüğümüz toplum içinde herhangi bir fitne çıkmasına karşı önlem niteliğinde yaptığı azillerden biri olduğunu gözler önüne sermektedir.

Hz. Ömer, vefatından önce kendisinden sonraki İslam halifesini belirlemek üzere görevlendirdiği altı kişilik heyette Sa'd b. Ebu Vakkâs'a da yer vermiştir. Onun halife olarak seçilmesi durumunda buna ehil olduğunu ancak seçilmez ise iş başına geçen kişinin ondan yararlanmasını zira onu bir ihanet yahut zafiyeti sebebiyle azletmediğini ifade etmiştir.⁵¹¹ Hz. Sa'd, Abdurrahman b. Avf lehine halifelikten çekilmiş olsa da şu'rada yer alarak Hz. Ömer tarafından ümmetin halifesi olabilecek biri olarak gösterilmesi onun görüşüne ne denli itibar edildiğinin göstergesidir. Zira halifeliğe ehil olan elbette ki valiliğe de ehildir.

Hz. Osman döneminde Hz. Ömer'in vasiyeti doğrultusunda bir kez daha Kûfe valiliğine getirilmiş ancak bu dönemde yeniden azledilmiştir.

15. Abdullah b. Abdullah b. İtbân

Abdullah b. Abdullah b. İtbân el-Ensârî. Hz. Peygamber (a.s)'ın ashabından olup ensardandır. Benî Hublâ'nın anlaşmalısıdır. Kavminin önde gelenlerinden yiğit ve kahraman biri olduğu söylenmekte ancak buna karşılık kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵¹²

H. 17 yılında Rumların Humus'a yürümesi üzerine Hz. Ömer, Sad b. Ebu Vakkâs'a yazdığı mektubunda Süheyl b. Adî'yi askerlerin başında el-Cezire'ye göndermesini isterken Abdullah b. Abdullah b. İtbân'ı da Nusaybin'e göndermesini, savaş olması halinde ise başlarında İyaz b. Ganm'in olmasını emretmiştir.⁵¹³

Abdullah b. Abdullah, Dicle yolundan Musul'a kadar gitmiş ve oradan Nusaybin'e geçmiştir. Nusaybin halkı ile sulh üzere anlaşmıştır. İyaz b. Ganm'in komutasında Harran'a geçmiş, Harranlılar cizye vermeyi kabul ettikten sonra İyaz, Süheyl ve

⁵¹¹ Taberî, *et-Târih*, 4/229.

⁵¹² Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî, *Tabakatül'- muhaddisin bi İsbehân ve'l-vâridîn aleyh*, thk. Abdulgafur Abdulhak Hüseyin el-Belûşî (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1412/1992), 1/289; el-İsbehânî, *Târîhu İsbehân*, 1/91; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğabe*, 3/299; Askalânî, *el-İsâbe*, 4/135.

⁵¹³ Taberî, *et-Târih*, 4/51; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec, *el-Muntazâm*, 4/223.

Abdullah'ı Ruha üzerine göndermiş ve onlar da bu bölgeyi sulh yolu ile almışlardır.⁵¹⁴ Hz. Ömer, Habîb. Mesleme'yi bu bölgeye yönlendirmesinin ardından, Abdullah'ı da Kûfe'ye yönlendirmiştir.⁵¹⁵

Kûfe'deki valilik görevine, Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın ardından Ammâr b. Yasîr'in getirildiği rivayet edilmekle⁵¹⁶ birlikte Taberî, Seyf'ten naklettiği rivayetinde; Sa'd b. Ebu Vakkâs ve Ammâr b. Yasîr'in arasında görev yapan iki kişi olduğunu, bunlardan birinin Abdullah b. Abdullah b. İtbân diğèrinin ise Ziyad b. Hanzale olduğunu aktarmıştır.⁵¹⁷

Sa'd b. Vakkas, Kûfe valiliği sırasında geçirdiği tahkikatın ardından Hz. Ömer'in yanında gitmiş ve Abdullah'ı yerine vekil olarak bırakmıştı. Hz. Ömer, ona yapılan eleştiriler hakkında sorular yöneltmiştir. Ardından Hz. Ömer, Sa'd'ı azletme kararı aldığı için Kûfe'de yerine kimi vekil bıraktığını sormuş ve Sa'd'ın Abdullah b. İtban cevabı neticesinde onu değıştirme gereğı duymayarak Kûfe'ye vali olarak atamıştır.⁵¹⁸

Abdullah b. Abdullah'ın bölgedeki valiliği, Nihâvend Savaşı'na denk gelmiştir. Her ne kadar ilgili istişare ve kararları Sa'd b. Ebu Vakkâs almış olsa da muharebe onun valiliği döneminde gerçekleşmiştir. Abdullah, Nihâvend Savaşı'na buradaki valiliği sırasında iştirak etmiştir.⁵¹⁹

H. 21 yılında Hz. Ömer, Nihâvend Savaşı sonrasında, Acem diyarında geniş çaplı bir harekâta niyetlenmiş ve bu çerçevede çeşiti görevlendirmeler yapmıştır. İşte bu söz konusu görevlendirmeler dâhilinde Abdullah'a da bir sancak vererek İsfahan'a gitmesini emretmiştir.⁵²⁰ Abdullah'ın bu harekâta yer alması sebebiyle görevinden azledilip yerine Ziyâd b. Hanzale'nin göreve getirildiği ancak onun da bu görevden bir süre sonra istifa ettiği aktarılmıştır.⁵²¹ Buna göre, Sa'd b. Ebu Vakkâs, H. 20 yılında görevinden azledilmiş, Ammâr b. Yâsir ise H. 21 yılında göreve gelmiştir. Abdullah ve Ziyâd, bu

⁵¹⁴ Taberî, *et-Târih*, 4/54; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 523.

⁵¹⁵ Taberî, *et-Târih*, 4/55, 94.

⁵¹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 274.

⁵¹⁷ Ebu Muhammed el-İsbehânî, *Tabakatü'l-muhaddisin*, 1/291; Ebu Nuaym el-İsbehânî, *Târihu İsbehân*, 1/43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/400; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/135.

⁵¹⁸ Ebü'l-Ferec, *el-Muntazâm*, 4/230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/392.

⁵¹⁹ Taberî, *et-Târih*, 4/122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/392; el-Kelâî, *el-İktifâ*, 2/569.

⁵²⁰ Taberî, *et-Târih*, 4/138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/401.

⁵²¹ el-Kelâî, *el-İktifâ*, 2/574; el-İsbehânî, *Tabakatül'l-muhaddisin*, 1/291; İbn Haldûn, *Târih*, 2/558; Askalâni, *el-İsâbe*, 3/169.

aralıkta görevde bulunmuşlarsa da görev süreleri hakkında detaylı bir bilgi ile karşılaşılmamıştır.

Nihâvend bölgesinden Numan b. Mukarrîn'in askerlerinin bir kısmını yanına alarak çıkan Abdullah b. Abdullah, İsfahan'da ele geçirilen ilk bölge olan Üstendar'da halk ile anlaşma yapmış oradan Cey'e yönelmiş ve orayı da sulh yolu ile elde etmiştir.⁵²²Yaptıklarından Hz. Ömer'i haberdar ettiğinde, Süheyl b. Adî'ye katılarak Kirman üzerine yürümesi emredilmiştir.⁵²³ Kirman gibi Mukran'ın fethinde de görev aldığı aktarılmıştır.⁵²⁴

Hz. Ömer, kimi zaman bu şekilde askeri alanda başarılı bulduğu valilerinin görevden alarak direkt cihada yönlendirmiş, komutan olarak birçok bölgede görev almalarını sağlamıştır.

Valiliğin görev ve yetki alanlarının komutanlığa nazaran daha fazla olması ve sürekli bir fetih faaliyeti içerisinde yer alan komutanların aynı zamanda gittikçe kurumsallaşan valilik görevini icra ettikleri bölgede sürekli bulunamayacak olmaları gibi sebepler bu azillere neden olarak sayılabilir. Ayrıca bu örnek iki görevin yavaş yavaş birbirinden ayrılmaya başladığına bir işaret olarak kabul edilebilir. Nitekim fetihler sırasında komutan/vali arasındaki sınırlar çoğunlukla esnek bir yapı arzemiş ve komutan aynı zamanda valilik görevini de üstlenmiştir. Öyle ki bu durum bazen kaynaklarda kişilerin görev tanımları hakkında bir çıkarım yapmayı dahi güç bir hale getirmiştir.

16. Ziyad b. Hanzale

Ziyad b. Hanzale et-Temimî. Benî Adî'nin müttefiki olduğu bilinmekte olup Hz. Peygamber (a.s)'ın ashabından ve muhacirlerdendir. Kaynaklarda hakkında çok az bilgiye yer verilmiş olup Arap şairleri arasında gösterilmiştir.⁵²⁵

⁵²² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/195; İbn Haldûn, *Târih*, 2/559.

⁵²³ Taberî, *et-Târih*, 4/140; İbn Haldûn, *Târih*, 2/559; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/169.

⁵²⁴ Taberî, *et-Târih*, 4/180-181; Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-buldân*, 1/209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/423.

⁵²⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/481; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/117.

Şair olması sebebiyle dönemin savaş ve olaylarına değindiği şiirlerinden birçok mücadelede yer aldığını anladığımız⁵²⁶ Ziyad b. Hanzale, Hz. Peygamber tarafından Müseylime'nin katline yardım etmesi için Kays b. Asım ve Zibrikan b. Bedr'e elçi olarak gönderilmiştir.⁵²⁷ İrtidat hadiselerinde Müseylime, Tüleyha ve Esved'e karşı yapılan birçok mücadelede yer almasının⁵²⁸ yanı sıra Yermük ve Ecnadeyn gibi savaşlara da katıldığı bilinmekte olup Yermük Savaşı'nda birlik komutanı olarak görev almıştır.⁵²⁹

Hz. Ömer, H. 21 yılında Sa'd b. Ebu Vakkas'ı Kufe'den azlettiğinde Ammar b. Yasir'in görevlendirilmesine kadar arada iki valinin daha görev yaptığı bunlardan birinin Abdullah b. Abdullah b. İtban olduğu bir diğerinin ise Ziyad b. Hanzale olduğu aktarılmıştır. Buna göre Abdullah b. İtban savaşa katılmak üzere görevinden alındığında onun yerine Ziyad tayin edilmiş ancak kısa bir süre sonra görevinden istifa etmiştir.⁵³⁰ Kaynaklarda istifası ile ilgili başka bir rivayet ile karşılaşmamıştır. Dolayısıyla istifasının sebebi bilinmemektedir. Ammar b. Yasir'in göreve gelme yılı H. 21 olarak ifade edildiği için aynı yıl içinde söz konusu valinin hem atamalarının hem de azillerinin gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Oldukça kısa bir dönem görevde kalmış olan Ziyad b. Hanzale'nin valiliği sırasında Hz. Ömer'in, Kûfe'deki bir grup komutana sancak gönderdiği aktarılmıştır. Ayrıca Taberî, Ziyad'ın; Sa'd'ın valiliğinin ortalarında Kûfe'de kadılık görevine getirildiğini ve Abdullah b. Mesud'un bu göreve getirilmesine kadar görevini sürdürdüğünü söylemiştir.⁵³¹ Bunların dışında Hz. Ömer, Ziyad b. Hanzale'yi, el-Bab fethine destek kuvvet olarak gönderdiği Habib b. Mesleme'nin yerine el-Cezire'ye vekil olarak bırakmıştır.⁵³²

---

⁵²⁶ ör. Katıldığı Ebrak Savaşı için şunları söylemiştir: “*Ebârik gününe şahit olduk. O gün adeta kasıp kavuran bir gündü. Tereddüt ve endişelere iltifat etmeyen Siddık ile onları ağır bir mağlubiyete uğrattık.*” bk. Taberî, *et-Târih*, 3/238.

⁵²⁷ Taberî, *et-Târih*, 3/187; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/531; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/482; İbn Hudeyde, *Misbâhu'l-müdi*, 1/214.

⁵²⁸ İbn Hudeyde, *Misbâhu'l-müdi*, 1/214.

⁵²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/482.

⁵³⁰ Taberî, *et-Târih*, 4/138; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/135; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/401; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/112.

⁵³¹ Taberî, *et-Târih*, 4/138-139.

⁵³² Taberî, *et-Târih*, 4/156; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/410; İbn Haldun, *Târih*, 2/562.

Biz, Ziyad b. Hanzale'nin görevi bırakma talebini, klasik uygulamayı ve kaynaklardaki ifadeyi de göz önüne alarak azil olarak nitelendirmekte söz konusu dönemde istifanın, yalnızca azlin sebebi olarak değerlendirilebileceği kanaatini taşımaktayız. Nitekim Hz. Ömer'in, kendisini görevden alması isteğiyle gelen Utbe b. Gazvan'ın talebini kabul etmeyip onu görevine geri göndermiştir.⁵³³ Bu durum dikkate alındığında görevden ayrılış her ne kadar Ziyad'ın isteği doğrultusunda gerçekleşmiş görülse de son kerte Hz. Ömer'in onayı ve emri ile görev son bulmuştur. Bu sebeple, istifayı azil olarak değerlendirmeyi daha uygun görmekteyiz.

Özetle şunu söylemeliyiz ki söz konusu dönemde görevlilerin istifası yahut görevi bırakma istekleri de azledilmelerinin bir nedeni olmuş, Ziyad b. Hanzale'nin azli de bu nedenle gerçekleşmiştir.

17. Ammâr b. Yâsir

Ammâr b. Yâsir b. Âmir b. Mâlik b. Kinâne b. Kays b. Husayn b. Vezim b. Sa'lebe b. Avf b. Hârise b. Âmir b. Yâm b. Ans.⁵³⁴ Künyesi, Ebû'l-Yakzân'dır.⁵³⁵ Künyenin Hz. Ali tarafından verildiği aktarılmıştır.⁵³⁶

Babası Yasîr, aslen Yemenli olup Mekke'ye Yemen'den giden kardeşlerini bulmak amacıyla gelmiş, sonrasında da kalmayı tercih etmiş ve Benî Mahzûm kabilesinden Ebû Huzeyfe b. Muğire tarafından himâyeye alınmıştır. Ammâr'ın annesi ise Huzeyfe'nin cariyesi Sümeyye bnt. Hayyât'tır. Yasîr ile olan evliliklerine, Huzeyfe vesile olmuş ve Ammâr'ı doğumunda azad etmiştir.⁵³⁷

Kuşkusuz Ammâr b. Yasîr denildiğinde akla ilk ailesiyle müşriklere karşı gerçekleştirdikleri direniş gelmektedir. Bu aile, İslam'ı kabullerine müteakiben derin bir sınavdan geçerek imanlarına karşılık canları ile tehdit edilmişlerdir. Toplumsal statülerinin yetersiz olması sebebiyle de işkenceler karşısında himâyesiz kalmaları sonucunda Ammâr, annesi Sümeyye'yi babası Yasîr'i ve kardeşi Abdullah'ı kaybetmiştir.

⁵³³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/93.

⁵³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/227; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/156.

⁵³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/228; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 55; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/157; Buhârî, *Tarihu'l-kebîr*, 7/25; el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/432.

⁵³⁶ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/433.

⁵³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/227-228; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/157; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/1136; İbn Asâkir, 43/354; İbnü'l-Esir, *Üsdül-ğâbe*, 4/122.

Kendi canını ise müşriklerin teklifi üzerine istemese de İslam ve Hz. Peygamber (a.s) aleyhinde konuşarak kurtarmıştır. Yaşananlar sebebiyle bu fedakâr aile yüzyıllar boyu İslam'ın ilk şehitleri olarak anılma şerefine mazhar olmuşlardır.⁵³⁸

Ammâr'ın, Hureys adında kendisinden ve Abdullah'tan yaş olarak daha büyük bir kardeşi daha olduğu ve cahiliyye döneminde ed-Dילוğulları tarafından öldürüldüğü aktarılmıştır.⁵³⁹ Eşi hakkında bir bilgiye ulaşılamamış olup, Sa'd ve Muhammed adında iki oğlu ve Ümmü'l-Hakem adlı bir kızı olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁰

Ammâr b. Yasîr, Hz. Peygamber (a.s)'a doğum olarak kendisinden daha yakın kimse olmadığını ifade etmiştir. Kaynaklarda ise Sıffin Savaşı'nda vefat ettiği ve vefatında doksanlı yaşlarda olduğu söylenmiştir.⁵⁴¹ Dolayısıyla vefat tarihi olan H. 37 dikkate alındığında İslam'ın nüzul döneminde Hz. Peygamber ile aynı yaşlarda olduğu kabul edilebilir görülmektedir.

Ammâr, Medine'ye hicrette ilklerdendir. İlk mescid olan Kuba Mescidi'nin inşasında görev almış ve Mescid-i Nebevi'nin inşasında gayreti ile öne çıkmıştır. Hz. Peygamber (a.s) Huzeyfe b. Yemân ile kardeşleştirmiş ve sonrasında Ammâr' a ev yapması için bir arazi tahsis etmiştir.⁵⁴²

Hz. Peygamber'in katıldığı gazvelerin hepsine iştirak etmiştir.⁵⁴³ Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber'e suikast düzenlenmesinin ardından Hz. Peygamber'in münafıkların planını ve isimlerini gizli tutmalarını isteyerek kendisi ve Huzeyfe b. Yemân ile paylaşması Resulullah (a.s)'ın ona duyduğu güveni gösteren güzel bir örnektir.

---

⁵³⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdül-ğâbe*, 4/122.

⁵³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/228; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/157.

⁵⁴⁰ İbn Hazm, *Cemheretü ensabü'l-arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Mısır: Daru'l-Maarif, 1962), 406; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 43/358.

⁵⁴¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/122; İbn Abdilber, *İstiâb*, 3/1140-1141.

⁵⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/231,232.

⁵⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/232; İbn Habîb, *Muhabber*, 289-290; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/123; Taberî, *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel*, (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, t.y.), 15; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 1/487.

Hız. Ali ile dostluğu sebebiyle Hız. Ebu Bekir'e olan biatini kısa süreli geciktirmiş olsa da ertesini gün mescitte yapılan umumî biatte o da biatini sunmuştur.⁵⁴⁴

Hız. Ammâr ile ilgili bir diğer önemli olay ise Yemâme Savaşı'nda kulağını kaybetmesidir. Bu kanlı savaşta şecaatiyle öne çıkmış, Müslümanları kulağı kesik haldeyken dahi yüreklendirerek şiddetle savaşa devam etmiştir.⁵⁴⁵

Hız. Ömer döneminde ise Cibâl ve Hulvân'ın fetihlerine destek verdięi⁵⁴⁶ ve Nihâvend Savaşı'nda Basralılara yardım amaçlı gönderilen Kûfeli birliklerin başında görev aldığı bilinmektedir.⁵⁴⁷

Şüphesiz bu dönemdeki en önemli görevi Kûfe'de yapmış olduğu valiliktir. Hız. Ömer: "Size Ammâr'ı emir, İbn Mes'ûd'u da muallim ve yardımcı olarak gönderiyorum. Her ikisi Hız. Peygamber (a.s)'in en değerli ashabındandır." şeklindeki emirnâmesi ile onu bu göreve atamıştır.⁵⁴⁸

Ammâr b. Yasîr'in görevlendirilmesi toplumsal statülerde İslam'ın ortaya koyduğu inkılap neticesinde Hız. Ömer'in uzun yıllar asabiyet esasına dayalı yaşantısından ne derece soyutlandığını yahut bu değişimi ne derece benimsediğini ortaya koyan atamalardan biridir. Görülüyor ki Hız. Ömer'in değer ölçütü birebir Allah ve Resulünü merkeze alan ve onun merkezietinde kişileri ve olguları konumlandıran bir yapıdaydı.

Ammâr b. Yasîr'in Kûfe'deki görevine genel olarak Sa'd b. Ebu Vakkâs'ın ardından getirildiği rivayet edilmekle⁵⁴⁹ birlikte Taberî; Sa'd b. Ebu Vakkâs ve Ammâr b. Yasîr'in arasında görev yapan iki kişi olduğunu ve bunlardan birinin Abdullah b. Abdullah b. İtbân diğerinin ise Ziyad b. Hanzale olduğunu aktarmıştır. Rivayete göre Abdullah b. Abdullah'ın görev zamanında Nihâvend Savaşı gerçekteşmiş ve Abdullah'ın bu sefere

---

⁵⁴⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, "Sakîfe Olayı veya Hız.Ebû Bekirin Halîfe Seçimi" *İslam Medeniyeti Dergisi*, 22 (Erişim 12 Nisan 23).

⁵⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/235; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 258; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/121; Taberî, *el-Müntehab*, 15; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 4/122.

⁵⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 295.

⁵⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 296.

⁵⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/ 235; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/163; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/1140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 2/401; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, 3/580.

⁵⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 274.

gitmesi sebebiyle azledilmiştir. Ardından Ziyad göreve getirilmiş ancak o da bu görevden bir süre sonra istifa etmiştir.

Sa'd H. 20 yılında görevinden azledilmiş, Ammâr ise H. 21 yılında göreve gelmiştir. Söz konusu diğer iki atama bu aralık içerisinde gerçekleşmiş ancak valilerin ne kadar görevde kaldıkları hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁵⁰

Ammâr b. Yasîr, Hz. Ömer tarafından tayin edildiği bu görevinden bir süre sonra azledilmiştir.⁵⁵¹ Kaynaklarda azli ile ilgili birden fazla rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kûfeliler'den birinin Ammâr b. Yasîr'i halifeye şikâyet etmesidir. Bu şikâyet karşısında adamın iddialarının doğru olmadığını düşünen Ammâr: "Eğer yalan söylüyorsan Allah senin malını ve çocuklarını çoğaltsın ve bu ikisi ile cezayı versin." diyerek tepki göstermiştir.⁵⁵²

Diğer bir rivayete göre ise Ammar b. Yâsir, Abdullah b. Mesud ile bir tartışma yaşamış ve bu tartışma neticesinde taraflar birbirlerini suçlayarak konu halifeye taşımışlardır. Hz. Ömer yaşanan olay sonucunda Ammâr b. Yasîr'i haksız bulmuş, hatta kızmış ve onu görevinden almıştır.⁵⁵³ Ancak bu rivayet meşhur olmamakla birlikte direkt bu sebepten azledilmiş olması da yaygın kanaate uymamaktadır.

Yine azlin sebeplerinden biri olarak anlatılan bir olayda ise Ammâr, zaten bir süredir yarış ve tartışma içerisinde olan iki ordugâh şehir Basra ve Kûfe ehli hakkında verilen bir kararın Kûfelileri rahatsız etmesi sebebiyle doğan sıkıntılardan görevinden alınmıştır. Rivayete göre; Ömer b. Sürâka, Basralıların yaşadıkları toprakların kendilerine yetersiz gelmesi, toprakların verimsiz ve kurak olmasını öne sürerek haracı vermekte zorlandıklarını Hz. Ömer'e yazdığı bir mektup ile ifade etmiş ve yeni bir arazi talebinde bulunmuştur. Ancak söz konusu arazi üzerinde Kufeliler hak iddia etmiş ve kendi elleri ile fethedilen bu toprakların Basralılara verilmesini doğru bulmayarak valilerinden halifeye mektup yazmasını istemişlerdir. Ancak Ammâr bu konunun kendisini ilgilendirmediğini söyleyerek mektubu yazmayınca Utârid adında biri: "Seni kulağı kesik

⁵⁵⁰ Taberî, *et-Târih*, 4/138; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Târihu İsfahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/43; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 1/558.

⁵⁵¹ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 302; Taberî, *et-Târih*, 4/144; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/608; İbn Asâkîr, *Târihu Dimeşk*, 62/122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402,413; Zehebî, *Siyeru a'lâmün'nübela*, 2/439.

⁵⁵² İbn Asâkîr, *Târihu Dimeşk*, 43/448.

⁵⁵³ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/168.

köle!-Yemâme’de kaybettiği kulağına itâfen- Biz niye fethettiğimiz yerleri başkalarına bırakalım?” demiştir. Ammâr ona: “Sen benim en çok sevdiğim kulağıma sövdün” şeklinde karşılık vermiştir. ⁵⁵⁴ Yaşanan bu olay halk ile valinin arasını açmış ve memnuniyetsizliğin artmasına neden olmuştur.

Yine Utârid ve bazı kişilerin Ammâr b. Yasîr hakkında halifeye: “O, bir emir gibi değil, vazifesini taşıyamıyor ve Kûfeliler ona karşı mücadele içindeler.” yazdığı halifenin de bunun üzerine Ammar’ı Medine’ye çağırdığı kaydedilmiştir. ⁵⁵⁵

Bu rivayetlerden birinin Ammâr’ın azline sebep olduğunu söylemek yerine hepsinin ortak noktası olan halkın valisinden memnun olmadığını ve yaşanan çeşitli olaylar neticesinde de siyasette yetersiz olduğunu düşündüğü için valinin azledildiğini söylemek daha uygun olacaktır. Öyle ki gelen emir üzerine Medine’ye giden Ammâr yanına kendi tarafında olduğunu düşündüğü bir heyeti götürmüştür. Bu grubun içerisinde Sa’d b. Mes’ûd es-Sakafî ve Cerir b. Abdillâh da yer almıştır. Bu kişiler halifenin valileri hakkında ne düşündüklerini sorması üzerine Ammâr’ı yetersiz gördüklerini ve siyaset bilmediğini söylemişlerdir. ⁵⁵⁶ Ammâr’ın yargılanması esnasında bu kişilerin valinin nereye tayin edildiğini dahi bilmediğini söyledikleri de aktarılanlar arasındadır. Hz. Ömer bunun üzerine Ammâr’a: “Seni nereye tayin ettim?” diye sormuş ve aralarında geçen diyalog sonucunda ortaya atılan iddianın doğruluğu kanıtlanmıştır. Bu yargı sürecinin sonunda ise Ammâr görevinden azledilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Ammâr’ın azlinin, tüm bu olayların sonucunda hakkında oluşan kanaat sebebiyle gerçekleştiğini söylemek daha doğru olacaktır.

Yaptığı yargılama sonucunda halkın taleplerine uymak durumunda kalan Hz. Ömer şüphesiz Ammâr b. Yasîr’in İslam’daki ve Hz. Peygamber (a.s) nazarındaki konumu ve ona verdiği kıymet sebebiyle üzülmekten de endişe etmiş olacak ki azlin ardından ona: “Görevden azledilmek seni üzdü mü?” diye sormuştur. Ammâr ise bu soruya: “Valiliğe atanmam beni üzdüğü gibi, görevden azledilmem de yine beni üzmüştür.” yahut “Allah’a

⁵⁵⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/235; Belâzurî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/161; Taberî, *et-Târih*, 4/161; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk*, 43/442.

⁵⁵⁵ Taberî, *et-Târih*, 4/163.

⁵⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413; Taberî, *et-Târih*, 4/161-164.

yemin olsun ki, valiliğe atanmam beni sevindirmemişti ama valilikten azledilmem beni üzmüştür” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁵⁷

Şu da belirtilmelidir ki Ammâr’ın azline Kûfe ve Basra halkı arasında yaşanan çekişmenin etkisi oldukça fazladır. Nitekim Basra ehli ile adeta bir yarış içinde olan ve yönetilmesi zor bir halk şeklinde vasıflandırabileceğimiz Kûfelilere vali atamak konusunda Hz. Ömer dahi zorlanmıştır. Nitekim o: “Kûfe halkına karşı, benim yardımcım kim? Onlara kuvvetli birisini vali tayin etsem, onu azgın ve fâcir gösteriyorlar zayıf birisini tayin etsem küçük görüyorlar.” şeklinde serzenişte bulunmuştur.⁵⁵⁸ Bu serzenişten hareketle Kûfelilerin kimseyi beğenmiyor oluşlarının yanı sıra Hz. Ömer’in vali tayininde halkın kimliği ve taleplerini daima önemseddiği de fark edilmektedir. Zira o bir önceki vali deneyiminden halkın memnuniyetsizliğini ifade ettiği vasıfları taşımayan birini bölgeye atamış ancak böyle olmasına karşılık yine de şikâyetler ile karşılaşmıştır. Nitekim burada Ammar’ın selefi olan Sa’d b. Ebu Vakkâs’ı güçlü biri olarak Ammâr’ı ise ona nazaran zayıf biri olarak nitelediği anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer’in yaşanan olayların ardından Ammâr b. Yâsir’e: “Vallahi senin yöneticilik yapamayacak biri olduğumu biliyordum. Ancak “*Yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler kılmak ve onları yeryüzüne mirasçı kılmak istiyorduk.*”⁵⁵⁹ ayetinin te’vili gereğince seni atadım.” dediği de konu ile ilgili aktarılanlar arasındadır.⁵⁶⁰

Toplumun nabzını tutmanın ehemmiyetinin farkında olan Hz. Ömer, valinin haklı yahut haksız bir şekilde sosyal yaşam içerisinde önlenemeyen/sonuçlandırılmayan huzursuzluğa sebep olması halinde onu azletmiştir. Ne var ki hiçbir yöneticisinin toplum tarafından haksız muamelelere maruz kalmasına da izin vermemeye çalışmıştır. Valilerini sürekli denetim altında tutarak bir tarafta yer alması gerektiğinde incelemeleri sonucundaki olaylara olan hâkimiyeti, adaleti elden bırakmamasını sağlamıştır. Ancak Ammâr b. Yasîr’in toplum nazarında bir lider olarak saygısını kaybetmiş olması kendisine itaati çıkmaza sokmuştur.

⁵⁵⁷ Belâzurî, *Futuhu’l-buldân*, 274; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413; Taberî, *et-Târih*, 4/161-164.

⁵⁵⁸ Belâzurî, *Futuhu’l-buldân*, 274; Taberî, *et-Târih*, 4/165.

⁵⁵⁹ Kasas 28/5.

⁵⁶⁰ Belâzurî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/163; Taberî, *et-Târih*, 4/164; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413.

Toplumun kendisini değerli hissetmesi yani bireylerin, görüşlerinin devlet kademesinde bir varlık ifade ettiğini hissetmeleri hem doğru bir siyaset için hem de yapılan siyasetin değer görmesi açısından önemlidir. Zira halkı itibarsızlaştırmak toplumu bir süre sonra isyana sürükleyecek bir durum haline gelmektedir. Nitekim Hz. Osman döneminde benzer bir durum yaşanmış, isyan eden halk halifenin canına kastetmiştir. Hz. Ömer'in şikâyetler karşısındaki tavrı bu açıdan değerlendirildiğinde de Ammâr b. Yasîr için azil kaçınılmaz olmuştur.

Ammâr'ın halefi ile ilgili farklı rivayetler söz konusu olup azilden sonra göreve gelen kişinin, bir rivayete göre Ebu Musa el-Eş'arî,⁵⁶¹ bir rivayete göre de Muğire b. Şu'be⁵⁶² olduğu aktarılmıştır.

18. Muğîre b. Şu'be

Muğîre b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mesud b. Muatteb b. Mâlik b. Ka'b b. Âmir b. Sa'd b. Avf b. Kays es-Sekafi.⁵⁶³ “Ebu Abdullah” şeklinde künyelenmiştir.⁵⁶⁴ Arap dâhilerindedir ve toplumda görüşüne başvurulmuş biri olması sebebiyle kendisine “Muğîretü'r-Re'y” denilmiştir.⁵⁶⁵

Annesi Ümâme bnt. Efkam b. Ebî Amr'dır.⁵⁶⁶ Kaynaklarda birçok evlilik yaptığı aktarılmıştır, çocuklarının isimleri ise; Urve, Hamza, Akkar, Ya'fur, Muğire, Ya'kub, Hemmam, Ca'fer, Gaffar, Mutarrif şeklinde geçmektedir.⁵⁶⁷

Hüdeybiye Musalahası öncesinde Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği H. 5 yılında İslam'ı kabul etmiştir.⁵⁶⁸ Hüdeybiye'de Kureyş ve Sakîf kabilelerinin ortak heyeti ile

⁵⁶¹ Taberî, *et-Târih*, 4/164-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402.

⁵⁶² Halîfe b. Hayyât, *et-Târih*, 154-155; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/168; Belâzürî, *Futuhu'l-buldân*, 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 62/122; İbn Haldûn, *Târih*, 2/559.

⁵⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/173; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/372; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1445; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/156.

⁵⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/173; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 13/344; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1445; Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 3/21; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/156.

⁵⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/173.

⁵⁶⁶ Ebu Nuaym, *Marifü's-sahâbe*, 5/2582; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 60/18; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/238.

⁵⁶⁷ Ömer Aktaş, *Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018),46-48.

⁵⁶⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1445; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/238.

gerçekleştirilen görüşmeler esnasında Hz. Peygamber (a.s)'ın muhafızlığını yapmıştır.⁵⁶⁹ Rıdvan Biati'nda yer almış,⁵⁷⁰ Hudeybiye sonrasında Resulullah (a.s) ile tüm gazvelere katılmıştır.

Bu dönemde üstlendiği önemli görevlerden birisi de Arap Yarımadası'nda Mekke'nin ardından ikincil bir dini merkez olarak görülen Taif'deki Lât putunu yıkmaktır. Heyetler yılı olarak adlandırılan H. 9 yılında Sakif'ten bir heyet, Hz. Peygamber (a.s)'a Müslüman olmak üzere gelmiştir. Her ne kadar bir süre için putlarına dokunulmamasını talep etmiş olsalar da İslam'ın tevhid ilkesine aykırı olması hasebiyle talepleri reddedilmiştir. Hiç olmasa yıkım işini, kendi elleriyle yapmamayı istediklerinde ise talepleri kabul edilmiş, Muğire b. Şu'be ve Ebû Süfyan b. Harb bu iş için görevlendirilmiştir.⁵⁷¹

İslam'ı kabulünün ardından daima Hz. Peygamber (a.s)'ın yakın hizmetinde yer almış, onun abdest suyunu taşıdığı rivayet edilmiştir.⁵⁷² Üstün zekâsı, okur-yazar olması dil bilmesi gibi vasıfları diplomaside öne çıkmasında, yazışmalarda bulunma ve kâtiplik gibi görevlere tayin edilmesinde etkili olmuştur.⁵⁷³ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s)'ın vahiy kâtipliğini yaptığı bilinmektedir.⁵⁷⁴

Hz. Ebu Bekir döneminde, irtidat hadiselerinin bastırılmasında görevlendirilmiş, öncelikle Eş'as b. Kays liderliğinde Nuceyr kalesine sığınan Kindeli mürtedlere karşı bir harekâta⁵⁷⁵ ardından Müseylime'ye karşı yapılan Yemâme Savaşı'na iştirak etmiştir.⁵⁷⁶ Ayrıca bu dönemde tek gözünü kaybettiği Yermük Savaşı'na katıldığı bilinmektedir.⁵⁷⁷

Hz. Ömer, onu devlet kademelerinde görevlendirmeye devam etmiş ve bu dönemde üstlendiği görevler de çeşitlenmiştir. Irak-İran cephelerinde öne çıkmaya başlayarak adından daha fazla söz ettirmiştir.

---

⁵⁶⁹ Vakıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 3/595,597; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/313; Taberî, *et-Târih*, 2/627; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/83; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/158; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 3/25.

⁵⁷⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 13/344; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 3/21; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/156.

⁵⁷¹ Vakıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 3/968; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/175; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/150-151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/306.

⁵⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/176.

⁵⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/231,237.

⁵⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/355.

⁵⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/177; Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 145; Taberî, *Târih*, 3/337.

⁵⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/177; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 1/295; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 60/16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/156.

⁵⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/177; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 1/586; Hâkim, *Müstedrek*, 3/506, (5890).

Kaynaklarda çoğunlukla Basra ve Kûfe valiliğine getirilmesi ve bu valiliklerdeki azilleri ile bilinen Muğire b. Şu'be'nin Basra'daki valiliği öncesinde Bahreyn'de valilik yaptığı da rivayet olunmuştur.⁵⁷⁸

Kimileri Bahreyn'de vali olduğu esnada halk ile yaşadığı bir sürtüşme sonucunda bölgenin dihkanlarının Muğire'yi, Hz. Ömer'e şikâyet ettiğini bunun sonucunda görevinden azledildiğini aktarmıştır. Sonrasında Muğire'nin yeniden göreve getirilmesinden endişe duyan dihkanlar yüz bin (...) ⁵⁷⁹ gibi bir meblağ toplamış ve aralarından birini seçerek parayı Hz. Ömer'e ulaştırmışlardır. Hz. Ömer'in huzuruna çıkan dihkan, planlandığı gibi Muğire b. Şu'be'nin onlardan bu parayı topladığını ve kendilerine emanet bıraktığını söylemiştir. Meseleyi soruşturmak üzere Muğire, Hz. Ömer'in huzuruna geldiğinde, emanet ettiği paranın yüz bin değil iki yüz bin olduğunu iddia edince Hz. Ömer, Muğire b. Şu'be'ye bu paraya ne için tevessül ettiğini sormuş ve ondan çoluk çocuğunun fazlalığı sebebiyle ihtiyacı olduğu şeklinde bir cevap almıştır. Ancak parayı getiren dihkan, Muğire'nin bu hareketinin ardından her şeyi itiraf ederek Muğire'nin onlardan böyle bir para toplama talebinde bulunmadığını söyleyince Muğire'nin masumiyeti ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer, bu davranışın sebebini Muğire'ye sorması üzerine: "Dihkan bana iftira attı, ben de sizin huzurunuzda onu rezil etmek istedim." demiştir.⁵⁸⁰ Yalnızca bu olay dahi Muğire b. Şu'be'nin kıvrak zekâsını gözler önüne serer mahiyettedir. Kaynaklarda kendine çok fazla yer bulamamış olan Muğire b. Şu'be'nin Bahreyn valiliği hakkında ulaşılan bilgiler buradakilerden ibaret olup dihkanların bir düzmece ile valiyi görevinden alma çabalarının sebeplerinden biri olarak onların İslam dinini benimsememeleri sayılabilir.⁵⁸¹

Muğire b. Şu'be'nin, bu dönemde tayin edildiği bir diğer görev ise Basra valiliğidir. Basra şehri, Hz. Ömer döneminde inşa edilmiş olup hangi yılda inşânın gerçekleştiği ise tarihçilerin ihtilaf ettiği konular arasındadır. Ancak genel kabulün H. 14 senesi olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.⁵⁸² Utbe b. Ğazvan bu şehrin kurucusu ve ilk valisi kabul edilmiştir. Onun Basra'daki görevinden istifa etmek istediği ancak Hz. Ömer'in

⁵⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/157-158.

⁵⁷⁹ Karşılaşılan kaynaklarda miktar yazmakla birlikte para birimi belirtilmemiştir.

⁵⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/26-27; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/158.

⁵⁸¹ Aktaş, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, 135.

⁵⁸² Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, 127; Taberî, *Târih*, 3/597; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/318; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 3/129; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/48.

bu isteği reddettiği kaynaklarda kısmi farklılıklar ile aktarılmıştır. Utbe b. Ğazvan bazı rivayetlere göre Sa'd b. Ebî Vakkas'ın kendisine karşı baskıcı tavır ve hareketlerinden dolayı görevinden ayrılma isteğini iletmek için⁵⁸³ bazı rivayetlere göre de hac yapmak için⁵⁸⁴ Basra'dan ayrılmıştır. Yerine Mücâşî b. Mes'ûd'u bırakmak istemiş ancak Mücâşî'nin Basra'da olmaması sebebiyle o gelinceye kadar vekillğe Muğire b. Şu'be'yi bırakmıştır.⁵⁸⁵ Bu husus hakkında aktarılan bir rivayette; Utbe b. Ğazvan, yerine vekil olarak Mücâşî b. Mes'ûd'u bıraktığını halifeye bildirmiştir. Sonrasında Muğire'nin bölgede gerçekleşen durumları halifeye aktardığı bir mektubun merkeze ulaşmasının ardından Hz. Ömer, mektubun nasıl olup da Muğire'den geldiğini sormuş ve Utbe de sebebini açıklamıştır. Ne var ki Hz. Ömer bu durumdan hoşlanmayarak: “Şehirlilerin vali olarak görevlendirilmeleri, bedevilerin tayin edilmelerinden daha iyidir.”⁵⁸⁶ diyerek Muğire'nin tayinini daha uygun gördüğünü ifade etmiştir. Bu sebeple de Utbe b. Ğazvan'ın yerine geçen kişi Mücâşî b. Mes'ûd değil Muğire b. Şu'be olmuştur.

Muğire b. Şu'be, yalnızca bir vekil olmasına rağmen keskin zekâsını ve askeri yeteneklerini ortaya koymuş, vekilliği esnasında irtidât edip isyan eden Meysan halkına karşı harekât düzenlemiş ve yeniden İslâm hâkimiyetine girmelerini sağlamıştır. Utbe'nin, Hz. Ömer'in yanında olduğu sırada Muğire'den gelen mektup, işte bu fethi bildirmek amaçlı yazılmış bir mektuptur. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer, öncesinde de yakînen tanıdığı Muğire'nin bu durumunu liyakatına bir teminat olarak görmüştür. Ebû Sebre b. Ebî Ruhm'un vekil bırakıldığı da aktarılmıştır.⁵⁸⁷ Ne var ki Muğire b. Şu'be'nin Meysan'a düzenlediği harekâtla ilgili rivayetler onun vekil tayin edildiğini desteklemekte olup bu rivayet pek tercih edilmemiştir.

Utbe b. Ğazvan'ın halefinin kim olduğu hususu ise tartışmalı bir konu olup ondan sonra göreve gelen kişinin Muğire b. Şu'be değil Ebu Musa el-Eş'arî olduğu da söylenmiştir. Bu rivayetlere göre Muğire, Utbe'den sonra değil Ebu Musa'dan sonra göreve

⁵⁸³ Belâzürî, *Futuhu'l-buldân*, 341; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/7-8. İbn Sa'd, bu olayın H. 17 yılında gerçekleştiğini rivayet etmektedir.

⁵⁸⁴ Belâzürî, *Futuhu'l-buldân*, 252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/362; Rivayetler arasında ufak farklılıklar olmakla birlikte hepsi Utbe b. Ğazvan'ın hac sebebi ile Basra'dan ayrıldığı ifade etmektedir.

⁵⁸⁵ Belâzürî, *Futuhu'l-buldân*, 341; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/7-8; Taberî, *et-Târih*, 3/595-596; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/362.

⁵⁸⁶ Belâzürî, *Futuhu'l-buldân*, 335; Taberî, *Târih*, 3/595; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/319.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/85. Taberî, *et-Târih*, 4/83, Taberî'de ek olarak, Hz. Ömer'in, Utbe b. Ğazvan'ın yerine Ebû Sebre b. Ebî Ruhm'u atadığı, daha sonra onu azledip yerine Muğire b. Şu'be'yi Basra'ya vali olarak tayin ettiği bilgileri vardır.

getirilmiştir.⁵⁸⁸ İbnü'l-Esir, el-Kâmil adlı eserinde önce Ebu Musa'nın, Muğire'nin selefi olduğunu aktarsa da "H. 17 Yıl Olayları" başlığı altında Ebu Musa'nın, İbn Süraka ardından yeniden Basra valiliğine getirilişini ikinci valilik olarak sıfatlandırmıştır.⁵⁸⁹ Oysaki bu hesaba göre Ebu Musa'nın bu tayini üçüncü olmalıdır çünkü Muğire'nin azlinden sonra bir kez daha göreve gelmiştir. Bu çelişki ile beraber rivayetler değerlendirildiğinde Utbe'nin ardından göreve Muğire b. Şu'be'nin getirildiğini ifade eden rivayetler tercihe şayan görülmektedir.

H. 15 yılında⁵⁹⁰ Basra'ya tayini bu olaylar neticesinde gerçekleşmiş görevi süresince her ne kadar siyasetteki yeteneğini ortaya koymuş, Basra şehrinin imarını ve gelişimini sağlamış ve Basra Divanını kurmak gibi başarılı işlere imza atmış⁵⁹¹ olsa da hakkında ortaya atılan zina suçu sebebiyle valilikten azledilmiştir. Muğire b. Şu'be'nin H. 17 yılına kadar⁵⁹² sürdürdüğü görevinde, bu olaya kadar hakkında herhangi bir olumsuzluğun olmadığı da yine raviler tarafından aktarılan bir husustur.⁵⁹³

Ebu Bekre'nin kendisine atfettiği olay şu şekilde cereyân etmiştir; Muğire b. Şu'be, Ebu Bekre ile komşu olup odaları karşılıklı birer pencere ile birbirine bakmaktaydı. Ebu Bekre, bir gün arkadaşları ile evinde sohbet ettiği esnada rüzgâr esince aralanan pencereye yönelmiş ve rüzgârın aynı şekilde Muğire'nin de penceresini aralaması sonucunda onu bir kadın ile uygunsuz halde görmüştür. Şahid olmaları için o sırada sohbette bulunan; Nâfi' b. Kelede, Ziyad b. Ebîh, Şibl b. Mâbed el-Beceli'ye de durumu göstermiştir. Onlar: "Bu kadın kimdir?" diye sormuş Ebu Bekre: "Ümmü Cemîl b. el-Efkâm'dır." şeklinde cevap vermiştir. Yaşanan bu olayın arkasından Muğire b. Şu'be namaz kıldırmak için çıkmış ancak Ebu Bekre ona engel olmuş ve durumu Hz. Ömer'e bildirmiştir.⁵⁹⁴ Haber Hz. Ömer'e ulaştığında Muğire'nin yerine Ebu Musa el-Eş'ari'yi tayin etmiş ve onu,

⁵⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/336. Her iki rivayeti de paylaşmıştır.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/363.

⁵⁹⁰ Belazuri bir rivayetinde Kadisiye savaşının h. 16 yılında gerçekleştiğini ve Muğire'nin Basra'ya bu savaştan sonra tayin edildiğini aktarmıştır. Bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 252.

⁵⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/177.

⁵⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/179; Halife b. Hayyât, *Tarih*, 135; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/363; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/ 81; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/28.

⁵⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/362.

⁵⁹⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/490-491; Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 336; Taberî, *et-Târih*, 4/69-70; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/363; Ebü'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikan, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâi Ebnâi'z-Zaman* thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sâdir, 1900), 6/364-365; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/81.

yanında: “Bana büyük bir haber ulaştı. Bu sebeple Ebu Musa’yı emir olarak gönderiyorum. Sen elindeki işleri ona teslim et ve acele şekilde yanıma gel!” yazılı bir mektup ile Basra’ya göndermiştir.⁵⁹⁵

Muğire’nin merkeze çağrılmasıyla birlikte yargı süreci başlatılmış Muğire: “Şu kişilere beni nasıl gördüklerini sor? Beni, yüzüm onlara dönük olarak mı yoksa arkam dönük olarak mı gördüler? Kadını nasıl görüp tanıdılar? Eğer beni önden gördülerse nasıl oldu da ben örtünmedim yahut arkadan gördülerse kendi evimde hanımımla iken bana bakmayı nasıl helal saydılar? Allah’a yemin ederim ki ben hanımımdan başkası ile değilim.” şeklinde bir savunmada bulunmuştur. Bunun akabinde şahitler tek tek dinlenmiştir.⁵⁹⁶ Ebu Bekre, Şibl ve Nâfi aynı şekilde şahitlik yaparak onu arkadan gördüklerini ifade etmişlerdir. Ne var ki Ziyad, kadını teşhis edemeyeceğini ancak hayal mayal hatırladığını söylemiştir. Bu ifadenin ardından Hz. Ömer, şahitliğin tamamlanmadığına hükmederek Ziyad’ı diğerlerinden ayırmış ve geri kalan üç kişiye iftira suçundan ceza vermiştir. Muğire, kendisine yapılan karşılık yüreğinin rahatlatılmasını istemişse de Hz. Ömer: “Sus, sesi kısılınca! Allah’a yemin olsun ki eğer şahitlik tamamlansaydı seni kendi taşlarında taşıyacaktım.” diyerek onu azarlamıştır.⁵⁹⁷

Belazuri’nin aktardığı başka bir rivayette olay benzer bir şekilde anlatılmış ancak bu habere göre Hz. Ömer, Ziyad’ın şahitliği öncesinde ona dönerek: “Ben Resulullah’ın ashabından birisinin onun sebebiyle recmedilmemesini ve şahitliğiyle ayıbının ortaya çıkmamasını umduğum bir kişinin yüzüne bakmaktayım.” demiştir. Bunun ardından Ziyad’ın onlardan biraz daha farklı bir şahitlikte bulunarak çirkin bir manzara gördüğünü ancak cinsi münasebetin bulunup bulunmadığını bilmediğini söylediği aktarılmıştır. Devamında “Başka bir rivayete göre Ziyad, hiç şahitlik yapmadı.” şeklindeki bilgi eklenmiştir.⁵⁹⁸

Birçok açıdan ele alınabilecek olan bu olay Hz. Ömer’in azil noktasındaki tavrını anlayabilmek açısından da önem taşımaktadır. Nitekim zina İslam dininde büyük günahlar arasında sayılmıştır. Şüphe yok ki valilerinin İslam’ın hassasiyetlerini

⁵⁹⁵ Taberî, *et-Târih*, 4/71; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/363.

⁵⁹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/363-364.

⁵⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/364; Taberî, *et-Târih*, 4/72.

⁵⁹⁸ Belâzürî, *Futuhu’l-buldân*, 336.

taşımalarına ve onların mal mülk edinip lüks içerisinde yaşamalarına dahi müsamaha göstermeyen Hz. Ömer, böyle bir suç karşısında elbetteki gereken cezayı tatbik etmekte geri durmayacaktır. Ne var ki dördüncü kişinin şahidliğindeki şüphe onu bu cezayı uygulamaktan men etmiştir.

Wellhausen'ın iddiasında olduğu gibi⁵⁹⁹ Hz. Ömer'in müsamahası sonucu böyle bir karar alınmamış bilakis Hz. Ömer, İslam'ın oldukça hassas yargı sistemini tatbik etmiş olup bir kez daha İslam adaletinin eşsizliğini ortaya koymuştur. Şahitlikteki şaibeye rağmen recm gibi büyük bir cezaya hüküm vermesi İslam'ın prensiplerine aykırıdır. Zira İslam kişinin masumiyetini önceleyen bir din olup şüpheler üzerinden hüküm verilmesine izin vermez. Şöyle ki Muğire'yi yine de azletmiş olması kişiyi, Muğire'nin kesin bu suçu işlediği ancak şahidlik tam olmadığı için recmetmediği gibi bir düşünceye de sevk etmemelidir. Nitekim Hz. Ömer, valisi hakkında toplumu galeyana getirebilecek yahut halkın yöneticeye olan güvenini ve saygısını yitirebilecek seviyede bir şüphenin oluşması halinde şüphe doğru olsun olmasın, ileride daha büyük bir infial oluşmaması adına ihtiyatlı davranarak yöneticilerini görevden almıştır. Ayrıca toplum içerisindeki grupların adeta pamuk ipliğiyle birbirine bağlı olduğu, manipüleyle açık olan Basra gibi sonradan kurulmuş şehirlerin bu açıdan daima dikkate muhtaç olduğu da hatırdan tutulmalıdır.

İslam, Müslümanın hayatına bütünüyle tatbik etmesi gereken bir dindir. Bu durum din ve devlet işlerinin birliğini ve insanların bireysel yaşamlarında işledikleri günahlara -şayet sosyal hayatı etkileyen cinsten ise- devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Hz. Ömer döneminde bu gibi günahlar toplum içerisinde yönetici sınıfından biri tarafından işlendiğinde ise görevine son verilmiştir.⁶⁰⁰ Zira bu dönem için rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hz. Ömer, helal ve haramlara dikkat etmeyen herhangi birinin sırf makamı sebebiyle kıymet ve saygı görmesini istemeyen bir halife olmuştur. Onun nazarında daima takva kıymet bulmuş toplumun her açıdan sevk ve idaresinin sıhhati için halkın önderleri olan kişilerin de bu konularda hassas olmalarını arzulamıştır.

---

⁵⁹⁹ Wellhausen Muğire'nin zina olayı hakkındaki yorumunun bir kısmı şu şekildedir: “Kadınlara karşı doymaz ihtirası onu düşürdü. Rezilâne bir zina fiili yüzünden, 17 yılında, muhakemesi aslında o kadar haşin olan Ömer'in iltiması sayesinde bir komedi şeklinde bitmiş olmasına rağmen azledildi...” yani ona göre Muğire zina yapmış, Hz. Ömer ise bir harama müsamaha göstermiştir. Bk. Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 55.

⁶⁰⁰ Önceki başlıklarda yer verdiğimiz Kudâme b. Maz'un da içki içme suçundan görevinden alınmıştır.

Belâzurî’de geçen bir rivayete göre; Hz. Ömer, Muğire b. Şu’be’yi Basra valiliğinden azlettikten sonra Kûfe’ye tayin edinceye kadar başka bir yere göndermemiştir.⁶⁰¹ Ancak İbn Asâkir ve Nüveyrî onun bu aralıkta Yemen bölgesinde valilik yaptığından bahsetmişlerdir. İbn Asâkir rivayetinde, Hz. Ömer’in, Muğire’yi Basra valiliğinden aldıktan sonra Yemen’e, vali olarak atadığını aktarırken⁶⁰² Nüveyrî ise Esvedü’l-Ansî’nin öldürülmesinden sonra Hz. Ebû Bekir’in, Ya’la b. Münebbih’i San’a’ya vali olarak atadığını ancak Hz. Ömer döneminde Ya’la b. Münebbih’in⁶⁰³ şikâyet edilmesi üzerine görevden uzaklaştırıldığını ve yerine Muğire b. Şu’be’nin atandığını söylemiştir. Ne var ki Ya’la b. Münebbih’in, kendisi hakkındaki şikâyetlerin araştırılması ve yapılan tahkikat sonucunda haklılığı ispat olunmuştur. Böylelikle iki senenin ardından görevine iade edilmiştir.⁶⁰⁴ Ancak şunu söylemeliyiz ki Muğire b. Şu’be’nin Yemen valiliği temel kaynaklarda net bir şekilde doğrulanmamıştır.

Muğire b. Şu’be’nin Kûfe’ye tayin edilmesi ise oldukça karışık bir mevzudur. Konuyla ilgili kaynaklarda farklı olay örgüleri zikredilmiştir. Bu rivayetlerden birine göre Sa’d b. Ebu Vakkâs’ın ardından Kûfe’ye vali olarak tayin edilen Ammar b. Yâsir, Kûfelilerin kendisini siyaseten yetersiz bulmaları sebebiyle Hz. Ömer’e şikâyet edilmiş ve Hz. Ömer, onu bu görevden almıştır. Nitekim Sa’d b. Ebu Vakkâs’ı da benzer bir sebepten görevden alan Hz. Ömer, Kûfeliler hakkında sitemli bir şekilde: Kûfe halkına karşı, benim yardımcım kim? Onlara kuvvetli birisini vali tayin etsem, onu azgın ve fâcir gösteriyorlar zayıf birisini tayin etsem küçük görüyorlar.” demiştir.⁶⁰⁵ Bir süre bu konu hakkında düşündükten sonra da Muğire b. Şu’be’yi çağırarak: “Seni valiliğe getirdiğimde itham edildiğin şeyi yeniden yapar mısın?” diye sormuş hayır şeklindeki karşılığın neticesinde Muğire b. Şu’be’yi Kûfe’ye vali olarak tayin etmiştir.⁶⁰⁶

Yine kaynaklarda rastlanılan bir diğer rivayette ise; Kûfelilerin kendisini şikâyet etmesi üzerine Ammar b. Yâsir görevinden istifa etmiş onun istifasını kabul eden Hz. Ömer de

⁶⁰¹ Belâzurî, *Futuhu’l-buldân*, 252.

⁶⁰² İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 60/42.

⁶⁰³ Ya’la b. Münebbih’in bu durumunu azil değil görevden el çektilme/bekletilme şeklinde değerlendirildiği ve sonucunda görevine geri dönmesi sebebiyle onun ismi azledilen valiler arasına alınmamıştır.

⁶⁰⁴ Ahmed b. Abdülvehhâb Şihâbeddin en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fi funûni’l-edeb* (Kâhire: Daru’l-Kütüb ve Vesâiku’l-Kavâmiyye, h. 1423), 33/ 82.

⁶⁰⁵ Belâzurî, *Futuhu’l-buldân*, 274; Taberî, *et-Târih*, 4/165.

⁶⁰⁶ Belâzurî, *Futuhu’l-buldân*, 274.

Cübeyr b. Mut'im'i valiliğe getirmiştir. Ondan bunu kimseye söylememesini istemişse de Muğire b. Şu'be bunu duymuştur. Akabinde Müğire, eşi vasıtasıyla durumu teyit ettirdikten sonra Hz. Ömer'in yanına giderek yaptığı tayin sebebiyle kendisini kutlamıştır. Hz. Ömer, Muğire'nin durumu öğrenmesinden sözüne itaat etmediğini düşündüğü Cübeyr'i azletmiş ve Muğire b. Şu'be'yi bu göreve getirmiştir.⁶⁰⁷

Kaynaklarda diğerlerine oranla daha az rastlanılan bir diğer rivayet ise şu şekildedir; Kûfe'de gerçekleşen bir sel baskını sebebiyle Ammar b. Yâsir, Kûfe halkından hayvanları ahırlarına bağlamayı teklif etmiş ancak halk bunu kabul etmemiştir. Durumu haber alan Hz. Ömer bundan rahatsız olmuş ve Kûfeliler için: “Onların başına öyle birini tayin edeceğim ki onun binek yük hayvanlarını ahırlarına bağlamaya engel olamayacaklar.” diyip Müslüman celdesi olarak vasıflandırdığı Muğire b. Şu'be'yi bu göreve getirmiştir.⁶⁰⁸

Diğer bir rivayette ise; Ammar b. Yâsir'in ardından Kûfelilere vali olarak kimi istediklerini sormuş ve onlar da Ebu Musa el-Eş'ari'yi istediklerini söylemişlerdir. Ebu Musa burada bir yıl kadar görev yaptıktan sonra kölesinin halka ait mahsuller ile ticaret yaptığı şeklinde çıkan dedikodular sebebiyle görevinden alınmış ve yerine Muğire b. Şu'be getirilmiştir.⁶⁰⁹

Son paylaştığımız rivayetin yer aldığı İbnü'l-Esir'in “el-Kâmil” eserindeki aktarımı Ammar b. Yâsir'in ardından tayin edilen kişi hakkındaki rivayetlerin çoğunu toplar mahiyettedir. Zira İbnü'l-Esîr, bu anlatımında öncelikli olarak Ammar'ın azledilmesinin ardından Kûfelilerin arzusu üzerine Ebu Musa el-Eş'ari'nin göreve geldiğini onun kölesi hakkında çıkan dedikodular sonrası azledilip yerine Muğire b. Şu'be'nin atandığını ve Hz. Ömer'in, bu atamayı istişare sonucunda gerçekleştirdiğini aktarmıştır. Ek olarak bu istişare esnasında Hz. Ömer mecliste bulunanlara Kûfe'ye zayıf bir Müslümanı mı yoksa güçlü bir Müslümanı mı tayin etmesi gerektiğini sormuş bunun üzerine Muğire b. Şu'be söz alarak: “Müslüman ve müttaki bir kimsenin takvası ve Müslümanlığı kendisindedir. Fakat zayıflığı ve getireceği idari yük ise senin üzerindedir. Güçlü bir kimsenin işlediği

⁶⁰⁷ Taberî, *Târih*, 4/144; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, thk. Hafız es-Seyyid Azîz Bek v.d. (Beyrut: el-Kütübü's-Sekafiyye, h. 1417), 2/491-492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402.

⁶⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/179; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 60/39.

⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413-414.

kendisinin ve güçlü yönetimi de Müslümanlarıdır.” şeklindeki fikrini beyan etmiştir. Akabinde Hz. Ömer, Muğire b. Şu’be’yi vali olarak atamış ve o vefatına kadar burada kalmıştır.

Hz. Ömer tarafından görevden alındıktan sonra bir süre yönetim kadrosunda etkin olarak yer alamamış olan⁶¹⁰ Muğire’ye Hz. Ömer, tayin sonrası: “Ey Muğire! İyiler seni aldatmasın kötüler de seni korkutmasın.” diye tavsiyede bulunmuştur.⁶¹¹ Muğire’yi kontrol etmek için Kûfe’ye Sa’d b. Ebu Vakkas’ı göndermek isteyen Hz. Ömer, şehit edilince bu iş için vasiyyette bulunmuştur.

19. Cübeyr b. Mut’im

Cübeyr b. Mut’im b. Adî b. Nevfel b. Abdümenâf. Annesi Ümmü Cemîl bnt. Şu’be b. Abdullah b. Ebu Kays b. Abdüvüd b. Nasr b. Mâlik b. Hısl b. Âmir b. Lüey’dir.⁶¹² Ebu Muhammed şeklinde künyelenmiştir.⁶¹³ Hem Cahiliye’de hem de İslam Dönemi’nde eşraftan sayılmış Medine’de H. 57 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁴

Mekke eşrafından olan babası Mut’im b. Adî, Resulullah (a.s) Taîf’ten geldiği zaman onu himayesine alan kişidir. Diğer müşriklerin aksine İslam’ı kabul etmemesine rağmen Müslümanlara diğerleri gibi eziyet etmemiştir.⁶¹⁵

İbn Sa’d Tabakat’ta: Muhammed, Ümmü Habib, Ümmü Saîd, Nâfi b. Cübeyr, Ebu Süleyman, Saîd el-Asğar, Abdurrahman el-Ekber, Saîd el-Ekber, Abdurrahman el-Asğar, Ümmü Cübeyr, Muhammed el-Ekber, Remle isimlerinde on iki çocuğunun olduğunu aktarmıştır.⁶¹⁶

---

⁶¹⁰ İlhan, *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar ve Görevden Alınma Sebepleri*, 9.

⁶¹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/414.

⁶¹² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/13; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 38; . İbn Hibban, *es-Sikat*, 3/50; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 72/41; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 1/515.

⁶¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/14; Müslim b. el-Haccac, *el-Küna ve’l-esma* thk. Ahmed el-Kaşkari (Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1984), 2/717; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/13; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 38; . İbn Hibban, *es-Sikat*, 3/50; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232.

⁶¹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/13; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 38; . İbn Hibban, *es-Sikat*, 3/50; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232.

⁶¹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât* 5/14; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/233; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 72/41,46

⁶¹⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/13-14.

Ensab ilminde öne çıkmış hatta bu ilmi Hz. Ebu Bekir'den aldığı rivayet edilmiştir.⁶¹⁷ Cübeyr b. Mut'im'in İslam'ı kabulü Mekke'nin fethi öncesi Hayber yılında olduğu söylenildiği gibi Mekke'nin fethinde Müslüman olduğu da söylenilmiştir.⁶¹⁸ Kendisinin henüz Müslüman olmadan Bedir esirleri hakkında Hz. Peygamber (a.s) ile görüşme yapmak için yanına gittiğinde onu namazda et-Tûr suresini okurken bulduğu İslam sevgisinin ilk o zaman kalbine yerleştiği rivayet olunmuştur. Hatta "Kur'an'ı işittiğimde kalbimden bir parça koptu." şeklinde bir beyanda bulunduğu da aktarılmıştır.⁶¹⁹

Cübeyr, Hz. Ömer tarafından Kûfe valiliğine tayin edilmiş ancak henüz daha görevine başlamadan bu görevden alınmıştır. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, Ammar b. Yâsir'in azlinden sonra Kûfelilerin başına Cübeyr b. Mut'im'i atamaya karar vermiş onun ile baş başa görüşmüş ve bu görüşmede kimseye bir şey söylememesini tembih etmiştir. İkisinin görüştüğüne dair haberler Muğire b. Şu'be'nin kulağına gidince zeki bir plan ile durumu öğrenmeye çalışarak eşini, Cübeyr b. Mut'im'in eşinin ağzını aramak için göndermiş ve ona yol için bir şeyler hazırlayıp takdim etmesini istemiştir. Cübeyr b. Mut'im'in eşinin: "Teşekkür ederiz bununla bizi ihya ettin." şeklindeki cevabı ile durumu anlayan Muğire Hz. Ömer'e giderek: "Tayinini Allah mübarek etsin." demiştir. Hz. Ömer: "Kimi tayin ettim?" diye sormuş Muğire de Cübeyr b. Mut'im cevabını vermiştir. Bunun üzerine kafasının karıştığını ifade eden Hz. Ömer, Cübeyr'i görevden azledip onun yerine Muğire b. Şu'be'yi atamıştır.⁶²⁰

Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*'ta bu rivayeti aktarırken Muğire'nin Hz. Ömer'e gittiğinde: "Ey Mü'minler'in Emiri Allah muvaffak etsin. Güçlü ve emin olanı görevlendirmişsin." dediğini aktarmıştır. Hz. Ömer: "Kim?" diye sorduğunda "Cübeyr b. Mut'im" cevabını almıştır. Ardından bunu kimden öğrendiğini sormuş, Muğire: "Sikâye ile görevli olanlar yollarda bunu konuşmaktadır." demiştir. Hz. Ömer: "Git ve ondan ahdi al sonra da Kûfe'ye git." emrini vermiştir. Belâzurî, bu rivayetin ardından Muğire'nin önce vali tayin edildiği de söylenmiştir şeklinde bir açıklama eklemiştir.⁶²¹

⁶¹⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 72/45; ; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/515.

⁶¹⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/515.

⁶¹⁹ Vakîdî, *el-Meğâzî*, 1/128; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 1/232; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 72/42. Bedir esirleri için görüşmesi hakkında bk. İbn Hibban, *es-Sikât*, 1/172.

⁶²⁰ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 154-155; İbn Hibban, *es-Sikât*, 2/234. Taberî, *et-Târih*, 4/144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/402.

⁶²¹ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/322.

İbnü'l Esir ise bu rivayete yer veren tarihçilerden bir diğeri olup sonrasında Ammar b. Yasir'in Kufe'den azledilmesi başlığında farklı bir olay örgüsü aktarmıştır. Çok daha kapsayıcı ve çeşitli rivayetleri toparlayan nitelikte olan bu anlatımda Cübeyr b. Mut'im rivayeti dışarıda kalmaktadır.

Bu hadisenin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda net bir şey söylemek pek mümkün görülmemektedir. Ancak Cübeyr b. Mut'im rivayeti ile diğer rivayetlerin çeliştiğini söylemek ilk akla gelen olacaktır. Zira bu rivayette Cübeyr b. Mut'im'den önce göreve gelen kişi Ammar b. Yâsir olarak sonra göreve gelen kişi ise Muğire olarak verilmiştir. Diğer rivayete baktığımızda ise Ammar'dan sonra göreve gelen kişi Ebu Musa onun halefi ise Muğire'dir.⁶²²

Ama dikkatle rivayetleri incelediğimizde Cübeyr b. Mut'im'in göreve getirildiğini ifade eden rivayet, Muğire b. Şu'be'nin istişare sonrasında tayin edildiğini ifade eden rivayetler ile birleştirilebilir de görülmektedir. Çünkü Muğire'nin Hz. Ömer'e: "Güçlü ve güvenilir olanı atamışsın." şeklindeki ifadesi sanki konuşma öncesinde diğer rivayetlerde paylaşılan ve Muğire'nin fikrini aktardığı istişarenin ardından gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Bir ihtimal olarak yapılan istişare öncesinde değil de sonrasında Cübeyr b. Mut'im'in valiliğine karar verilmiş ancak yaşanan bu durum sonunda Muğire'nin atanma kararının alınmış olduğu söylenebilir. Yine aynı rivayet, bu şekilde birleştirildiğinde ve küçük farklılıklar önemsenmediğinde İbnü'l-Esir'in Muğire'nin öncesinde Ebu Musa'nın atandığını ifade eden aktarımı ile de çelişmemektedir.

Bu birleştirmeden bağımsız rivayet olduğu şekliyle değerlendirildiğinde ise Hz. Ömer'in Kûfe'ye atayacağı isim konusunda hassas davrandığı yaşanan problemler nedeniyle doğru ismi bulmak adına eşrâfın fikrine başvurduğu daha sık rivayet edilmiştir. Ayrıca bu rivayet sanki Hz. Ömer ani bir karar almış izlenimi vermesi sebebiyle onun işi noktasındaki titizliği ile örtüşmemektedir.

Yine olayın yaşanıp yaşanmadığı bilinmemekle birlikte Hz. Ömer'in valisine bir bilgiyi gizlemesini talep ettiği halde bunu yapmaması yani emrine itaat etmemesi durumunda valisini azletmesi yönetici karakteri ile örtüşeceği kanaatindeyiz. Zira bu yöneticinin

---

⁶²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/413-414.

zâfiyet sahibi olduğunu ortaya koyar mahiyette bir durumdur. Ne var ki önceki azillerde net bir şekilde gördüğümüz gibi bu kanaate de yargılamaksızın varmayacak ve hakikati öğrenmek için incelemede bulunacaktır. Yine Cübeyr b. Mut'im'in kendini ifade etmesine yönelik herhangi bir rivayetle karşılaşılmağı olması da bu hâdiseyi şaibede bırakmaktadır.

Tüm aktarılan rivayetlerden farklı olarak İbn Abdilber, Kûfe'deki vali tayinlerini anlatırken Hz. Ömer'in, Sa'd b. Ebu Vakkas'ı azlettiğini yerine Ammar b. Yâsir'i atadıktan sonra onu azledip yeniden Sa'd b. Ebu Vakkas'ı atadığını söylemiştir. Ardından ikinci defa da Sa'd'ı azlettikten sonra Cübeyr b. Mut'im'in olayının yaşandığını bu şekilde Muğire b. Şu'be'nin göreve geldiğini rivayet etmiştir.⁶²³ Ancak Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebu Vakkas'ı acizliğinden dolayı azletmediğini söyleyerek yaptığı vasiyet ve yaygın kanaat düşünüldüğünde Sa'd'ın iki kere Kûfe'den azledilmemiş olması daha mümkün görülmektedir.

20. *Ebu Musa el-Eş'arî*

Abdullah b. Kays b. Süleym b. Hadâr b. Harb b. Âmir b. Ater b. Bekir b. Âmir b. Azer b. Vâil b. Nâciye b. el-Cümâhir b. el-Eş'ar'dır.⁶²⁴ Ebu Musa olarak künyelenmiş⁶²⁵ ve daha çok bu şekilde bilinmiştir. İmam, kâri, fakîh bir sahâbi olan Ebu Musa, ashâbın önde gelen isimlerindedir.⁶²⁶

Aslen Yemenlidir⁶²⁷ ve Hz. Peygamber (a.s.)'in yanına hicret edinceye kadar burada yaşamıştır. Yaygın kanaate göre H. 42 ya da 44 yılında ve altmış üç yaşında iken vefat etmiştir.⁶²⁸ Bu veriler nazara alındığında M. 600-602 yılı civarı doğduğu kabul edilebilir görülmektedir.

⁶²³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/609.

⁶²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/98; Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 1/162; İbn Hibban, *es-Sikât*, 3/221-222; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/979; İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, 32/14.

⁶²⁵ Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 1/162; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/979.

⁶²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 2/381.

⁶²⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/266.

⁶²⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1764; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/364; Zehebî, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 2/382.

Annesi, Akk kabilesine mensup Zabye bnt. Vehb'tir. İslam'ı kabul ettiği ve Medine'de vefat ettiği bilinmektedir.⁶²⁹ Safiyye bnt. Devmî, Ümmü Gülsüm bnt. Fadl adlarında ve adı kaynaklarda zikredilmemekle birlikte Amvas Taûnu'nda vefat eden eşi olmak üzere üç evlilik yaptığı, bu eşlerinden ise dokuz çocuğunun olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarının isimleri şu şekildedir: İbrahim, Ebu Bekir, Ebu Bürde, Musa, Hars, Muhammed, Abdullah, Bilal, İshak.⁶³⁰

İslamiyeti kabulü, Hz. Peygamber'in Mekke döneminde gerçekleşmiştir. Yaygın olan kanaate göre Mekke döneminde Müslüman olan Ebu Musa el-Eş'arî, Müslümanlığı öncesinde Yemen'de doğmuş ve büyümüş biri olarak Mekke ile ticaret dolayısıyla irtibat halinde idi. Eş'arilerden bir grup ile Mekke'ye gelmiş ve kardeşleri ile birlikte Ebu Uhayha Said b. el-As ile anlaşma yapmıştır. Mekke'de bulunduğu sırada ise İslam'ı kabul etmiştir.⁶³¹

İslam'a girdikten sonra Mekke'de Müslümanlara yönelik işkencelerin de artması sebebiyle kabilesinin yanına dönmüş ve onlar arasında İslam'ı yaymıştır. Onun gayret ve çabaları neticesinde Eş'arilerden bir grup Hayber'de Hz. Peygamber'e gelerek İslam'ı kabullerini dile getirmişlerdir.⁶³²

Habeşistan'a gidiş sebebi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Kimi rivayetlerde onun kabilesinden bir grup insanla birlikte Hz. Peygamber (a.s)'ın yanına gitmek için yola çıktığı ancak hava şartları sebebiyle gemisinin Habeşistan'a sürüklendiğini ve orada bir süre kaldıktan sonra Cafer b. Ebu Talib önderliğinde Habeşistan'dan ayrılacak grupla birlikte yola çıktığını aktarılmıştır. Bu iki grup, Hayber zamanında Hz. Peygamber

---

⁶²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/98; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1764; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/364; Zehebi, *Siyeru a'lamün-nübelâ*, 2/382. İbn Kuteybe annesinin ismini Tafiyye olarak aktarmıştır. bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/266.

⁶³⁰ İsmail Altun, *Ebu Musa el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 25-29.

⁶³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4/98; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/979; İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, 32/18; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/364. Bu anlaşmanın Utbe b. Rebia oğulları ile olduğu da rivayet edilmiştir. bk. Belâzurî, *Ensâbü'l-eş'raf*, 1/201; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 32/19.

⁶³² Zehebi, *Siyeru a'lamün-nübelâ*, 2/383.

(a.s)'ın yanına ulaşmıştır.⁶³³ Hayber ve sonrasındaki tüm faaliyetlerinde de onun yanında olmuştur.⁶³⁴

H. 10 yılında Veda Haccı'ndan önce İslamiyet'in yayıldığı bütün bölgelere valiler ve zekât tahsildarları gönderdiği bilinmektedir. Bu çerçevede Ebu Musa el-Eş'arî'nin de Yemen'in, Zebid, Aden ve Sahil bölgelerinin zekâtlarını toplamak için gönderildiği rivayet edilmiştir.⁶³⁵

H. 10 yılında Yemen valisi Bazan'ın vefatından sonra ise büyük bir bölge olan Yemen'i taksim yoluna gitmiş Ebu Musa da, Me'rib bölgesine vali tayin edilmiştir.⁶³⁶

H. 10 yılında Ebu Bekir döneminde ise Ebu Musa valilik görevine devam etmiş ancak görev yeri Zebid ve Rima olarak aktarılmıştır.⁶³⁷ Ne var ki Esved el-Ansî'nin irtidatı sebebiyle görev yerinde çok uzun süre kalamamıştır. Hz. Ebu Bekir'in irtidat hadiseleri kapsamında attığı adımlar neticesinde Esved el-Ansî öldürülmüş böylelikle valiler görev yerlerine geri dönmüşlerdir.⁶³⁸ Hz. Ebu Bekir, prensip olarak Resulullah (a.s)'ın atadığı valileri yerinde tutmayı tercih etmiş bunun neticesinde Ebu Musa da Yemen'de olan görevini sürdürmüştür. Yine bu dönemde Suriye fetihlerine iştirak etmiştir.⁶³⁹

H. 10 yılında Ömer dönemine gelindiğinde ise adı çok daha sık anılır olmuştur. Bu dönemde birçok askeri faaliyet içerisinde yer alan Ebu Musa el-Eş'arî, özellikle İran bölgesindeki fetihleri ile ön plana çıkmış ve yine birçok fethede katkı sağlamıştır. Nihavend'de, Basra ordusu

---

⁶³³ Buhârî, *Fezâilüs 'sahabe*, 66 (No. 3663); Müslim, *Fezâilüs 'sahabe*, 2502; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahih-i Buhârî* (Beyrut: Dâru'i-Me'ârife, h.1379), 7/189. Kimileri Habeşistan'da konaklamadan hemen yola çıktığını ifade etmektedir bk. İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/980.

⁶³⁴ Zatür'r-Rika için bk. İbn Asakir, *Târihu Dimeşk* 32/35. Mekke'nin Fethi ve Huneyn'e için bk. Şah Muînüddin-Sâid Sâib Ensârî, *Asr-ı Saâdet (Ashâb-ı Kirâm)* nşr. Eşref Edib (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyyatı, 1963), 2/278. Evtas'ta Ebu Âmir'in şehadetinden sonra komutan olmuştur. bk. Taberî, *et-Târih*, 3/80. Tebuk için bk. Buhârî, *Meğâzi*, 74 (No. 4153). Veda Haccı'na Yemen'den gelip katılmıştır bk. Buhârî, *Meğâzi* 73 (No. 4136).

⁶³⁵ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 97; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/291; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1403.

⁶³⁶ Taberî, *et-Târih*, 3/228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/227.

⁶³⁷ Taberî, *et-Târih*, 3/427; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/264.

⁶³⁸ Taberî, *et-Târih*, 3/235; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, 2/156.

⁶³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/78.

komutanı olarak yer alırken⁶⁴⁰ Istahr,⁶⁴¹ Ehvaz,⁶⁴² Tûster,⁶⁴³ Isfahan⁶⁴⁴ gibi önemli bölgeler onun komutanlığında fethedilmiştir. Yine Nusaybin,⁶⁴⁵ Sus,⁶⁴⁶ Dinever, Sîrevân,⁶⁴⁷ Kûm⁶⁴⁸ fethinde yer aldığı aktarılan bölgelerden bazılarıdır.

H. 17 yılında Muğire b. Şu'be'nin azledilmesinin ardından Basra valiliğine getirilmesi şüphesiz bu dönemdeki en önemli görevlerinden birisidir. Muğire b. Şu'be'nin hakkında çıkan iddiaların, Hz. Ömer'e ulaşmasının ardından halife, beraberinde bir mektup ile Ebu Musa'yı Basra'ya tayin etmiş ve Muğire'yi yanına göndermesini emretmiştir.⁶⁴⁹

Kûfe'ye tayin edilmesi hakkındaki rivayete geçmeden önce şunu söylemeliyiz ki; Ebu Musa'nın Kûfe'ye vali tayin edilmediği ve Ammar b. Yasîr'in ardından göreve Muğire b. Şu'be'nin getirildiği de rivayet edilmiştir.⁶⁵⁰

Kûfe'ye atandığı ifade eden rivayetler ise şu şekildedir; Ebu Musa, Basra'daki valilik görevinden azledilmemiş ancak H. 22 yılında, Kûfe'de meydana gelen şikâyetler sonucunda azledilen Ammar b. Yasîr'in yerine başka bir bölgeye vali olarak atanmıştır. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, peşpeşe atadığı valilerinden şikâyetçi olan Kûfelilere kimi vali istediklerini sormuş ve onlar Ebu Musa el-Eş'arî ismini vermişlerdir.⁶⁵¹

Kûfe ve Basra ordugâh şehir olmaları hasebiyle halkı oluşturan temel yapı askerlerden meydana gelmiştir. Bu iki şehrin askerlerinin, birçok savaşta birlikte mücadele etmeleri onları hakları bağlamında bir takım sürtüşmelere itmiştir. Kûfelilerin, bir nevi rakip olarak gördükleri şehrin valisini kendi şehirlerine istemeleri, Ebu Musa'nın yönetimdeki başarısının bir yansıması olarak görülebilir.

⁶⁴⁰ Taberî, *et-Târih*, 4/118; Dineverî, *Ahbaru't-tvâl*, 135; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/107-108.

⁶⁴¹ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 161; Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 363; Taberî, *et-Târih*, 4/90.

⁶⁴² Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 369.

⁶⁴³ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 140; Buharî, *et-Târihu'l-kebîr*, 2/356; Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 369.

⁶⁴⁴ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 161; Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 306; Taberî, *et-Târih*, 4/140; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/364.

⁶⁴⁵ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, 139; Taberî, *et-Târih*, 4/53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/357; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 24/174.

⁶⁴⁶ Belâzurî, *Futuhu'l-Bûldan*, 367; İbn Kuteybe, *Me'arif*, 1/49.

⁶⁴⁷ Dinever ve Sîrevan için bk. Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 300.

⁶⁴⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-bûldan*, 304.

⁶⁴⁹ Taberî, *et-Târih*, 4/71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/363.

⁶⁵⁰ Bu konu Muğire b. Şu'be başlığı altında detaylı olarak anlatılmış olup burada yalnızca Ebu Musa hakkındaki rivayetlere yer verilecektir.

⁶⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413-414; Taberî, *Târih*, 4/83. Kûfe'de valilik yapması için ayrıca bk. İmam Mâlik, *Muvatta'*, 179; Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 126.

Ebu Musa, bu görevi bir yıl boyunca sürdürmüş azline ise kölesi hakkında çıkan söylentiler sebep olmuştur. Rivayete göre onun kölesi halkın mahsulünden bir kısmını satmış ve halk bu durumu halifeye şikâyet etmiştir.⁶⁵²

Taberî; aktardığı rivayette, Velid b. Abdişems'in, Ebu Musa'nın kölesinin: "Birileriyle arkadaşlık etsem muhakkak onları üstün tutarım. Beni Basra'nın şahitlerini yalanlamaktan men eden şey onlarla arkadaşlığımıdır. Sizinle arkadaşlık etsem size hayrım dokunacaktır," dediğini işittiğini Velid'in ise: "Senden başka aramızın mahsulünü götüren olmadı, önemi yok, bize amillik yapma," dediğini ve yanında bir grupla yola çıktıklarını aktarmıştır. Bu grup Hz. Ömer'e, Ebu Musa'ya ihtiyaçları olmadığını ve onun kölesinin mahsulleriyle ticaret yaptığını söylemiş ve bunun üzerine Hz. Ömer onu azlederek Basra'ya göndermiştir. Ebu Musa'nın Kûfe'ye tayini ile Basra'da göreve başlayan Ömer b. Süraka'yı ise el-Cezire'ye göndermiştir.⁶⁵³

Hz. Ömer'in; Kûfelilerin, vali hususunda kendisine sürekli sorun çıkardıkları için Ebu Musa'nın azledilmesi talebiyle giden heyete: "Sizin için güçlü ve sert bir kişiyi mi, zayıf ve mümin bir kişiyi mi tayin etmemi istersiniz?" diye sorduğu ama heyetten tatmin edici bir cevap alamadığı aktarılmıştır. Ardından bu konuyu yanından bulunanlar ile istişare ettiği bu esnada Muğire b. Şu'be'nin: "Zayıf bir Müslüman vali olursa iman ve üstünlüğü kendine aittir onun zaafı ise senindir. Bu da Müslümanlara zarar verir. Güçlü ve sert valinin gücü sana ve müminlere ait olup sertliği ise şahsına zarar verecektir," dediği ve ardından Ebu Musa yerine vali olarak tayin edildiği rivayet edilmiştir.⁶⁵⁴

Hz. Ömer, Ammar b. Yasîr'in azlinden sonra: "Kûfe halkına karşı, benim yardımcım kim? Onlara kuvvetli birisini vali tayin etsem, onu azgın ve fâcir gösteriyorlar; zayıf birisini tayin etsem küçük görüyorlar," diyerek bu bölge üzerinde farklı yapıdaki valileri denediğini ifade etmiştir. Ne var ki gelen şikâyetler ekseninde vali tayin etmeye çalışsa da bir süre sonra onu da azletmek durumunda kalmıştır.

Bu olayı aktaran benzer rivayetlerde Muğire b. Şu'be'nin kendisini dertli görmesi sebebiyle neyi olduğunu sorduğu Hz. Ömer'in Kûfelileri kastederek: "Yüz bin kişinin bir

⁶⁵² Taberî, *et-Târih*, 4/164-165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/413-414.

⁶⁵³ Taberî, *et-Târih*, 4/164-165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* 2/363; İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, 60/37.

⁶⁵⁴ Taberî, *et-Târih*, 4/165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/414.

emir beğenmemesi, hiçbir emirin de onlardan razı olmamasından daha büyük bir sorunum yoktur,” diyerek dert yakındığı da aktarılanlar arasındadır.⁶⁵⁵

Önceki bölümlerde de halifenin, Kûfeliler hakkında bir takım serzenişerde bulunduğu aktarılmıştı. Oldukça stratejik bir öneme sahip olan Basra ve Kûfe gibi şehirlerde gerilim daima sürmüştür. Şehrin önemine binaen yönetici tayinine de halife tarafından ihtimam gösterilmiştir.

Bu örnekler bize net bir şekilde gerçekleşen vali azillerinin daima valinin bir kusuru sebebiyle gerçekleşmediğini, atanılan bölgenin de azillerde temel etkenlerden biri olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz Kûfe de idarenin zor olduğu ve idarecileri hususunda problem çıkartan bölgelerden biri olmuştur. Tabiki bunun bir takım sebepleri vardır. M. Mahfuz Söylemez, Kûfe şehrinin mevcut bölgede kurulmasının nedenlerini şu üç madde ile özetlemiştir: “*Birincisi, şehrin kurulduğu bölgenin yapılacak seferler için stratejik bir konuma sahip olmasıdır. İkincisi, fetihlerle beraber İslam Devleti'nin tabiiyetine geçen farklı etnik kökenlere sahip birçoğunun da devlet talebi bulunan insanların yoğun olarak bu bölgede yaşaması. Üçüncüsü, yörenin zengin tarım havzasına sahip olması ve ticari güzergâhın da bu bölgeden geçiyor olmasıdır.*”⁶⁵⁶ Sayılan bu üç nedenin, ilkini Kûfe'nin oldukça stratejik bir bölgede olması ve askeri seferlerde bir üs konumunda oluşu şeklinde revize ettiğimizde bölgedeki karışıklıkların ve gerçekleşen azillerin temel sebeplerinden görmek mümkündür. Özellikle ikinci madde olduğu haliyle bu bölgedeki azillerin başlıca sebepleri arasında yer almış üçüncü madde ise konumuz açısından değerlendirildiğinde bölgenin tarımsal ve ticari anlamda potansiyel barındırması halkın bu potansiyeli güce çevirme arzularına hizmet edecek vali arayışında olması anlamını da taşıyacak demektir. Bu da Kûfe her ne kadar ordugâh olarak kurulmuş bir şehir olsa da valinin sadece askeri faaliyetleri ile değerlendirilemeyeceği anlamı taşır.

Hız. Ömer, bölgelerin sosyal ve etnik tabanını iyi analiz ederek atama gerçekleştiren iyi bir lider olmakla birlikte dinamizmin hadsafada olduğu, sürekli fetihlerin gerçekleştiği, yeni gelişmelerin yaşandığı bu coğrafyanın tayinlerde de dinamizme ihtiyaç duyduğunun farkında olarak hiçbir valisinde ısrarcı olmamıştır. Nitekim söz konusu dönemde bu

---

⁶⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/414.

⁶⁵⁶ Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 22.

bölgede hiçbir vali çok uzun süre görevde kalmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer, liyakat sahibi kimseleri atayarak siyaseten istikrarı önemseydiğini gösterse de bu tip bölgelerde halkın taleplerini ön planda tutmuş istikrarı, doğru değişimlerle sağlamaya çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda merkezi otoriteyi daima güçlü tutan bir hal almıştır.

Halkın memnuniyetsizliği nedeniyle azlettiği, hıyanetini yahut kusurunu görmediği ve güvendiği isimleri başka bölgelerde değerlendirmeye çalışmış her ne kadar onlara karşı sert ve müshamasız tavrı ile bilinse de valilerinin toplumdaki itibarlarını koruma gayreti içinde olmuştur.

Yalnız valiler sebebiyle olmamakla birlikte bölgede yaşanan iç problemler, fetih hareketlerini dahi sekteye uğratabilecek düzeye varmıştır. Hz. Ömer, bunun bir sebebinin de dini yetersizlikten olduğunu düşünmüş ve bölgeye Abdullah b. Mesud'u göndermiştir.⁶⁵⁷ Bu durum, yöneticiler açısından bölgede kontrol sağlanmasının çok kolay olmadığını göstermekle birlikte Hz. Ömer'in sorunları, yalnızca idareci kaynaklı görmediğini de ortaya koymaktadır. Nitekim onun bu girişimi, İslam'ın doğru şekilde anlaşıldığı her bölgede uhuletin ve suhuletin hâkim olacağına dair inancından kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Ebu Musa el-Eş'arî'nin Basra valiliği sırasında yaşadığı bir olaya da değinmeyi konunun daha iyi anlaşılması adına gerekli görmekteyiz. Bu olay Ebu Musa'yı Dabbe b. Mihsan el-Ansi adındaki bir kişinin Hz. Ömer'e şikâyet etmesidir. Rivayet edildiğine göre, Ebu Musa, İsfahan seferi sonrası Hz. Ömer'e göndermek üzere bir heyet oluşturmuş ve Dabbe b. Mihsan da bu heyetin içerisinde yer almak istemiş ancak reddedilmiştir. Buna öfkelenerek Hz. Ömer'in yanına giden Dabbe, Ebu Musa'yı, dihkânın oğullarından altmış kişiyi kendisine ayırması, Âkile adındaki cariyesinin çok fazla yemek yemesi, İki kâfiz hakkı olması, İki mührü olup Ziyad b. Ebu Sûfyan'a idari yetki vermesi, Hutâye adlı şaire bin dirhem vermesi üzerinden şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Musa'yı Medine'ye çağırılmış ve sorgulamıştır. Ebu Musa ise bu şikâyetler karşısında; savaş sonrası rehin aldığı kişileri araştırdığını ve fidye verecek durumda oldukları tespit ettikten sonra her birinden fidye alarak halka dağıttığını, sahip olduğu iki kafizin birini aile eşrafına bir diğerini ise Müslümanlara ayırdığını, Ziyad'ın yetkin bir kişi olduğunu ve

---

⁶⁵⁷ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, 22.

ona güvendiği için görev verdiğini, Hutâye adındaki şairin hakkında bir takım şiirler yazdığını ve kendi malından verdiği para ile onu susturduğunu söyleyerek savunmada bulunmuştur. Ancak cariyesi hakkında sessiz kalmıştır. Hz. Ömer, bu durumdan iddianın doğru olduğunu çıkarsa da diğer konularda Ebu Musa'yı haklı bularak onu görevine geri göndermiştir.⁶⁵⁸

Valilerine yönelik şikâyetlerde son derece hassas olduğunu birçok örnekle ifade ettiğimiz Hz.Ömer, bu şikâyette valisini azletmemiştir. Zira kişisel kin ve nefretten kaynaklı olan bu suçlama toplumda herhangi bir infîâl oluşturacak güçte olmayıp sosyal düzeni tehdit etmemektedir. Ayrıca valisinin uygulamalarında ispatı mümkün olmayacak bir şaibe oluşturmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in gelen her şikâyet ile valisini azlettiği düşüncesine kapılmak da doğru bir yaklaşım değildir.

Bölge kaynaklı sorunlar özelinde özetle ifade edilecek olursa; bölgedeki insanların birlikte yaşam geçmişlerinin kısalığı, toplumun bir kesiminin İslam'ı kabulde yeni olması, varolan kozmopolit yapı, insani bir takım ihtiraslar, kişisel anlaşmazlıklar, zihinlerde yer alan asabiyetin izleri, kabilevi güç yarışları vb. sebepler bu tip bölgelerdeki insanların valilerine yönelik eleştirilerinde hareket noktaları olmuştur. Ancak bu şikâyetler içerisinde bireysel nefret ve hırs kaynaklı olan valinin üzerinde kuşku oluşturup toplumun ona olan güvenini ve saygısını sarsar mahiyette olmayanlar, azille sonuçlanmazken özellikle arkasında kabilevi bir güç barındıran ve bir kesim tarafından destek bulmuş şikâyetlerin azille sonuçlandığını söylemek mümkündür.

21. Utbe b. Ebu Sûfyân

Utbe b. Ebu Sûfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf.⁶⁵⁹ Künyesi Ebu Velîd'dir.⁶⁶⁰ Annesi Hind bnt. Utbe b. Velid'dir. Hz. Peygamber (a.s) döneminde doğduğu rivayet edilmiştir.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Taberî, *et-Târih*, 4/183-184.

⁶⁵⁹ Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 4/79.

⁶⁶⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/1025; Takıyüddin Muhammed b. Ahmed El-Mekkî, *İkdü's-semîn fi Târihu'l-bilâdi'l-emîn*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1998), 1/320.

⁶⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/554; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/48.

H. Ömer, Utbe'yi Taif'e hem zekât amili hem de vali olarak tayin etmiş ne var ki bir süre sonra bu görevinden azledilmiştir.⁶⁶² Kureyş'in büyüğü Ebu Süfyan'ın oğullarından biri olmasına karşın H. Ömer dönemindeki faaliyetleri hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığı gibi Taif valiliğinden azledilme sebebi hakkında da kaynaklarda net bir bilgi bulunmamıştır.

Rivayet edildiğine göre azlin ardından H. Ömer, bir gün Utbe b. Ebu Süfyan ile yol üzerinde karşılaşmış ve yanında otuz bin dirhem olduğunu görmüştür. H. Ömer bu malların kaynağını sorduğunda Utbe: "Bunlar senin de Müslümanların da değildir satın aldığım bir arazinin bedelini ödemek için aldım." dese de H. Ömer: "Herhangi bir valimizin yanında bir mal bulduğumuzda şüphesiz onun yeri sadece beytül mâldir." demiş ve paraya el koymuştur. Sonraları H. Osman'ın hilafet dönemine gelindiğinde H. Osman, Utbe'ye H. Ömer'in bu parayı ondan almasında haklı bir sebep göremediğini ve şayet isterse bu parayı ona iade edebileceğini ifade etmiş ancak Utbe, bu mala ihtiyacı olsa da kendinden sonra gelenin kararlarını reddetmemesi için onun kendinden öncekinin kararlarına uyması tavsiyesini vermiştir.⁶⁶³

Başka tarihçiler; H. Ömer'in, Utbe b. Ebu Süfyan'ı, Kinâne'ye amil olarak tayin ettiğini ve sonrasında azlettiğini paylaşmıştır. Akabinde, Utbe'nin yanında bir miktar mal ile döndüğünü H. Ömer'in: "Bu nedir?" diye sorduğunda Utbe'nin: "Yanıma alıp ticaretini yaptığım bir maldır." demesi üzerine H. Ömer'in: "Nasıl oluyor da sen yanına böyle mal alabiliyorsun?" diyerek bu malı beytül mâle aldığını aktarmıştır. H. Osman'ın ise halife olduğunda Utbe'ye değil Ebu Süfyan'a, H. Ömer'in, aldığı malları iade edebileceğini söylediğini Ebu Süfyan'ın ise böyle yapması durumunda selefine muhalif olacağını ve bu sebeple insanların hakkında iyi düşünmeyeceğini söylediğini eklemiştir.⁶⁶⁴

Taberî, söz konusu olaya H. 23 yılı içerisinde yer vermiştir bu sebeple azlin bu yıl içinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.⁶⁶⁵ Ardından yine bu yılda H. Ömer'in amilleri başlığı

⁶⁶² İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferid*, 1/47; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 3/1025; Takıyüddin Muhammed, *Ikdü's-semîn*, 5/156. Yalnızca tayin edilmesi için bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/554; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/48.

⁶⁶³ İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferid*, 1/47-48.

⁶⁶⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10/332; Taberî, *et-Târih*, 4/220.

⁶⁶⁵ Taberî, *et-Târih*, 4/220.

altında Taif amilinin, Süfyân b. Abdullah es-Sekafi olduğunu kaydetmiştir. Arada başka bir tayinden yahut azilden bahsetmemesi sebebiyle Utbe'nin halefinin Süfyân b. Abdullah olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.⁶⁶⁶

Utbe b. Ebu Süfyân'ın her ne kadar azil sebebini bilmiyor olsak da sonrasında yaşanan olay, Hz. Ömer'in yeni azlettiği valilerin de mal durumunu değerlendirdiğini fazla artış yahut bir belirsizlik durumu cereyan ettiğinde bu mala el koyduğunu göstermektedir. Nitekim bu hususta oldukça hassas olduğu tüm atamalarında valilerine verdiği öğütlerde, görev esnasındaki incelemelerinde ve azillerinde net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Utbe, daha sonraki dönemlerde, Hz. Aişe'nin yanında Cemel Vakası'na⁶⁶⁷ ardından Muaviye tarafında da Sıffin'e katılmıştır.⁶⁶⁸

Muaviye zamanında Mekke ve Mısır'da valilik yaptığı rivayet edilmiştir. Kardeşi tarafından Mekke'deki görevinden azledilmiştir.⁶⁶⁹ Ayrıca Muaviye tarafından Medine'ye de vali tayin edildiği sonrasında bu görevinden de azledildiğini aktarmıştır.⁶⁷⁰ H. 43 yılında tayin edildiği Mısır'da bir sene kaldıktan sonra vefat etmiştir.⁶⁷¹

22. Hâlid b. Velid

Halid b. Velid b. Muğire b. Abdillâh b. Ömer b. Mahzum b. Yakaza b. Mürre b. Ka'b b. Lüeyy b. Ğalib b. Fihri b. Malik.⁶⁷² Künyesi Ebu Süleyman'dır.⁶⁷³ Babası cahiliyede Mahzumoğullarının önde gelen isimlerinden Velid b. Muğire'dir. Annesi ise Lübâbe es-Suğrâ bnt. el-Hâris el-Hilaliye olup Hz. Peygamber'in eşi Meymûne'nin kardeşidir.⁶⁷⁴

⁶⁶⁶ Taberî, *et-Târih*, 4/241. Halife b. Hayyat; Hz. Ömer'in, H.23 yılında Osman b. Ebi'l-As'ı Taif'teki görevinden azledikten sonra yerine Süfyân b. Abdullah'ı tayin ettiğini aktarmıştır. bk. Halife b. Hayyat, *Târih*, 155.

⁶⁶⁷ Bağdadî, *Muhabber*, 302; İbn Kuteybe, *Meârif*, 1/345; Takıyüddin Muhammed, *İkdü's-semîn*, 1/320; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/535.

⁶⁶⁸ İbn Kuteybe, *Meârif*, 1/345; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 5/117.

⁶⁶⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 5/159.

⁶⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/27.

⁶⁷¹ Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 4/80; İbn Haldûn, *Târih*, 4/381. Vefatının H. 44 yılında veya H. 43 yılında olduğu söylenmiştir bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/554.

⁶⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/26; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 12/216.

⁶⁷³ Halife b. Hayyat, *et-Tabakât*, 51; İmam Ahmed, *Camiu'l-ulûm*, 16/23; Buharî; *Târihu'l-Kebîr*, 3/537; Müslim b. Haccac, *Künâ ve'l-esmâ*, 1/370.

⁶⁷⁴ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/427; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/215.

Mekke'nin meşhur gençlerinden biri olan Halid b. Velid yine kendisi gibi kabilenin önde gelen isimleri Hz. Ömer, Amr b. As, Ebu Cehil gibi isimler ile günlerini babasının iyi olan maddi durumu sayesinde ata binmek, ava çıkmak, şiir okumak, içki içmek ve eğlenmekle geçirirdi.⁶⁷⁵

Mekke'nin önemli kabilelerinden biri olan kabilesi, kubbe ve einne vazifeleri ile şerefine şeref katmakta idi.⁶⁷⁶ Kabilesinin içinde şerefli ve kalabalık bir ailenin mensubu olan Halid b. Velid'in kaynaklarda isimleri tespit edilen altı erkek ve iki kız kardeşi olduğu bilinmektedir.⁶⁷⁷ Kardeşlerinden biri olan Velid b. Velid, Bedir Gazvesi'nden sonra Müslümanların eline esir düşmüş esir olduğu sürede İslam'a kalbi ısınmıştır. Velid kardeşleri Halid ve Hişam'ın kendisinin fidyelerini ödemesinin ardından Mekke yolundan geri dönerek İslam'ı kabulünü bildirmiş olsa da bu durumu kabul etmeyen kardeşleri onu Mekke'ye götürüp hapsedmişlerdir.⁶⁷⁸

İslamı kabulü öncesinde Müslümanların karşısında oldukça dişli bir rakip olmuş Ebu Cehil'in öldürülmesinden sonra kabilesi adına Mekke'nin süvari birliklerinin kumandanlığını üstlenmiş,⁶⁷⁹ Uhud Savaşı'nda ise meşhur Ayneyn Tepesi'nde Hz. Peygamber (a.s)'ın yerleştiği okçuların zafiyet göstermesi sonucunda uyguladığı savaş taktiği ile müşriklerin mutlak yenilgisini engellemiştir.⁶⁸⁰ Müşrik olarak iştirak ettiği son mücadele Hendek Savaşı olmuş burada da süvari birliklerini komuta etmiştir.⁶⁸¹

Hayatının çeşitli merhaleleri hakkında çok farklı rivayetlerin mevcut olduğu Halid b. Velid'in, İslam'ı ne zaman kabul ettiği hususunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğunlukla kabul edilen görüşe göre H. 8 yılının Safer ayında Medine'ye gelerek ashabın ve Hz. Peygamber (a.s)'ın huzurunda şehadet getirdiği rivayettir. Bu niyetle bulunduğu

---

⁶⁷⁵ Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 95.

⁶⁷⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/427; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/140; İbn Abdürabbih, *Ikdü'l-ferîd*, 3/267.

⁶⁷⁷ Fayda, *Halid b. Velid*, 99.

⁶⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/123.

⁶⁷⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/220,225.

⁶⁸⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/282-284; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/37; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/222.

⁶⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/465-466; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/64-65; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in savaşları* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972), 85-108. Savaşların hepsinde Hz. Peygamber'in karşısında olması için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/26.

Medine'nin yakınlarında denk geldiği dostu Amr b. el-As ile aynı anda Müslüman olmuştur.⁶⁸²

Halid b. Velid'in, Hz. Peygamber (a.s) ile birlikte geçirdiği süre üç yıl bir ay kadar bir zamana tekâbül etse de bu süreç içerisinde kendisine birçok görev verilmiş bu kısa süreçte güçlü karakteri ve üstün askeri yetenekleriyle İslam'ın önde gelen yüzlerinden biri olmayı başararak kendisine duyulan güveni asla boşa çıkartmamıştır. Öyle ki Hz. Peygamber tarafından Seyfullah olarak isimlendirilmiştir.⁶⁸³

Müslüman olarak iştirak ettiği ilk savaş Mûte Savaşı'dır. H. 8 yılında gerçekleşen bu savaşta daha taze bir Müslüman olmasına rağmen tayin edilen üç komutanın da şehit olması üzerine askerlerin onayı ile ordunun başına geçmiştir.⁶⁸⁴ Yine bu yıl gerçekleşen Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber şehre girmek için yaptığı görevlendirme de onu sağ kol birliğinin başına getirmiş ve o da Mekke'nin güneyinden şehre giriş yapmıştır.⁶⁸⁵ Gerçekleşen fetih ile bazı sahabeler putların yıkılması için görevlendirildiğinde Halid b. Velid de uzza putunu yıkmak ile görevlendirilmiştir.⁶⁸⁶

Bu dönemde komutan olarak görev yaptığı diğer askeri faaliyetler ise şunlardır; Huneyn Gazvesi, Taif Gazvesi, Tebük Seferi ve Dumetü'l Cendel Seriyyesi.⁶⁸⁷ Bunların yanı sıra Mustalikoğullarına zekât mallarının alınması için gönderilirken,⁶⁸⁸ Mekke'nin fethinden sonra hala İslam'ı kabul etmemiş olan Benî Hâris b. Ka'b kabilesine gönderilmiştir. Kabile üyeleri onun davetine icabet ederek Müslüman olmuşlardır.⁶⁸⁹

Hz. Ebu Bekir'in hilafet dönemi, Halid b. Velid'in merkezde olduğu bir dönem olmuştur. Kendisine tevdi edilen görevlerin tamamını başarı ile sonuçlandırarak adından sıkça

---

⁶⁸² Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 2/66, 2/745-749; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/26-27; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, 2/65-67. Ayrıca bk. Taberî, *et-Târih*, 3/31; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/467; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/140; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/216-217.

⁶⁸³ Buhârî, *Târihu'l-kebîr*, 3/537; Zehebi, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 3/223.

⁶⁸⁴ Bu savaşta şehid edilen diğer komutanlar, Zeyd b. Hârîse, Câfer b. Ebu Tâlib, Abdullah b. Revâha olup sonrasında Hâlid b. Velid üzerinde ittifak oluşmuş ve dördüncü kumandan seçilmiştir. bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 2/763; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/373-380; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/28; Buhârî, "Meğâzi", 42 (No.4014).

⁶⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/31;

⁶⁸⁶ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 3/873; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/32; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/428; Zehebi, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 2/181.

⁶⁸⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/428-429; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/216.

⁶⁸⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/429; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/140; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, 2/119-120.

⁶⁸⁹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 2/429; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 165-166.

bahsettirmiş, bu dönemdeki icraatlarıyla da İslam tarihine adını altın harflerle yazdırmıştır. Dönemin kuşkusuz en önemli olayı olan irtidat hadiselerinde kilit rol oynamış ve Tüleyha'ya karşı Buzaha Savaşı'nı, Müseylime'ye karşı ise Yemâme Savaşı'nı komuta etmiştir.⁶⁹⁰

Onun eliyle gerçekleştirilen bir diğer önemli olay da Mâlik b. Nüveyre'nin öldürülmesi olmuştur. Bu olayı Halid b. Velid'in azli hususunda da gündeme getirildiği için kısaca özetleyecek olursak; Resulullah, Mâlik b. Nüveyre'yi reisi olduğu Benî Hanzala kabilesinin zekâtını toplamak üzere göndermiştir. Ancak o Hz Peygamber (a.s)'ın vefatını öğrenince kabilesinden topladığı zekâtları onlara geri göndermiş zekât istememe şartıyla İslam Devleti'nin yanında olmaları zira mallarının kendi hakları olduğunu söylemiştir. Ardından kabilesinin de bu hususta desteğini almıştır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid'i görevlendirmiş, bir yerde konakladıkları zaman ezan okumalarını, eğer karşı taraf da ezan okuyacak olursa onlara ilişmemelerini okumayacak olursa öldürmelerini şayet İslam davetini kabul edecek olurlarsa da zekât istemelerini emretmiştir. Malik b. Nüveyre esir alınmış ancak onların Müslüman olup olmadıkları ve öldürülüp öldürülmemeleri konusunda ise anlaşmazlığa düşülmüştür. Halid b. Velid hapsedilmelerini emretmiş yahut Mâlik'in ve diğer esirlerin öldürülmesi bir yanlışlık sonucunda olmuştur. O yanlış anlaşılma bölgenin yerel şivesinden kaynaklanmış, Hâlid b. Velid, askerlere esirlerin üşümemesi için "esirlerinizi ısıtın" emrini vermiş ama bu bölgenin şivesindeki "esirlerinizi öldürün" anlamıyla anlaşılmıştır. Başka bir görüşe göre ise Halid b. Velid Malik'i esir aldıktan sonra onunla görüşmüş Hz. Peygamber hakkında sizin arkadaşın şeklinde bahsetmesi üzerine onu öldürtmüştür. Olay sonrası Hâlid, Mâlik b. Nüveyre'nin eşi Ümmü Temîm bnt. Minhâl ile evlenmiştir. Olaya şahitlik eden Ebu Katade ise Halid'in onların öldürülmesini emrettiğini, kendisi bunu doğru bulmadığı için bölgeden ayrıldığını söyleyerek Halid'i, Hz. Ebu Bekir'e şikâyet etmiştir. Bu duruma çok sinirlenen Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'e: "Halid'i recm et çünkü o bunu helal gördü," demiştir. Hz. Ebu Bekir ise "Hayır onu cezalandırmayacağım Halid yanlış te'vil ettiği bir iş yapmıştır." şeklinde cevaplamıştır. Bu konuda esirlerin nasıl öldürüldüğünün tartışılmasının yanı sıra Halid'in Malik öldükten sonra onun eşi ile evlenmesi de hoş karşılanmamış ve

---

⁶⁹⁰ Buzaha için bk. Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitabu'r-ridde* thk. Yahya el Ceburi. (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1990), 72. Yemame için bk. Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 107; Belâzurî, *Futuhu'l-Buldân*, 94.

tartışılmıştır. Öyle ki Hz. Ömer'in bu konudan çok rahatsız olduğu için Hz. Ebu Bekir ile konuştuğu "Allah düşmanı Müslüman birisine düşman oldu onu öldürerek karısı ile evlendi." dediği aktarılmıştır. Ama Hz. Ebu Bekir Halid'i azletmekten taraf olmamış, onu azarlamakla yetinmiştir.⁶⁹¹

H. 12 yılında İrtidat hareketlerinin son bulmasıyla Halid b. Velid'in yeni görevi, Irak bölgesinin fethi olmuştur. Halife onu bölgenin başkomutanı/valisi tayin etmiş⁶⁹² o bu doğrultuda devrin iki süper gücünden biri olan Sasâni İmparatorluğu'na karşı büyük bir mücadele içine girmiştir. Bu mücadelesinde büyük zaferler elde ederek Suriye bölgesine yönelmiş orada da diğer büyük güç Bizans İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır.

Halid b. Velid, Hz. Ebu Bekir döneminde başlatılan fetih hareketlerinin temsil ismi olmuş ve halifenin emriyle açılan Irak ve Suriye cephelerinin ikisinde de savaşmıştır. Öncelikle Irak tarafından başlamış, Basra'dan Hire'ye birçok bölgeyi ele geçirmiş ve devamında Hire ve civarının fethini gerçekleştirmiştir. Buradaki üstün başarılarının ardından Suriye tarafından gelen yardım talebi üzerine halife onu Suriye'ye yönlendirmiştir. O da Dumetü'l-Cendel, Mercirâhit, Busra gibi bölgelerde fetihler gerçekleştirmiştir. Ecnadeyn Savaşı, Fihl Savaşı ve Dimeşk'in fethi onun başkomutanlığında gerçekleşen önemli olaylardır.⁶⁹³ Son olarak Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın başkomutanlığında Humus ve çevresinin fetihleri içerisinde de yer alan Halid b. Velid, Yermük Savaşı'nda uyguladığı stratejilerle mücadelenin seyrini değiştirmiştir.⁶⁹⁴

Hz. Ebu Bekir döneminde sergilediği olağanüstü performansa rağmen Hz. Ömer'in halifeliğinde azledilmiştir. Böyle bir idarecinin azli oldukça ilgici çekici bir olay olup hakkında da çok farklı rivayetler aktararak konu bugün tarihçiler için sonuca bağlanması zor bir hal almıştır.

---

⁶⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/212-214. Ayrıca bk. Taberî, *et-Târih*, 3/277-280; İlhan, *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar Ve Görevden Alınma Sebepleri*, 56-57.

⁶⁹² Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 113.

⁶⁹³ Ecnadeyn, Fihl Savaşları ve Dimeşk'in fethi konuları hem yapıldığı yıl hem Halid b. Velid'in başkomutan olup olmadığı konuları açısından tartışmaların olduğu bir mevzu olup bizi doğrudan ilgilendirmedikleri için tercih ettiğimiz rivayeti paylaşıp, bu tartışmalara girmemeyi uygun gördük.

⁶⁹⁴ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 111-136; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/38-45; Taberî, *et-Târih*, 3/343-380, 394-415, 434-443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 233/259; Fayda, *Halid b. Velid*, 349-414.

Rivayetlere göre Hâlid b. Velid ilk olarak Şam bölgesindeki genel valilik görevinden azledilmiş, ikinci olarak da Kinnesrin bölgesinde yaptığı valilik görevinden azledilmiştir.

Taberî, Dimeşk'in fethi sırasında Ebu Ubeyde'ye, Hz. Ömer'in Hâlid b. Velid'i azledip yerine onu tayin ettiği mektubun ulaştığını ancak onun fetih gerçekleşinceye kadar nezaketen Hâlid'e durumu bildirmedğini aktarmıştır. Bu sebeple sulh Hz. Hâlid'in komutasında gerçekleşmiştir. H. 14 yılında gerçekleşen bu sulhun ardından Ebu Ubeyde durumu Hâlid b. Velid'e açıklamıştır.⁶⁹⁵

Hâlid b. Velid'in, Şam bölgesinden alınarak yerine Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın tayin edildiği azlinin sebepleri büyük çoğunlukla Hz. Ebu Bekir dönemi olayları ile irtibatlıdır. Ama onun öncesinde itimat etmediğimiz Hz. Ömer ve Hz. Hâlid'in çocukluklarına uzanan bir rivayeti paylaşarak sonra aktarılacak rivayetlerin değerlendirmesi içerisine almamayı uygun görmekteyiz. Şa'bi'nin aktardığı bu rivayete göre aynı yaşta olan Hz. Ömer ve Hz. Hâlid çocukluklarında güreşe tutuşurlar Hâlid b. Velid, Hz. Ömer'i kaldırıp yere atmak suretiyle ayağının kırılmasına yol açar dolayısıyla da ona galip gelir. İşte bu hadise onların arasındaki düşmanlığın sebebi şeklinde lanse edilerek Hz. Ömer'in halife olduğunda, Hâlid'i azlettiği iddia edilmiştir.⁶⁹⁶ Oldukça zorlama bulduğumuz bu rivayet adaletin timsali olmuş, Hz. Peygamber'in ashâbı içinde dinin hükümlerini uygulamakta en katı olduğunu söylediği Hz. Ömer'in, İslam öncesi çocukluk hırslarının kölesi olacağına, ihtimal verilmemektedir.

Yakubî ise Hâlid'in azli hususunu paylaşırken Hz. Ömer'in ona daha öncesinden söylediği bir şey sebebiyle hakkında iyi düşünmediğini zikretmiştir.⁶⁹⁷

Çocukluk dönemine kadar uzanan bu rivayetin ardından Hz. Ebu Bekir dönemine dayanan hadiselerle gelecek olursak bunlardan ilk ele alacağımız yukarıda da bahsetmiş olduğumuz Malik b. Nüveyre'nin öldürülmesi mevzudur. Hz. Ömer, bu konuda Hâlid b. Velid'in hatalı olduğunu düşünmüş ayrıca Malik'i öldürüp ardından eşiyle evlenmesini de çirkin görerek halifeye onu azletmesi noktasında konuşmalar yapmıştır. Yine buna benzer başka bir olay ise Yemâme Savaşı'ndan sonra yaşanmıştır. Halid b. Velid, Müccâa

---

⁶⁹⁵ Taberî, *et-Târih*, 3/434-435.

⁶⁹⁶ İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*; 16/267; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/115; el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 13/369.

⁶⁹⁷ Yakubî, *Târih*, 2/139.

b. Mürâre'nin kabilesinden kalan kişileri kurtarmak adına giriştiği hilesi neticesinde onunla bir anlaşma yapmış ve sonrasında kızıyla evlenmiştir.⁶⁹⁸ Hâlid'in Yemâme gibi kanlı ve birçok sahabinin vefat ettiği savaş ertesinde böyle bir evlilik yapması eleştiri konusu olmuştur. Nitekim bu olayda da Hz. Ömer, benzer bir tavır sergilemiş, Hâlid b. Velid'in kılıcında şaibe olduğunu dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in onu cezalandırması gerektiğini düşünerek azledilmesi hakkındaki görüşünü bildirmiştir. Ancak Hz. Ebu Bekir, Hâlid'in bu iki olayda da görüşünde yanıldığını ama aynı zamanda birçok hizmette bulunduğunu ifade ederek Hz. Ömer'den Hâlid'e dil uzatmaktan sakınmasını istemiştir. Başka bir rivayette ise Allah'ın kâfirlere karşı kınımından çıkardığı kılıcı kınımına geri sokmayacağını söylediği aktarılmıştır. Hz. Ebu Bekir, bu olaylar sebebiyle Hâlid'i azletmek yerine onu azarlamak ve uyarmak ile yetinmiştir.⁶⁹⁹

Hz. Ebu Bekir'in: "Allah'ın çekilmiş olan bir kılıcını kendiliğinden kınımına girmedikçe ben onu kınına sokmam" dediğini ifade eden başka bir habere göre Hâlid b. Velid, Benî Süleym üzerine ridde hadiseleri sebebiyle gitmiş ve onlardan bazılarını cezalandırmada aşıraya kaçıp ağıllarda ateşe vermiştir. Hz. Ömer de bunu öğrendiğinde Ebû Bekir'e gelerek, "Allah'ın azabıyla cezalandıran bu adamı azlet!" demiş ve Hz. Ebu Bekir de cevaben bu sözü söylemiştir.⁷⁰⁰

Hâlid b. Velid'in, Nemroğullarından iki Müslümanı öldürdüğüne dair suçlandığı da aktarılmakta olup rivayete göre Hz. Ebu Bekir, onlar için diyet ödemiştir. Bu konunun da azil için öne sürülen olaylardan olduğu ama Hz. Ebu Bekir'in savaş şartlarında bu gibi hataların söz konusu olabileceğini düşündüğü için Hâlid'i suçlu görmediği ifade edilmiştir.⁷⁰¹

Hz. Ömer'in, halifeye; Hâlid ile ilgili bir konuşmasında: "Bir Müslüman'ı öldürerek eşiyle evlendi." dediği bu sebeple Hz. Ebû Bekir'in Hâlid'i merkeze çağırıp sorgulattığı da aktarılan haberlerden bir tanesidir. Onun, halifenin yanına gireceği zaman sarığına birkaç ok iliştirdiği, Hz. Ömer'in durumu gördüğünde öfkeyle okları sarığından alıp

⁶⁹⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'r-ridde*, 138-139, 144; Ebu Ubeyd el-Kâsım el-Herevî, *Kitabu'l-Emvâl* thk. Halil Muhammed Heras (Beyrut: Daru'l-fikr, y.y.), 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/37; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 16/259.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/212-214. Ayrıca bk. Vâkîdî, *Kitâbü'r-ridde*, 144-146.

⁷⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/36.

⁷⁰¹ Taberî, *et-Târih*, 3/381.

parçaladığını ve ona “Bu gösteriş de ne oluyor? Sen bir Müslüman’ı öldürdün, sonra onun eşinin üzerine düştün. Allah’a yemin ederim seni recmedeceğim.” dediği haber verilmiştir. Halid b. Velid, Hz. Ömer’in bu çıkışında Hz. Ebu Bekir’in de onu desteklediğini düşünerek sessiz kalmıştır. Hz. Ebu Bekir’den görüşmesi esnasından özür dilemiş ve özü kabul edilmiştir. Halifenin, Hz. Ömer ile aynı düşüncede olmadığını anlayan Hâlid b. Velid, onun yanına gitmiş “Ey Ümmü Şemle’nin oğlu, buraya gelsene!” diye seslenerek ona karşı tepkisini göstermiştir. Ancak bu sefer sessiz kalma sırası Halid’in tavrından halifenin onu affettiğini anlayan Hz. Ömer’e geçmiştir.⁷⁰²

Hâlid b. Velid’in azli hakkında geniş bir aktarım yapan İbn İshak ise aynen şunları söylemiştir:

“Ömer’in, Hâlid’i azletmesi rivayete göre bazı sözleri yüzünden oldu. Ömer, bu sebeple Hâlid’e kızıyor ve tavırlarından hoşlanmıyordu. Mesele, Malik b. Nüveyre olayı ve savaşlardaki tutumlarıydı. Ömer halife olunca onun ilk işi Hâlid’i azletmek oldu. Ömer: “O hiçbir zaman benim idaremdede görev almayacak” dedi. Bu sebeple Ömer, Ebu Ubeyde’ye; Hâlid kendini yalanlarsa, görevinde kalacak kendini yalanlamazsa onun görevini sen üstleneceksin. Ardından da başındaki sarığı al ve malının yarısına el koy.” diye yazdı. Durumu duyan Hâlid, Ebu Ubeyde’den kardeşi ile konuşmak için izin aldı Meseleyi ona anlattı. Kardeşi Fatıma ona “Ömer hiçbir zaman seni sevmeyecektir. O ancak senden kendini yalanlamamı istiyor. Sen kendini yalanladıktan sonra seni yine azledecektir.” dedi. Hâlid, kardeşinin bu sözlerini teyit etti ve kendini yalanlamaktan vazgeçti. Bunun üzerine Ebu Bekir’in azatlı kölesi Bilal, Ebu Ubeyde’ye “Hâlid hakkında sana ne emredildi?” dedi. Ebu Ubeyde. “Bana sarığı ve malının yarısını almam emredildi.” dedi Ebu Ubeyde, Hâlid’in malının yarısını aldı. Sıra ayakkabısına gelince Ebu Ubeyde: “Malı taksim etmiş sayılmak için bunun da yarısını almam gerekir.” dedi. Hâlid: “Doğrudur, Müminlerin emirine karşı gelecek değilim dilediğini yap” dedi. Ebu Ubeyde bir tanesini aldı ve diğerini ona bıraktı akabinde de Hâlid, Medine’ye döndü.”⁷⁰³

⁷⁰² Taberî, *et-Târih*, 3/280.

⁷⁰³ Taberî, *et-Târih*, 3/436-437.

Taberî, bu rivayetin arkasından aktardığı rivayette ise Hâlid b. Velid'in Mekke'de Hz. Ömer ile karşılaşmasında yaşananları paylaşmıştır. Buna göre Hz. Ömer, onu her gördüğünde; “Ey Hâlid! Allah'ın malını çıkar.” der Hâlid ise “Vallahi ben de bir mal yoktur.” şeklinde cevapları. Hz. Ömer, bu soruyu fazlaca tekrarlayınca Hâlid: “Ey müminlerin emiri sizin idarenizde elime geçen sadece kırk bin dirhemdir.” demiştir. Hz. Ömer malını aynı meblağa satın aldığını söyleyerek yaptığı incelemeler sonucunda Hâlid'in seksen bin dirhem tutarında olan varlığının yarısına el koymuş ve diğer yarısı karşılığında da kırk bin dirhem vermiştir. Hz. Ömer, Halid'in malını geri vermesini söyleyenlere ise “Ben Müslümanların tüccarıyım, o malı asla geri vermeyeceğim.” demiştir.⁷⁰⁴

Arka arkaya zikredilen bu rivayetler içerisinde kapalı kalan birçok unsur barındırmaktadır. Örneğin Hâlid b. Velid'in Hz. Ömer'in darılmasına sebep olacak kadar ona ne söylediği ve Hâlid b. Velid'in tam anlamıyla kendini yalanlayacağı hususun ne olduğu gibi. İkinci rivayette ise Hâlid'in, Medine'ye gittiği aktarılmış ancak başka rivayetlerde Ebu Ubeyde'nin başkomutanlığı altında Şam bölgesindeki fetihlere devam ettiği de aktarılmıştır.⁷⁰⁵ Biz de fetihlere devam ettiği noktasındaki rivayeti tercihe şayan görmekte ve dolayısıyla Hz. Ömer ile arasına geçen bu diyalogun sıhhatinden şüphe etmekteyiz. Ancak bu diyalogun biraz daha farklı hali ikinci azil için Taberî tarafından aktarılmış olup konuya, ikinci azilden bahsedilirken yeniden temas edilecektir.

Tüm bu rivayetler, Hâlid b. Velid'in, Hz. Ebu Bekir dönemindeki uygulamalarından kaynaklı olması ve Hz. Ömer göreve gelir gelmez azlin gerçekleştiğini savunmaları noktasında birleşmektedir. Aslında bu rivayetlerde vurgulanan Hz. Ömer'in Hâlid b. Velid'in bir takım uygulamalarından rahatsız olduğu ve Hz. Ömer'in daha sıkı bir idare prensibine sahipken Hâlid'in tam tersi geniş yetki talebi ile kendisine çok fazla müdahale edilmesinden hoşlanmayan bir tavır sergilemesinin problem olmasıdır.

Bu rivayetlerin temel unsuru Hâlid b. Velid'in Hz. Ömer göreve gelir gelmez azledildiğini ifade etmeleri olduğunu belirtmiştik dolayısıyla bu durum görevden alınmasıyla ilgili rivayetleri de incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu tarihle ilgili görüşler şu şekilde

⁷⁰⁴ Taberî, *et-Târih*, 3/437. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/38.

⁷⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/38; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/268.

özetlenebilir: 1-Ecnadeyn Savaşı'ndan hemen sonra azledildiği, 2-Dımeşk'in kuşatılması sonrasında azledildiği,⁷⁰⁶ 3-Dımeşk'in ikinci fethinden sonra azledildiği.⁷⁰⁷ Bu farklılıklara, Ecnadeyn, Fihl ve Yermük Savaşlarının tarihleri hakkındaki farklı rivayetler de etkili olmuştur.

Hz. Ebu Bekir'in H. 13 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁷⁰⁸ Bir rivayete göre, Hz. Ebu Bekir'in vefat haberi Hâlid b. Velid'e verilmiş o da ordunun dağılması gibi bir durum yaşanmaması için bu durumu askerlerinden gizlemiştir.⁷⁰⁹ Bunun yanında kaynaklarda yer alan bir diğer habere göre ise Hâlid b. Velid'in azil haberinin, Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'a verilmesi onun da Dımeşk fethinin tamamlanmasına kadar bu haberi gizlemesidir.⁷¹⁰ Bu durumda vefat haberi ile azil haberinin Şam'a ulaşması hakkında farklılık ortaya çıkmış nitekim bu da iki haberin ayrı tarihlerde bölgeye ulaştırıldığını düşündürmüştür. Haberlerin bölgeye ayrı ulaştığı kabul edildiğinde vefat haberinin ulaştığı Fihl Savaşı'nın tarihi olan 13 yılı Zilkâde ayından, azil haberinin ulaştığı Dımeşk'in ilk fethinin tarihi olan 14 yılı Recep ayı arasındaki on üç ay Hz. Ömer hilafetinde Hâlid b. Velid'in görev yaptığını dolayısıyla hemen azledilmediğini göstermektedir.

Mustafa Fayda, Hâlid b. Velid'in hayatını ele aldığı eserinde azlin zamanı hakkında genişçe bir değerlendirmede bulunmuş sonucunda; Yermük Savaşı'ndan sonra Dımeşk Şehri'nin ikinci fethi esnasında Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'ı Suriye valisi ve başkomutanı tayin etmesi üzerine Hâlid b. Velid'in azledildiğini ve halifenin bu kararının şehrin fethinden sonra ilan edilerek yürürlüğe konulduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷¹¹ Biz Halid b. Velid'in azlinin gerçekleştiği zamanı önemsemekle birlikte bu zamanın, azil sebebiyle olan ilişkisini ifade edip konumuz itibariyle azlin sebeplerine dair rivayetlerin

⁷⁰⁶ İlk iki madde için bk. Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 117-118.

⁷⁰⁷ Fayda, *Hâlid b. Velid*, 425-434. Ayrıca bk. Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd B. Ebî Vakkâs Ve Ebû Ubeyde B. El-Cerrâh Örneği".

⁷⁰⁸ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 121; Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 118; Taberî, *et-Târih*, 3/419; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/262; Fayda, *Hâlid b. Velid*, 384.

⁷⁰⁹ Taberî, *et-Târih*, 3/435.

⁷¹⁰ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 118; Taberî, *et-Târih*, 3/434-435; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/268; Ya'kûb b. Süfyân Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-Tarih* thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974), 3/296-297.

⁷¹¹ Fayda, *Hâlid b. Velid*, 425-434.

içeriğine odaklanmayı daha uygun bulduğumuzdan bu meseleyi daha uzun ele almayı gerekli görmemekteyiz.

Hız. Ömer'in, halife olduğu gibi azlettiğini ifade eden rivayetlerin sebeplerinin bir kısmını yukarıda ifade ettik. Rivayetler değerlendirildiğinde Hız. Ömer'in, Hâlid b. Velid'in bazı uygulamalarından ve idareci karakterinden memnun olmadığını bunun da azlinin sebeplerinden olduğuna inanmakta ancak geçmişten getirdiği herhangi bir kinin söz konusu olabileceğini düşünmemekteyiz. Nitekim Hız. Peygamber'in en sevdiklerinden biri olan adaletiyle tüm dünyaya nam salmış bir sahabinin, böyle bir his ile hareket etmekten beri bir tabiatının ve ahlakının olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca o cahiliye asabiyetiyle hareket etmek hususunda Hâlid b. Velid'i eleştirirken kendisi böyle bir zaafa düşmeyecektir.

Hâlid b. Velid'in azli ile ilgili manevî sebepler ifade eden rivayetler de söz konusudur. Bu rivayetlerden en meşhur olanı Hız. Ömer'in, Hâlid b. Velid'in her girdiği mücadeleden galip ayrılması sebebiyle halkın fetihlerdeki başarıyı onun şahsına yüklenmesinden duyduğu endişedir. Buna göre Hız. Ömer, Hâlid b. Velid'i azlederek hızlı ve göz kamaştırıcı fetihlerin Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini Hâlid b. Velid'in ise yalnızca bir aracı olduğunu göstermeyi ve bu eşsiz başarının, şahıslara indirgenmek suretiyle asıl manadan ve gayeden kopulmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bu sebebi içeren rivayetler şu şekildedir:

1- Hız. Ömer, Hâlid hakkında konuşulması sebebiyle vilayetlere yolladığı mektubunda azil sebebini şöyle açıklamıştır: “*Ben Hâlid'i, ona kızdığım dan veya ihanetinden dolayı azletmiş değilim. Fakat insanlar, onun yüzünden fitneye düştüler. Ben insanların Hâlid'e fazla güvenmesinden ve onun yüzünden hesaba çekilmelerinden korktum. İstedim ki onlar, her şeyi yapanın Allah olduğunu bilsinler ve böylece fitneye maruz kalmassınlar.*”⁷¹²

2- Hız. Ömer'in: “*Vallahi Hâlid b. Velid ve Müsennâ b. Hârise'yi Allah'ın sadece kendilerine değil diğer kullarına da yardım ettiğini göstermek için mutlaka görevden alacağım.*” dediği rivayet edilmiştir.⁷¹³

⁷¹² Taberî, *et-Tarih*, 4/68.

⁷¹³ Askalânî, *Târihu Dimeşk*, 16/261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/115.

- 3- Hz. Ömer'in hilafet görevini üstlenince şöyle dediği aktarılmıştır: "Vallahi, Hâlid'i azledeceğim ki dine yardım edenin Allah olduğu bilinsin".⁷¹⁴
- 4- Hz. Ömer, onun; Ebu Ubeyde'nin emri altındayken Kinnesrin'in fethini gerçekleştirmesinden çok memnun olup: "*Hâlid nefisine hâkim olmuştur. Allah Ebu Bekir'e rahmet etsin o insanları benden daha iyi tanıyordu.*" demiş devamında komutanlık görevinden azlettiği Müsennâ'yı da dâhil ederek: "*Ben onları, haklarında herhangi bir şüphem olduğundan dolayı görevden almadım. Ancak halk onları gözünde öyle büyütmişti ki, Allah'ı unutarak onlara güvenmelerinden korktuğum için görevden aldım.*" demiştir.⁷¹⁵
- 5- Ebû Yûsuf, "Kitâbü'l Harac" adlı eserinde ise Hâlid b. Velid'in şöyle bir konuşmasına yer vermiştir. Bu rivayete göre görevden alındığını öğrenen Hâlid: "*Mü'minlerin Emîri beni Şam'a komutan tayin etti. Ben orayı yağ-bal haline getirince, beni azletti ve Ebû Ubeyde 'yi bana tercih etti.*" deyince orada olan biri: "*Ey Emîr, sabırlı ol, bu bir fitnedir.*" şeklinde telkinde bulunmuş, Hâlid b. Velid ise: "*Ömer sağ olduğu sürece fitne yoktur.*" diyerek onu cevaplamıştır. Hz. Ömer, bu konuşmayı haber aldığı anda: "*Hâlid bilmelidir ki Müslümanları muzaffer kılan Hâlid'in kendisi değil, Allah'tır. Bunun anlaşılması için onu görevden aldım.*" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁷¹⁶

Hâlid b. Velid'in azli hususunda rivayetler oldukça karışıktır bu karışıklığın bir sebebi de iki azlin yaşanması olabilir. Örneğin aktarılan son rivayette Ebu Yusuf, Şam valiliğinden azli için bu rivayeti paylaşmıştır. Ancak biz Hâlid b. Velid'in buradaki serzenişinin, Şam valiliği için olmakla birlikte zamanının Hz. Ömer'in onu Kinnesrin'deki valilik görevinden azletmesinde olduğunu düşünmekte zira ileride aktaracağımız Hâlid b. Velid'in, Hz. Ömer'e seni halka şikâyet ettim dediği şikâyetin, bu olabileceğini düşünmekteyiz.

Yine yukarıda bahsedilen olaylar ekseninde bir aktarım yapan İbn Hacer, Hâlid b. Velid'in ganimetleri istediklerine dağıtması, kendisinden açıklama istendiğinde halifeye hesap vermek istememesi ve Mâlik b. Nüveyre'yi öldürüp eşiyle evlenmesi gibi

⁷¹⁴ Halife b. Hayyat, *et-Târih*, 122.

⁷¹⁵ Taberî, *et-Tarih* 3/601-302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/364; Kela'î, *el-İktifâ*, 2/250.

⁷¹⁶ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 121.

durumları Hz. Ömer'in hoş karşılamaması sebebiyle azledildiğini ifade etmiştir.⁷¹⁷ Ayrıca Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'den emretmeden kimseye mal dağıtmaması için Hâlid'e mektup yazmasını istediği ve halifenin de böyle bir mektup yazdığı aktarılmıştır. Ancak Hâlid b. Velid, kendisine karışılacaksa işine devam etmeyeceği gibi bir anlam taşıyan cevabıyla bir bakıma halifeye rest çekmiştir. Bu cevabı karşısında Hz. Ömer, onu görevden alması gerektiğini düşünerek Hz. Ebû Bekir ile konuştuğunda halife, onu görevden alması halinde kimi göreve getireceğini sormuştur. Hz. Ömer bu göreve talip olduğunu söylemiş ancak ashaptan bazıları Halife'ye Hz. Ömer'e Medine'de ihtiyacı olduğu bu yüzden yanından ayırmamasının daha doğru olacağı şeklinde fikir beyan edince Hz. Ebu Bekir, Halid'i görevden almaktan vazgeçerek yalnızca ikazda bulunmuştur.⁷¹⁸

Biz bu son aktardığımız rivayetin Hz. Ömer'in "Emirliğe talip olan adil olamaz." düşüncesiyle halifeliğinde valilerini tayin ederken uyguladığı "göreve talip olmama" ilkesine uymadığını düşündüğümüz için Hz. Ömer ile ilgili olan son kısmın gerçekleşmiş olmasını mümkün görmemekteyiz.

Bir rivayete göre de Hz. Ömer, tıpkı Hz. Ebu Bekir'e tavsiyede bulunduğu gibi Hâlid b. Velid'in yetkilerini sınırlandırmak ve denetimini sıkılaştırmak istemiş ancak Hâlid b. Velid yine aynı şekilde karşılık verince onu görevden almıştır. Hatta Hz. Ömer'in "Ebu Bekir'e benim yapmayacağım bir şeyi yapmasını emredersem Allah'a yalan söylemiş olurum." dediği ve onu azlettiği kaydedilmiştir.⁷¹⁹

Ayrıca bir müddet sonra Hz. Ömer'in Hâlid b. Velid'e görev vermek istediği ancak onun kabul etmediği de rivayet edilmiştir.⁷²⁰

Hz. Ömer Hâlid hakkındaki düşüncesinden Kinnestrin'den sonra vazgeçmiştir.⁷²¹ Nitekim Hz. Ömer'in: "Allah, Ebu Bekir'e rahmet etsin o insanları benden daha iyi tanıyordu."

---

⁷¹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/218.

⁷¹⁸ Rivayette geçen mektuplaşma şu şekildedir: Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'e: "Hâlid'e yaz, yalnızca senin emrinle mal versin! Halife bu hususu Hâlid'e yazdı, o da kendisine şu cevabı verdi: " Ya beni işimle başbaşa bırakırsın; ya da işte işin, kendin bilirsin. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/218-219; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/115; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, 16/262; Zehebî, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 1/379.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/218-219; Zehebî, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 1/379.

⁷²⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/ 116-117; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/218-219.

⁷²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/360.

dediği rivayeti de paylaşmış ve Hâlid'in nefesine hâkim olarak Ebu Ubeyde'nin altında görev yapmasından övgüyle bahsettiğini ifade etmiştik.

Hâlid b. Velid'in, Kınnesrin'de yaptığı valilikten de azledildiği konusunda Belâzurî, Vâkîdî'den yaptığı: "Bazı kimselerin rivayet ettiklerine göre Hâlid b. Velid el-Cezire'nin bazı yerlerini Ömer adına idare etti. Ancak o Âmid veya başka yerde hamamda içinde şarap olan bir şeyi süründüğünden dolayı Ömer onu azletti." şeklindeki rivayetinde azlin nedenini ifade etmiş olsa da ardından bu haberin doğru olmadığını söylemiştir.⁷²²

Kınnesrin valiliğinde gerçekleşen ikinci azli hususunda aktarılan rivayeti, İbnü'l Esir H. 17 yılı olaylarını anlatırken "Halid b. Velid'in Azli" başlığı altında görevini ordu ve seriyye komutanlığı olarak tanımlamıştır. Azil rivayetlerini ise şu şekilde vermiştir: "*Denildiğine göre Halid b. Velid Cezire'nin fethinde İyad ile birlikte bulunmuş Âmid'de bir hamama girerek hamamda içinde şarap bulunan bir şeyle vücudunu ovması üzerine Hz. Ömer tarafından görevden alınmıştır yine denildiğine göre Hâlid, Ebu Ubeyde'nin dışında hiç kimsenin komutası altında bir yere gitmiş değildir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.*"⁷²³

Taberî ise aynı rivayeti: "*Ömer, Halid'in hamama girip hamam otuyla yıkandıktan sonra şarapla yoğurulmuş aspur macunıyla vücudunu ovaladığını haber aldı bunun üzerine ona şöyle yazdı: "Senin vücudunu şarapla ovaladığını haber aldım. Oysa Allah günahın zahirini de batınını da haram kılmıştır, bu sebeple vücudunuza sürmeyin zira necasettir. Yaptıysanız bir daha yapmayın."* bunun üzerine Hâlid ona şöyle yazdı: "*Biz onu dönüştürdük. Bir temizlik malzemesi haline geldi.*" bunun üzerine Ömer ona şöyle yazdı: "*Sanırım Muğire ailesi cefayla imtihan oldular. Allah sizi cefa üzere öldürmesin.*" şeklinde aktararak bu mesaj Hâlid'e ulaştı demiş ancak bu sebeple azledildiğini ifade etmemiştir. Bilakis bu rivayetin öncesinde Hâlid'in Kınnesrin'de olan görevi gazaya çıkıp da ele geçirdiği rivayetleri taksim etmesine kadar sürdü demiştir.⁷²⁴ Daha sonrasında Seyf'ten naklen azil sebebinin yer aldığı haberi kaydetmiştir. Bu haber ise özetle şu şekildedir; H. 17 yılında Hâlid ve İyaz b. Ganem, Rum diyarına sefere çıkmışlar seferden çok miktarda ganimet ile dönmüşlerdir. İnsanlar tarafından da duyulunca bazı kişiler

⁷²² Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 178.

⁷²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/359.

⁷²⁴ Taberî, *et-Târih*, 4/66.

Hâlid b. Velid'e gelmiş ve yardım istemiş, bunlardan biri de Eşas b. Kays olmuştur. Hâlid b. Velid ona on bin dirhem vermiş, Hz. Ömer de bu durumdan haberdar olmuştur. Bunun üzerine Ebu Ubeyde'ye bir mektup yazmış ve mektubunda Hâlid b. Velid'i alıkoymasını ona Eş'as'a verdiği paranın kaynağını sormasını istemiştir. Eğer elde ettiği ganimetten bu parayı verdiğini söylerse bunun bir ihanet olması şayet kendi parasından veriyse de bunun bir israf olması sebepleriyle onu her iki şartta da azletmesini istemiştir. Ardından da bölgesini kendine bağlamasını emretmiştir. Ebu Ubeyde, kendisine emredileni yapmış ve Hâlid b. Velid bu parayı malından verdiğini ifade edince halkın huzurunda: "İdarecilerimizin sözünü dinler onlara itaat ederiz, büyüklerimizi yüceltir onlara hizmet ederiz." demiştir. Ancak Hâlid, bu konuşmasından azledilip azledilmediğini anlayamamıştır. Nitekim iş uzayınca Hz. Ömer, durumu tahmin edip Hâlid'e bir mektup yazarak onu yanına çağırılmıştır. Bu haberin ardından Hâlid b. Velid, Ebu Ubeyde'nin yanına giderek bunu neden söylemediğini sormuş o da kendisini üzmemek istemediği için söylemeyi geciktirdiğini ifade etmiştir. Hâlid ardından Kınnesrin'e dönmüş, emri altındaki insanlara bir konuşma yaparak veda etmiştir.⁷²⁵ Oradan da Humus'a geçmiş ve oradakilere veda etmiştir. Gelen emir sebebiyle Medine'ye Hz. Ömer'in yanına gitmiştir. Huzura çıktığında: "Ey Ömer, seni Müslümanlara şikâyet ettim. Allah'a yemin ederim ki bana güzel davranmıyorsun," demesi üzerine Hz. Ömer'in, bu servet nereden diye sorduğu aktarılmıştır. Hâlid: "Ganimetlerden ve hisselerimdir, altmış binin üzerindeki senin olsun" diyerek saklayacak bir şeyi olmadığını ifade etmiştir. Neticede Halid'in dediği gibi malını tespit ettiren Hz. Ömer, fazla çıkan yirmi bini ondan alıp beytülmale aktarmıştır. Ardından şöyle demiştir: "Ey Halid! Vallahi sen benim katımda değerlisin ve seni seviyorum. Bugünden sonra herhangi bir şey için beni eleştiremeyeceksin."⁷²⁶

Ayrıca kaynaklarda Hâlid b. Velid'in ölümünden sonra üzülen ve onu hayırla yâd eden Hz. Ömer'e "O zaman niçin onu azlettin?" diye sorulduğu onun bu olayı kastederek:

⁷²⁵ Taberî'de yer alan rivayette bu konuşmanın içeriğinden bahsedilmemiş ancak biz bu konuşmanın Kitabü'l-Harâc'da yer aldığını ifade ettiğimiz konuşma olabileceğini düşünmekteyiz.

⁷²⁶ Taberî, *et-Târih*, 4/67-68. Eş'as'a verdiği ganimet sebebiyle azledildiğini ifade edilmesi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/359; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/342; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/115, İbn Haldûn, *Târih*, 2/547-548.

“Onu, şan ve şeref sahibi, güzel konuşan kimselere çok mal dağıtmasından dolayı azlettim.” dediği de aktarılmıştır.⁷²⁷

Yine bu dönemde Hz. Ömer Cabiye'ye geldiği zaman halkla konuşurken Hâlid'in azil meselesine de değindiği bir rivayet olup şu şekildedir:

Hz. Ömer: “Hâlid'in azli için sizlerden özür dilerim. Ben kendisine, bu malları fakir muhacirler için saklamasını emretmişim. Ancak o zengin, şerefli ve güzel söz söyleyenlere verdi. Ben de kendisini azlederek Ebû Ubeyde'yi atadım.” Onun bu sözlerine Ömer b. Hafs b. el-Muğîre şu karşılığı verdi: “Vallahi Ey Ömer, böyle söylemekle sen özür dilemiş değilsin. Resulullah'ın komutan tayin ettiği bir genci sen azlettin. Onun çektiği bir kılıcı sen kınına koydun. Onun diktiği sancağı sen indirdin. Ayrıca akrabalık bağına da kopardın ve amcanın oğlunu kaskandın.” Hz. Ömer: “Sen onun yakın bir akrabasının ayrıca yaşın da genç olduğu için amcanın oğluna kızılıyorsun.”⁷²⁸ şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu ziyaretinde Hâlid b. Velid'in evini denetlediği, Hâlid'in ise bu teftiştten rahatsız olduğu aktarılmıştır.⁷²⁹

Birçok rivayetin yer aldığı oldukça karmaşık olan bu azillerden ilki, aslında halifenin kendi liderlik karakterine ve yönetim zihniyetine uymayan bir isim ile çalışmayı tercih etmemesi şeklinde değerlendirilmelidir. Nitekim devlet yönetimi başkanın idaresinde gerçekleşen bir takım işidir. İyi bir takım oluşturan ve onlarla uyumla çalışan liderler yönetimde de başarılı olurken zaten iyi liderler de birlikte çalışabileceği kişileri idaresine dâhil edip, ahenk ve uyum oluşturarak istikrar sağlama gayretini taşırlar.

Oldukça uzun olan bu mevzuyu İbn Teymiye'nin güzel bir tespiti ile sonlandırmak istiyoruz. O, Hz. Ebu Bekir'in, söz götürür hataları bulunsa da görevde kalmasının daha yararlı olduğunu düşünerek Hâlid'i azletmemeyi tercih ettiğini ifade etmiş ve bu konu hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur:

⁷²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/42.

⁷²⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/216; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/115.

⁷²⁹ İbn Şebbe, *Târihu Medîne*, 3/835-836. Teftiştten rahatsız olan Halid b. Velid Hz. Ömer'e: “Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah'a ve İslam'a iman etmemiş olsaydım, benden sonra başka bir adamın evini teftiş edemezdim,” demiştir. bk İbn Şebbe, *Târihu Medîne*, 3/836.

“Orta yolu bulmak ve dengeyi sağlamak için üst seviyedeki yöneticinin huyu yumuşaksa naibinin sert, aksi olursa naibinin yumuşak olması gerekir. İşte bu yüzden Hz. Ebu Bekir, Hâlid b. Velid’i tercih ederken Hz. Ömer onu azletmiştir. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah’ı yerine tayin etmiştir. Zira Hâlid, Ömer gibi sert mizaçlı Ebu Ubeyde ise Ebu Bekir gibi yumuşak mizaçlı idi. Böylelikle her ikisi de bu tevliyyede doğru yolu bulmuş orta yolu tutarak Resulullah (a.s)’ın kendisine layık halifeleri olmaya hak kazanmışlardır.”⁷³⁰

İkinci azil hakkında ise şaibe olup bu rivayetlerde azil için ifade edilen; 1-Şarapla karışık bir madde ile yıkanması, 2- Eş’as b. Kays’a ganimetten mal vermesi gibi olayların her ikisinin yaşanması durumunda da Hz. Ömer’in onu azledeceği kanaatini taşımaktayız. Zira diğer aziller de incelenip Hz. Ömer’in azil konusundaki genel tavrı dikkate alındığında, bu iki hatanın da Hz. Ömer’in azle karar vermesi için yeterli olduğu görülmektedir.

Ayrıca Hz. Ömer’in, Kınnesrîn’de vali olarak görev yapan Hâlid b. Velid’i azlettiğinde onun yerine Habîb b. Mesleme’yi atadığı onun da bu görevi Hz. Ömer’in vefatına kadar sürdürdüğü aktarılmıştır.⁷³¹

23. Nu’mân b. Mukarrîn

en-Nu’mân b. Amr b. Mukarrîn b. Âiz b. Mîcâ b. Hüceyr b. Nasr b. Hubşiyye b. Ka’b⁷³² b. Abd b. Sevr b. Hüzme b. Lâtım b. Osman b. Müzeyne. Ebû Amr olarak künyelendirilmiştir.⁷³³ Ancak künyesinin Ebu Hakim olduğu da aktarılmıştır.⁷³⁴

Kendisiyle birlikte altı kardeşi ile hicret etmiş ve Resûlullah (sas) ile beraber Hendek Savaşı’nda ve Rıdvan Biati’nda bulunmuştur. Mekke’nin fethinde ise Resulullah’ın Müzeyne kabilesi için belirlediği üç sancaktan birisini o taşımıştır.⁷³⁵

⁷³⁰ İbn Teymiyye, *Siyaset*, 48.

⁷³¹ Fatih Güzel, "Ermeniye Fatihî Habib b. Mesleme el-Fihri’nin Hayatı ve Askerî Faaliyetleri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (Erişim 16.03.2023), 211.

⁷³² Belâzürî, *Ensâbü’l-‘aşraf*, 11/330.

⁷³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/146; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1505; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 5/323; Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübelâ*, 1/403.

⁷³⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 5/323; Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübelâ*, 1/404.

⁷³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/146; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1505; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 5/323; Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübelâ*, 1/403.

Tebûk Seferi'ne katılmadıkları için “bekkâûn” şeklinde nitelendirilenlerin Mukarrin'in oğulları olduğu ve bunların yedi kişi oldukları söylenmiştir.⁷³⁶ İbn Hazm kardeşlerinin isimlerini Süveyd, Muaviye, Naim, Akil, Amr, Mu'kil şeklinde saymış, yedincisinin isminin kendisine ulaşmadığını ifade etmiştir. Ardından oğlunun Amr b. en-Nu'man olduğunu söylemiştir.⁷³⁷

Hz. Ebu Bekir döneminde Zu'l-Kassa Savaşı'nda sağ kanadın başında komutanlık yaptığı bilinmektedir.⁷³⁸

Hz. Ömer, Kadisiye Savaşı'nda Sa'd b. Ebu Vakkas'a, Yezdicerd'e görüş sahibi ve cesur kişileri göndermesini emretmiş o oluşturduğu heyetin içine Nu'man b. Mukarrin'i de dâhil etmiştir. Nu'man b. Mukarrin, Yezdicerd'in huzurunda onlara neden geldiklerinin sorulması üzerine sözü ilk alan isim olmuş ve onları İslam'a davet ettiği güzel bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁷³⁹

Yezdicerd'in Merv'i kaybetmesinin ardından Farslıları sürekli kışkırtıp sonucunda Ehvazlılar ile anlaşması sebebiyle ve Hz. Ömer'in emriyle Sa'd'ın, Ehvaz üzerine Nu'man b. Mukarrin ile birlikte Hürmüzan'ın durumunu incelemeleri için kalabalık bir ordu gönderdiği rivayet olunmuştur. Emir üzerine Kûfeliler ile çıkıp Ehvaz üzerine yürüyen Nu'man b. Mukarrin, Hürmüzan ile Erbük denilen yerde karşılaşmış ve aralarında şiddetli bir savaş meydana gelmiştir. Savaşın ardından Iyzec hâkimiyle de anlaşma yapan Nu'man'ın Ramahürmüz'e geri döndüğü rivayet edilmiş peşi sıra gerçekleşen Tuster'in fethine de iştirak etmiştir.⁷⁴⁰

Nu'man b. Mukarrin'in şüphesiz ki en büyük görevlerinden biri “Fethu'l-futuh” olarak nitelendirilen Nihavend Savaşı'ndaki komutanlık görevidir. Nitekim bu büyük görevi

---

⁷³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/146.

⁷³⁷ İbn Hazm, *Cemheretü ensabü'l-arab*, 202.

⁷³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/203.

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/292.

⁷⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/367.

zaferin ardından gelen şehadeti ile neticelenmiştir.⁷⁴¹ Ayrıca Hz. Ömer'in onun ölüm haberini aldığında gözyaşlarını tutamadığı bilinmektedir.⁷⁴²

H. 21 yılında gerçekleşen bu görevi öncesinde Kesker'de valilik görevinde bulunduğu ve bu görevinden azledildiği rivayet edilmiştir. Nu'man b. Mukarrin'in görev tanımlaması hakkında genel anlamda farklı iki rivayet vardır. Bu konudaki bir görüşe göre o, Kesker'de valilik yapmaktayken diğer bir görüşe göre oranın yalnızca haraç amiliydi.

Belâzurî, "Nihavend'in Fethi" başlığı altında Nu'man b. Mukarrin'in komutan olduğunu aktardığı rivayetin içerisinde komutanlığa tayin edilmesinden önce Kesker ve çevresinin valisi olduğunu söylemiştir. Belâzurî hemen ardından bir başka rivayete göre Nu'man'ın Medine'de olduğu sırada Hz. Ömer'in onu şifahi olarak ordunun kumandanı tayin ettiğini ve buradan savaşa gittiğinin söylendiğini de ifade etmiştir.⁷⁴³

Peşi sıra aktardığı Mu'kil b. Yesar yoluyla gelen rivayette, Hz. Ömer'in Hürmüzan ile istişaresi sonrası mescide girdiği orada Nu'man'ı namaz kılarken görüp: "Seni yakında amil tayin edeceğim dediği onun ise: "Eğer vergi amilliği ise olmaz ancak gaza içerse giderim." dediği bir rivayeti ile konuyu detaylandırmıştır.⁷⁴⁴

Taberî de tıpkı Belâzurî'de olduğu gibi iki misyonu içeren rivayetlere yer vermiş olsa da farklı rivayetler üzerinden konuyu aktarmıştır. Bunlardan birine göre Nu'man b. Mukarrin; Kesker amiliydi ne var ki Ömer'e mektup yazarak Sa'd b. Ebu Vakkas'ın kendisini haraç işlerinden sorumlu olarak görevlendirdiğini ancak bu iş yerine cihat etmek istediğini bildirdi. Bunun üzerinde Hz. Ömer, Sa'd'a Nu'man'ın mektubunda kendisini haraç işleriyle görevlendirdiğini ancak bu işi sevmediğini ve cihad etmek istediğini yazdı ve onu en önemli bölgelerden biri olan Nihavend'e göndermesini emretti.⁷⁴⁵

Hz. Ömer'in Nu'man b. Mukarrin'i Nihavend üzerine göndermesinin sebebi hakkında şu rivayette nakledildi diyen Taberî: "Nu'man b. Mukarrin, Kesker üzerine amil olarak

⁷⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/146; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/1506; Buharî, *Târihu'l-evsat*, 1/47; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/292; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 3/84; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/112.

⁷⁴² Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 297; Buharî, *Târihu'l-kebîr*, 3/511; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/323.

⁷⁴³ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 296.

⁷⁴⁴ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, 296-297.

⁷⁴⁵ Taberî, *et-Târih*, 4/114. Geçen ifade: "استعمله على جبابه الخراج"

bulunuyordu. Ömer'e şöyle yazdı Kesker'de benim durumum yanında renkten renge giren ve güzel kokular süren cilveli bir kadın bulunan bir gence benzer. Allah hakkı için beni bu görevden al ve bir Müslüman ordusunda görevlendir." şeklindeki rivayeti paylaşmıştır.⁷⁴⁶

Taberî, Serî'den aktardığı başka bir rivayette ise; Nu'man b. Mukarrin'in komutan tayin edildiği sırada Basra'da idi ve maiyetinde Hz. Ömer'in takviye olarak verdiği komutanlar bulunuyordu demiştir. Nu'man ve maiyetindekiler, Hürmüzan anlaşmayı bozduğunda askeri harekâta girişmiş, Ramhürmüz ve İzec'i fethetmiş; Tuster, Cündişapur ve Sus şehirlerinin fethinde diğer komutanlara destek vermişlerdi. Hz. Ömer ona mektup yazmış ve mektupta hemen göreve çıkarak Mah'a kadar ilerlemesini orada Kûfelilerden gelecek yardımcı birlikleri beklemesini emretmiştir. Rivayetin devamında o sırada Kufe'de vali olan Abdullah b. Abdullah b. İtban'a da "Kûfe ehlerinden şu kadar askeri Nu'man'a gönder zira ona da Ehvaz'dan Mah'a gitmesini yazdım." demiş ve bu birliğin Nu'man ile buluşuncaya kadar Huzeyfe b. el-Yemân'ın idaresinde olmalarını emretmiştir.⁷⁴⁷

İbnü'l-Esir de konuyu oldukça benzer şekilde anlatmış ve Hz. Ömer'in, Nu'man b. Mukarrin'in Nihavend Savaşı'ndaki komutanlık görevine karar verdiğinde Nu'man'ın yanında Kûfelilerden oluşan bir ordunun olduğunu onların Cündişapur ve Sus şehrine hücum ettiklerini aktarmıştır. Buna göre Hz. Ömer, ona bir mektup yollayarak Mah şehrine geçmesini istemiş ve orada toplanacak orduyla beraber Firuzan ve emrindeki askerlerin üzerlerine yürümelerini emretmiştir. İbnü'l-Esir de bu rivayeti verdikten sonra başka bir rivayetin daha var olduğunu ve bu rivayette Nu'man'ın o sırada Kesker'de bulunduğunu, Hz. Ömer'e bir mektup yazıp kendisini bu görevden azlederek başka bir orduda görevlendirmesini istediğini ifade ettiğini ve Hz. Ömer'in bunun üzerine onu Nihavend Savaşı'nda komutan olarak vazifelendirdiğini söylemiştir.⁷⁴⁸

Yine Numan b. Mukarrin'in haraç amili olması hususunda Hz. Ömer'in Ammar b. Yasîr'i, Kûfe görevlisi yaptığında Nu'man ve kardeşi Süveyd b. Mukarrin'in, Fırat ve Dicle havzalarında haraç işlerinde amil olarak görev yaptıklarını söylenmiştir. Ancak cihad etmek arzusu ile istifalarını istediklerini ve Hz. Ömer'in de istifalarını kabul edip

⁷⁴⁶ Taberî, *et-Târih*, 4/126. Geçen ifade: "كان النعمان بن مقرن على كسكر".

⁷⁴⁷ Taberî, *et-Târih*, 4/126-127.

⁷⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/393.

yerlerine Huzeýfe b. Esid el-Gıfarî ve Cabir b. Amr el-Müzenî'yi getirdiğini bunların da istifaya etmeleri sonucunda onların yerine Huzeýfe el-Yeman ile Osman b. Huneyf'i getirdiği ifade edilmiştir.⁷⁴⁹ Bunun dışında Nu'man'ın, Kesker'de olan görevinden savaşa giderken yerine Sinan b. Meřnû'yu bıraktığının yanı sıra⁷⁵⁰ bu kişinin Sinan b. Mihnef el-Müzenî olduğu da aktarılan arasındadır.⁷⁵¹

Her ne kadar konuyu Belâzurî, Taberî ve İbnü'l Esir'in rivayetleri ile aktarmış olsak da ulaşılan diğer kaynaklar da benzer rivayetler ile konuyu ele almışlardır. Bazen yalnızca vali yahut haraç amiliydi demişler bazen iki rivayetinde söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁵²

Sonuç olarak Nu'man b. Mukarrin'in amil ya da vali olması ve Nihavend Savaşı'na komutan tayin edilmesi sırasında nerede olduğu hususlarında farklılıklar mevcut olsa da istifasını ifade eden rivayetlerde onun amillik yapmak değil savaşmak istediği hususunda ise ittifak oluşmuştur.

Biz, Nu'man b. Mukarrin'in görevi bırakma talebini klasik uygulamayı ve kaynaklardaki ifadeyi de göz önüne alarak azil olarak nitelendirmekte söz konusu dönemde yalnızca azlin sebebi olarak istifadan bahsedilebileceğini düşünmekteyiz. Nitekim Ziyad b. Hanzale'nin istifasını da bu minvalde değerlendirmiş ve söz konusu dönemde görevlilerin istifası yahut görevi bırakma isteklerinin ancak azil çatısı altında ele alınabileceğini ifade etmiştik.

---

⁷⁴⁹ Taberî, *et-Târih*, 4/139.

⁷⁵⁰ Kelbî, *Cemheretü'l-neseb*, 289; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 11/332.

⁷⁵¹ İbn Hazm, *Cemheretü'ensabü'l-arab*, 202; Muhammed Süleyman Tayyib, *Mevsuatül kabailü'l-arabiyye* (y.y., Daru'l-Fikr el-Arabi, h. 1431-1421), 1/654.

⁷⁵² Yukarıda verilen kaynaklar dışında vali (âmil) şeklinde aktaranlar için bk. Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, 42-43; Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 289; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/141; Habîb er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târihu Vâsıt* thk. Korkis Avvâd (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, h. 1406), 34; Zehebî, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, 1/403; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/116. Haraç için gönderildiğini ifade edenler için bk. ed-Dineverî, *Ahbâru't-tvâl*, 135.

B. HZ. ÖMER DÖNEMİNE DAİR ÇEŞİTLİ AZİL RİVAYETLERİ

Hiz. Ömer dönemi hakkında yapılan incelemelerde valililerin kimliklerinin belli olmadığı bir takım rivayetler ile karşılaşılmıştır. Bu rivayetlere de tezimizde yer vermenin konumuz açısından faydalı olacağını düşündüğümüz için aktarmayı uygun gördük.

1. Münafık Olması Sebebiyle Azledilen Vali

Kaynaklarda Hiz. Ömer'in münafık olduğunu düşündüğü bir valiyi azlettiği şekilde rivayetlere rastlanılmış olup bu kişinin kim olduğu ise bilinmemektedir. Hiz. Ömer valileri arasında münafık olduğu bilgisini ise Huzeyfe b. Yemân aracılığıyla elde etmiştir.

Huzeyfe b. Yemân, Hiz. Peygamber'in sır kâtibiğini yapmıştır. Resûlullah'ın hiçbir sahâbîye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içerisindeki münafıkların adını ve ileride meydana gelecek fitne hareketlerini ondan başka kimsenin bilmediği rivayet edilmiştir. Hiz. Ömer ve Hiz. Ali onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir.

Rivayetlerde Hiz. Ömer'in halifeliği sırasında Huzeyfe'ye valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını sormuştur. O da içlerinden birisinin münafık olduğunu ancak isim veremeyeceğini söylemiştir. Hiz. Ömer aldığı bu bilgi sonrasında münafık olduğunu tahmin ettiği bir valiyi azletmiştir.⁷⁵³

Her ne kadar azledilen kişinin kimliği bilinmiyor olsa da bu rivayetten çıkan sonuç münafık bir kişinin, İslam halifesi Hiz. Ömer tarafından, Müslümanların yöneticisi konumunda olmasının kabul edilemeyecek olmasıdır. Vele ki bu kişinin işinde çok başarılı biri olduğunu düşünelim –ki Hiz. Ömer liyakatsiz gördüğü kişilere görev vermemiştir- şüphesiz ki Hiz. Ömer'in bu konudaki tavrı aynı olacak o kişi görevinden azledilecektir.

Bu tavrı İslam'ın, onun akâidinin ve emirlerinin her koşulda ve şartta merkez noktada olmasının bir sonucudur. Şunu da ifade edelim ki bir kişinin münafık olması ve dini anlamda zayıf olması aynı şey değildir. Münafıklıkta olan küfrün örtülmesi olup bu kişinin Müslümanların hayrını murad etmesi düşünülemez. Ancak takvaca zayıf olmak

⁷⁵³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*,1/706; El-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 13/343-344.

İslam'ı gönülden tasdik etmeye karşın bir takım emir ve yasaklarını uygulamada eksikliği ifade eder. Dolayısıyla takvaca zayıf görülen kişinin liyakat sahibi olduğu müddetçe yöneticilik yapmasına mani bir durum görülmemiştir.

2. Çocuk Sevmediği İçin Azledilen Vali

Hiz. Ömer döneminde kimliği hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir başka azil rivayeti daha mevcuttur. Bu rivayete göre Hiz. Ömer vali olarak atama kararı aldığı kişiyi huzuruna atama balgesini vermek için çağırtmış ve kendisine tayin görevini bildirmiştir. Ancak hala bu meclis sürerken Hiz. Ömer'in çocuklarından bir onun kucağına oturmuş Hiz. Ömer de çocuğu öpmüştür. Vali bu duruma biraz şaşırarak: "Ey Müminlerin Emiri, sen çocukları öper misin? Benim çocuklarımdan daha birisini öpmüşlüğüm yoktur." demiştir. Hiz. Ömer, valisinin bu tutumuna karşılık onu görevlendirmekten vazgeçmiş ve "Vallahi sen merhameti az olan birisin, benim idarem altında asla görev almayacaksın." diyerek onu görevlendirilmesini iptal etmiştir.⁷⁵⁴

Abdüsselam Âli İsa, yapmış olduğu çalışmasında Hennad'ın eserinde yer alan tarikin sahih olduğunu aktarmıştır. Rivayetin sahihliğinden bağımsız olarak şu ifade edilmelidir ki Hiz. Ömer, kişinin karakterinden ipuçları veren küçük ama önemli bu ayrıntıları önemseyen kararlarını titizlikle alan bir idareciydi.

3. Hizmetlisine Kötü Davrandığı İçin Azledilen Vali

Hiz. Ömer dönemine ait karşılaştığımız bir diğer azil rivayetine gelince bu rivayet Kays b. Ebu Hazm'dan aktarılmıştır. Rivayette anlatıldığına göre, Hiz. Ömer, Hire'ye ensardan bir kişiyi tayin etmiş ve bu kişi Hire'de ileri gelenlerden birisi olan Amr b. Hayyan b. Bukayle'ye misafir olmuştur. Vali, davette ikramların yapılmasının ardından orada hizmetle görevli olan bir kişiye sakalını tutmak suretiyle şaka yapmış aşırıya kaçınca hizmetli bundan rahatsız olmuştur. Hakkını aramak için Hiz. Ömer'e başvuran görevli: "Ey Mü'minlerin Emiri ben kisra ve kaysere hizmet ettim ancak onlar zamanından senin hilafetinde olan bu tavır ile karşılaşmadım." diyerek şikâyetini arz etmiştir. Hiz. Ömer

⁷⁵⁴Ebu Serî Hennad b. es-serî, *Kitabü'z-zühd*, thk. Abdurrahman Abdulcebbar, (Kuveyt: Dârul-hulefâ li'l-kütübü'l-islâmî, 1986), 2/619; Veki' b. Cerrâh, *Kitâbu'z-zühd*, thk. Abdurrahman Abdilcebbar el-Ferîvâî (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1984), 814; Beyhakî, *Süneni Sağir*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, (Pakistan: Câmîatü'd- Dirâsâti'l- İslâmî 1989), 3/367; Abdüsselam Al-i İsa, *Dirasetun-nakdiyye*, 2/230.

durumu açıklamasını isteyince: “Senin valin ona hizmet ettiğimiz sırada benimle sakalaşmayı aşırıya taşıyıp sakalımdan tuttu ve benimle alay etti.” demiştir.

Hız. Ömer bu olay üzerine valisini merkeze çağırılmış ona “Sana ne oluyor da istediğin yemek ve içecekler getirildiği halde sana bu hizmeti yapanın sakalını tutuyorsun?” diye sormuş ardından “Allah’a yemin olsun sakal bırakmak sünnet olmasaydı senin sakallarını yoldardım. Şimdi git! Benim için bir daha görev almayacaksın.” diyerek valisini azletmiştir.⁷⁵⁵

4. Bir Adamın Ölmesine Sebep Olduğu İçin Azledilen Vali

Hız. Ömer’in Bahreyn’de görev yapan bir valisini azlettiği rivayet olunmuştur. İbn Carud yahut İbn-i Ebi Carud olduğu rivayet edilen bu kişi Bahreyn’de Ediryas isimli birisinin düşmanla ilişkisi olduğu ve karşı tarafa geçmek istediği kendisine şikâyet edilmesinin ardından o adamı öldürmüştür. Adamın öldürülürken: “Ey Ömer! Neredesin?” diye nida ettiği aktarılmıştır. Postacısının kendisine ulaştırdığı bu haberin ardından Hız. Ömer valiyi huzuruna çağırtdığını “ Ey, Cârud, buradayım” diyerek valinin sakalını kargı ile vurmaya başladığı aktarılmıştır. Hız. Ömer’in bu tavrı üzerine kendini açıklamaya çalışan vali bu kişinin düşmanla iş birliği içinde olma niyetinin olduğunu söylediğinde Hız. Ömer buna cevaben: “Demek düşman tarafına geçmek istediği için onu öldürdün. İstemek başka yapmak başka bir şeydir eğer valilerin öldürülmesinin adet olmasından korkmasaydım seni burada öldürürdüm.” demiştir.⁷⁵⁶

Ancak bu rivayet ile ortak noktaları bulunan bu kişinin ismi verilmeden aktarılan başka bir rivayette birliğin başında görevli olan bir komutanın farklı bir hikâyesi anlatılmıştır. Buna göre birlik köprüünün bulunmadığı bir nehrin önüne gelir nehri geçmek zorunda oldukları için bu nehrin kimin geçebileceği sorulur ve oradaki kişiler de bu geçer diyerek birisini öne atarlar. Söz konusu kişi yapamayacağını söylese de vali onu bu işe zorlar ve adam bu esnada “Ey Ömer! Neredesin?” diye nida eder. Önceki rivayette olduğu gibi Hız. Ömer bu haberi aldığında da “Buradayım, buradayım” demiş ve komutanı huzuruna getirtmiştir. Komutan: “Ey Mü’minlerin Emiri, biz geçidi bilmiyorduk bilen sadece o idi. Nehri geçmemizde gerekiyordu. Nitekim bu sayede şu şu yereleri aldık” diyerek kendini

⁷⁵⁵ İbn Şebbe, *Târihu’l-Medine*, 3/813; Sallâbi, *Hız. Ömer*, 441.

⁷⁵⁶ el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, 15/76.

savunmuş olsa da Hz. Ömer: “Benim için bir Müslümanın hayatı senin aldığı o yerlerden daha önemlidir. Eğer öldürmenin adet olmasından korkmasaydım şimdi boynunu vuracaktım git adamın diyetini ver ve bundan böyle gözüme görünme” diyerek onu azarlamıştır.⁷⁵⁷

Birbirine benzer kısımları olan ama temelde farklı iki olayı anlatan bu rivayetler sıhhati noktasındaki güvenilirliği zedelemekle birlikte söz konusu kişinin vali mi yahut bir komutan mı olduğu da şaibede kalmaktadır.

---

⁷⁵⁷ Kandehlevi, *Hayatu's-sahabe*, 2/191-192.

SONUÇ

Hız. Ömer döneminde kimliği belirlenmiş yirmi üç valinin azli tespit edilmiştir. Bu valilerin azli on beş ayrı bölgede gerçekleşmiş olup; altı tanesi Kûfe üzerinde, dördü Bahreyn, üç tanesi Mekke, üç tanesi Humus da meydana gelirken diğerleri birer tane olmak üzere; Ürdün, Meysan, Azerbaycan, Musul, Basra, Taif, Yemen, Kinnesrin, şam, Kesker ve el-Cezire bölgelerinde yaşanmıştır. Kûfe en çok azlin gerçekleştiği bölge olmuş gerçekleşen altı azilden üçü halktan gelen şikâyetler sonucunda olmuştur.

Bazı isimler birden fazla azledilmiş bunlar, Habib b. Mesleme, Muğire b. şu'be, Ebu Musa olmak üzere üç kişidir. Abdullah b. Kurt ve Ala b. el-Hadramî'nin ise iki kez göreve geldikleri rivayet edilmiş ancak bir kez azledilmişlerdir. İki azlin ardından yeniden göreve tayin edilen valiler de olmuştur.

Azillerden yedisi, valilerin bireysel nitelikte kabul edeceğimiz hataları neticesindedir. Bu valilerin azledilmelerindeki sebepler ise; Hız. Ömer'in valinin uygulamalarından rahatsız olması (Hâlid b. Velid), azatlı bir kölenin vekil bırakılması (Nâfi b. Abdülhâris), içki içilmesi (Kudâme b. Maz'un), izinsiz deniz seferine çıkılması (Alâ b. el-Hadramî), şahsi malda meydana gelen artış (Ebu Hureyre), halifenin hoşlanmadığı içerikte bir şiir yazılması (Nu'man b. Adî), zina suçu ile itham (Muğire b. şu'be) şeklinedir. Kaynaklarda bir azlin sebebi de valinin kölesinin, halka ait mahsulü satması şeklinde ifade edilmiş olup (Musa b. el-Eş'arî) bu da dolaylı yoldan valinin bireysel suçu kapsamına alınabilir. Yine bireysel sebep çatısı altında değerlendirebileceğimiz iki azil (Ziyad b. Hanzale ve Nu'man b. Mukarrin) ise istifa talebi neticesinde gerçekleşmiştir.

Maslahatın gözetildiği iki azil meydana gelmiş ve bu azillerde halifenin bireysel tercihi etkin rol oynamıştır. Bunlardan biri şurahbil b. Hasene'nin yerine daha iyi olduğunu düşündüğü Muaviye'yi tayin etmesi ikincisi; Abdullah b. İtban'ı valilik görevinden alıp savaşta komutan olarak göndermeyi tercih etmesidir.

Habib b. Mesleme'nin Humus'tan el-Cezire bölgesine terfi edilmesinin kaynaklara Humus bölgesinden azli olarak yansması sebebiyle iki azilden biri şeklinde ele alınmıştır.

Yaşanan bazı azillerin ise gerekleşiş gerçekleşmediği tam olarak tespit edilememiş yahut azil sebepleri şaibede kalmıştır. Bunlardan biri Cübeyr b. Mut'im'in azli olup o

daha göreve gitmeden gerçekleştiği rivayet edilmiştir. Yine Utbe b. Ferkad ise Musul'dan alınarak Azerbaycan'a tayin edilmiş ancak kimileri onun şaraptan vergi aldığı için azledildiğini ifade etmiştir.

Azillerden yedisinin ise sebebine ulaşamamıştır. Ancak bu azillerin Hz. Ömer'in, valileri çok uzun süreli olarak görevde tutmak istememesi yani maslahat sebebiyle azletmiş olduğu düşünülmektedir. Zira bölgenin en üst yetkilisi olan valinin bir olay neticesinde azledildiğinde, diğer aziller gibi onun sebebinin de kaynaklara taşınacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde ise birer azil tespit edilmiştir. Hz. Peygamber dönemindeki azil halktan gelen talep üzerine gerçekleşmiş ve Hz. Ömer'in döneminde de Hz. Peygamber'in tavrına benzer şekilde davrandığı birçok azil yaşanmıştır. Hz. Ebu Bekir döneminde ise vali kaynaklı gerçekleşen azilde Hz. Ebu Bekir'in azil sonrası tavırları, Hz. Ömer ile birbirlerine benzer nitelikte seyretmiştir.

Hz. Ömer döneminde güzide sahabilerden seçilmiş olan valiler, şüphe yoktur ki özellikle günümüz ile kıyaslandığında galiz hatalara düşmemişler, Hz. Peygamber'in henüz zihinlerinde çok taze olan hatırasına ve sünnetine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Hz. Ömer de bu makamı ahiretlerinden ayrı yalnızca dünyada etkisi olan bir makam olarak görmemeleri şeklindeki bilinci diri tutma gayreti içinde olmuştur.

Peki, İslam'ın ve Hz. Peygamber'in hatırasının hala bu şekilde güçlü olduğu bu dönemde önceki dönemlere nazaran niçin bu kadar çok azil yaşanmıştır? Ulaşılabilen azillere geniş çerçevede bakıldığında şunlar net bir şekilde söylenebilir; Şüphesiz ki bu dönemde valiler yalnızca şahsi hataları sebebiyle azledilmemiş dini, siyasi, içtimai birçok neden üzerine azil kararı alınmıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde gerçekleşen azillerin asıl unsurunu Hz. Ömer'in hassasiyetleri ve liderlikteki mizacı belirlemiş yani aziller halifeye bağlı bir yapı seyretmiştir.

Azil her ne kadar vali açısından değerlendirildiğinde çirkin bir uygulama olarak görünüyorsa da söz konusu dönemde tayin edilen valilerin görevlerinin bir süre ile kısıtlanmaması azil kavramını farklı açılardan da ele almayı gerektirmiştir. Nitekim Hz. Ömer dönemi için yaptığımız incelemeler sonucunda azlin bir politika olarak

uygulandığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Hz. Ömer, halkı değiştirmektense emiri değiştirmenin daha kolay olduğunu düşünmüş bu düsturla vilayet sistemini yöneterek valilerin denetimi ve azlini gerçekleştirmiştir. Valilerini kısa aralıklarla azletmekte bir mahsur görmemiş, günümüzde belki de basit olarak adlandıracağımız hatalar sebebiyle onları görevden almış ve her valisinin öncelikli olarak dini ve ahlaki değerlerde liderlik etmesini önemsemiştir. Zaman zaman valilerin bir kusuru olmasa da onları azletmiş başka kişilere bu noktada fırsat vermeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla azil, yalnızca valilere atfedilecek bir kusur olmaktan çıkıp, devletin iyi yönetiminin önemli bir parçası olmuş, yönetimde dinamizmi sağlamış ve valilerin rehavete kapılmalarını engelleyen bir unsur olmuştur.

Azillerde toplumun yaşadığı değişimin etkisi de gözardı edilmemelidir. Ne var ki İslam fetihlerine değin süzölmüşçesine tek bir millet içerisinde Arap'ın kendi oluşturduğu sistem ve düzen içerisinde yaşamaya alışmış olan halk, toplumuna dâhil olan yeni ögeler ile karşılaşılıyor ve karılıyordu. Bu karışım doğal olarak başkalaşımı da meydana getirmekteydi. Öyle ki yaşanan değişim yalnızca etnik değil birçok alanda seyrediyor, özellikle fetihlerle beraber gelen zenginlik ekonomi alanında genişlemeye, farklı alanlarda farklı ilişkiler kurmaya neden oluyordu. Bu kadar değişkenin içinde İslam dinine uygun bir yönetim gayreti içerisinde olan valiler toplum nazarında bazen eleştirilere de maruz kalıyordu. Nitekim Hz. Ömer'in yaptığı birçok tahkikatta valilerin çok büyük hataları olmamasına yahut davalarının lehlerine sonuçlanmış olmasına rağmen görevden alındığı tespit edilmiştir. Bazen de bu değişimden etkilenen valiler olmuş, halk bu değişimler neticesinde duyduğu rahatsızlık sebebiyle halifeye rahatlıkla başvurmuştur. Dolayısıyla şunu net bir şekilde söyleyebiliriz ki Hz. Ömer dönemi vali azillerinin önemli bir kısmında halk etkin rol oynamıştır.

Özellikle ifade edilmelidir ki Hz. Ömer döneminde gerçekleşen aziller toplumun içindeki kırılmaları yansıtmaktan ziyade yönetimde ulaşılan hassasiyeti ortaya koymaktadır. Bu hassasiyet ise ancak ahlaki standartların yüksek olduğu toplumlarda gerçekleşebilir. Tabii ki bu dönem insanların hiç hata yapmadıklarını düşünmek de bir yanılsama olacaktır. Ancak oldukça basit görülebilecek hataların yahut valilerin üzerlerinde oluşan şaibenin dahi onların toplumu idarelerinde engel görülmesi özellikle bugüne kıyaslanarak düşünülünce Hz. Ömer'in ve toplumun ahlak düzeyinin yüksekliği açığa çıkmaktadır.

Bunu sağlayan ise suça giden yolların kapanmasının birincil hedef olmasıdır. Bu da büyük çoğunlukla insanlara, İslam dininin emir ve yasaklarının öğretimi ve uygulanması ile sağlanmıştır.

Özetle insanı iyi tanıyan ve insanın fitratını reddetmeyen Hz. Ömer aziller ile kontrolü sağlamıştır. Bireylerin görüşlerini önemsemiş, yönetimde söz haklarının olduğunu hissettirerek halkın fikirlerine değer veren ve inşa odaklı bir yönetimi temin etmiştir. Aziller de bunun temin edilmesine hizmet etmiştir. Nitekim bireylerin oluşturduğu toplumun yapasını ve toplumun içindeki bireyin hareketlerini iyi analiz ederek idareci değişiminde istikrarı görmüş ve çok sayıda ismi azletmekten bir çekince duymamıştır. İdeali hedeflemiş ve valilerinde de bunu talep etmiştir. Sonucunda ise halk yönetimden memnun olmuş ve idareye güven duymuştur.

EKLER

TABLO 1

Sıra No	VALİ	BÖLGE	SELEF	HALEF	AZİL NEDENİ	YIL
1	Muhriz b. Hârise	Mekke	Attab b. Esîd	Kunfüz b. Umeyr	Bilinmiyor	H. 13
2	Kunfüz b. Umeyr	Mekke	Muhriz b. Hârise	Nâfi b. Abdülhâris	Bilinmiyor	?
3	Nâfi' b. Abdülhâris	Mekke	Kunfüz b. Umeyr	Hâlid b. As	Azatlı bir köleyi yerine vekil bırakması	H.23
4	Ala b. el-Hadramî	Bahreyn	Eban b. Saîd	Kudâme b. Maz'ûn/ Ebu Hureyre/ Osman b. Ebi'l As	Hz. Ömer'den izinsiz deniz seferine çıkması	H. 14/15
5	Kudâme b. Maz'ûn	Bahreyn	Alâ b. el-Hadramî/ Ayyaş b. Sevr	Ebu Hureyre/ Ala b. el-Hadramî/ Osman b. Ebi'l As	İçki içmek	H. 20
6	Ebu Hureyre	Bahreyn	Kudâme b. Maz'ûn/ Ala b. el-Hadramî	Osman b. Ebi'l As	Mal varlığındaki hızlı artış	H. 21
7	Nu'man b. Adî	Meysan	?	?	Yazdığı şiir	?
8	Şurahbil b. Hasene	Ürdün	Bölgenin ilk valisi	Muaviye b. Ebu Süfyan	Hz. Ömer'in daha güçlü birini atamak istemesi	H.17
9	Habib b. Mesleme	Humus ve el-Cezire	Humus: ? El-Cezire: Iyaz b. Ganem	Humus: Abdullah b. Kurt el-Cezire: Umeyr b. Sa'd	Bilinmiyor	Humus: H.16/17 El-Cezire: H. 21
10	Abdullah b. Kurt	Humus	Habib b. Mesleme	Ubâde b. Sâmî	Bilinmiyor	H. 17

11	Ubâde b. Sâmit	Humus	Abdullah b. Kurt	Abdullah b. Kurt	Bilinmiyor	H. 18
12	Huzeyfe b. el-Yemân	Azerbaycan	İlk vali	Utbe b. Ferkad es-Sülemî	Bilinmiyor	H. 22
13	Utbe b. Ferkad es-Sülemî	Musul	Huzeyfe b. el-Yemân	Herseme b. Arfece	Azerbaycan'a tayin edilmesi/ Şaraptan vergi alması	H.22
14	Sa'd b. Ebu Vakkâs	Kûfe	İlk vali	Abdullah b. Abdullah b. İtbân/ Ammar b. Yâsir	Namazı iyi kıldırmamak, ganimeti eşit dağıtmamak, adaletli olmamak gibi eleştiriler	H. 21
15	Abdullah b. Abdullah b. İtbân	Kûfe	Sa'd b. Ebu Vakkâs	Ziyad b. Hanzale	İsfahan'a komutan olarak gönderilmesi	H. 21
16	Ziyad b. Hanzale	Kûfe	Abdullah b. Abdullah b. İtbân	Ammar b. Yasir	İstifa	H. 21
17	Ammâr b. Yâsir	Kûfe	Sa'd b. Ebu Vakkâs/ Abdullah b. Abdullah b. İtbân	Ebu Musa el-Eş'arî/ Muğire b. Şu'be	Kûfelilerin onu siyâseten yetersiz bulması	H. 22
18	Ebu Musa el-Eş'arî	Kûfe	Ammâr b. Yâsir	Muğire b. Şu'be	Kölesinin halkın mahsulü ile ticaret yapması	H. 22/23
19	Cübeyr b. Mut'im	Kûfe	Ammar b. Yâsir	Muğire b. Şu'be	Hz. Ömer'in gizlemesini istediği tayinin açığa çıkması	H. 22/23

20	Muğire b. Şu'be	Bahreyn ⁷⁵⁸ Basra Yemen	Bahreyn: ? Basra: Utbe b. Gazvan/ Ebu Musa Yemen: Ya'la b. Münebbih	Bahreyn: ? Basra: Ebu Musa Yemen: Ya'la b. Münebbih	Bahreyn: Dihkanların şikâyeti Basra: Zina ile suçlanmak Yemen: Ya'la b. Münebbih'in göreve iadesi	H. 17
21	Utbe b. Ebu Sûfyan	Taif	?	Sûfyan b. Abdullah	Bilinmiyor	H. 23
22	Halid b. Velid	Şam ve Kinnesrin	Şam ve Kinnesrin: İlk vali	Şam: Ebu Ubeyde b. el- Cerrah Kinnesrin: Habib b. Mesleme	Hz. Ömer'in onun bazı uygulamaların rahatsız olması	Şam: H. 14/15 Kinnesrin: H. 17
23	Numan b. Mukarrin	Kesker	?	Sinan b. Meşnû / Sinan b. Mihnef	Görevden ayrılıp cihada gitmek istemesi (İstifa)	H. 21

⁷⁵⁸ Muğire'nin Basra azli dışındaki azilleri kesin rivayetlere dayanmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbâd, Kâfi'l-kifât İsmail. *el-Muhît fi'l-luğa*. thk. Muhammed Hasan Ali Yâsin. 11 Cilt. Beyrut: Alimu'l-kütüb, 1994/1414.
- Abdulkadir Mahmud Abdullah. *Ceziratü 'l-arabiyye fi asri 'l-rasul ve 'l hulefâ-yı Râşidîn*. Medine: Camiatu'l-muluk Suudî, 1989.
- Apak, Adem. *Ana Hatları ile İslam Tarihi (Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları,2016.
- Ağırman, Mustafa. "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz. 4/63. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Ağırman, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler". *Dergipark..* 8 Temmuz 2022. 99-123. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30637>.
- Aktaş, Ömer. *Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*. 4 Cilt. Bursa: Emin Yayınları,2018.
- Al-i İsa. Abdüsselam b. Muhsin. *Dirasetun Nakdiyye fi 'l-Merveyyati 'l-Varide fi şahsiyeti Ömer*. 2 Cilt. Medine: Câmîatü'l-İslamiyye, 2002.
- Ali, Salih Ahmed. *el-Hicaz fi Sadri 'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1990.
- Altun, İsmail. *Ebu Musa el-Eş 'arî 'nin Hayatı ve Kişiliği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Arabic Ontology. Erişim Tarihi 22 Mayıs 2023. <https://ontology.birzeit.edu>
- el-Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fi temyizi 's-sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1415.
- Atar, Fahrettin. "AZİL". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 20 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/azil--gorev>
- el-Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Megâni 'l-ahyâr fi ricâli Me'âni 'l-âşâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1427/2006.
- Aytürk, Nihat. *İslam 'da Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.
- el-A'zamî, Mustafa. "Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. ed. Vecdi Akyüz. 5 Cilt. İstanbul: Beyan, 1994.

- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak Hz. Ebu Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- el-Bağdadî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib. *Muhabber*. nşr. Ilse Lichtenstädter. Haydarâbâd-Dekkan: Marif-i Osmâniyye, 1942.
- el-Bağdadî, Hatib. *Tarihu Bağdâd*. thk. Beşâr Avâd Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Balcı, İsrâfil. "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer". *Dergipark*. Erişim 13 Haziran 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188584>
- Balcı, İsrâfil. *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebu Bekir Dönemi*. Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007.
- Balcı, Ramazan. *Ebu Hureyre Hayatı ve Şahsiyeti*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.
- Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 2 Nisan 2023.
- Bayraktutar, Muammer. "Temel Kaynaklardaki Yeri ve Hayatı Bağlamında Kilis'te Tanıdık Bir Sahâbî; Şurahbil B. Hasene". *Dergipark*. Erişim 15 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/286371>
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensabu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zukkar ve Riya Zerkay. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1417/1996).
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Futûhu'l-buldân*. Beyrut: Daru'l-mektebeti Hilal, 1988.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Futuhu'l-bûldan/Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bennis, Warren, vd., "Açıklık Kültürü Yaratmak". *Şeffaflık: Liderler Açıklık Kültürünü Nasıl Yaratırlar*. çev. Ümit Şensoy, Daniel Goleman vd. İstanbul: Optimist Yayınları, 2010.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. ve hşy. Ahmed Ali Sehârenpûrî, thk. ve tlk. Takiyyuddin en-Nedvî. 15 Cilt. Hindistan: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed. *el-Camiu's-sahih*. thk. Mustafa Deyb el-Beğa. 7 Cilt. Dımeşk: Daru İbn Kesir, 5. Baskı, 1414/1993.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed. *Tarihu'l-evsat*. thk. Mahmud İbrahim Zayid. 2 Cilt. Haleb, Kahire: Daru'l-va'iy, Mektebetü dâru't-türâs, 1397/ 1977.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Tarihu'l Kebir*. 8 Cilt. Haydarâbad: Daru'l-Meâri'f'l-Osmanîyye, t.y..

- el-Câhiz, bû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı. H. 1424.
- Çil, Halit. *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2017.
- ed-Demîrî, Kemâleddîn. *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1423.
- ed-Dineverî, Ahmed b. Davud. *el-Ahbaru't-tivâl*. thk. Abdülmünim Âmir. Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1960.
- Diyarбекrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Tarihu'l-hamîs fi ahvali enfesi'l-nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, t.y.
- Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhim b. Habîb. *Kitâbu'l-Harac*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasen Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.
- Ebu'l Ferec, Cemaleddin. *Muntazım fi tarihi'l-muluk ve'l-umem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmiiyye, 1992/1412.
- Erkal, Mehmet. "ÂMİL". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 23 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amil>
- el-Ezdî, Ma'mer b. Raşid. *el-Câmi'*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: Meclisü'l-ilmî, 2. Baskı, 1403/1983.
- el-Ezrakî, Ebu'l Velid Muhammed b. Abdullah. *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdü Salih. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Endülüs, 1969.
- el-Fakîhî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Ahbaru Mekke fi kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*. thk. Abdülmelik b. Abdullah. 6 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 4. Baskı, 1424/2003.
- Fayda, Mustafa. *Halid b. Velid*. İstanbul: Çağ Yayınları, 2. Baskı, 1992.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı, 2022.
- el-Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rîfetü ve't-Tarih*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Sakîfe Olayı veya Hz.Ebû Bekirin Halîfe Seçimi" *İSAM*. Erişim 12 Nisan 23. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02628/2003_1/2003_1_CINARAA.pdf
- Güzel, Fatih. "Ermeniye Fatihi Habib b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askeri Faaliyetleri". *Dergipark*. Erişim 16 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tiad/issue/40003/482411>

- el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Müslim. *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: el-Bâbi'l-Halebî, 1374/1955.
- el-Haccâc, Müslim. *el-Küna ve'l-esma*. thk. Ahmed el-Kaşkari. 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- Halife b. Hayyat, Ebu Amr. *Tabakatü Halife bi Hayyat*. Thk. Süheyl Zekkâr. Daru'l-fikr, 1414/1993.
- Halife b. Hayyat, *et-Tarih* çev. Ömer, Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 133.
- Halife b. Hayyat. *Târihu Halife b. Hayyat*. thk. Ekrem Ziya Umerî. (Dımeşk, Beyrut, Daru'l-kalem, Müessesetü'r-risâle, 2. Baskı, h.1397.
- el-Hamevî, Yâkut. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Sadr, 2. Baskı, 1995.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye*. Beyrut: Daru'l-nefâis, 1987.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in savaşları*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'ın Hukuk İlmine Yardımları*. İstanbul: Milliyetçiler Derneği Yayınları, 1962.
- el-Herevî, Ebu Ubeyd el-Kâsım. *Kitabu'l-Emvâl* thk. Halil Muhammed Heras. Beyrut: Daru'l-fikr, t.y..
- el-Hindî, Aladdin el-Muttakî. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-ekvâl ve'l-ahvâl*. thk. Bekri Hayyani – Saffet Sakka. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Baskı, 1401/ 1981.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Hodgson, Marshall G.S.. *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*. çev. Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yayınları, 2017.
- İbn Abdirabbih, Ebu Amir Şihabeddin Ahmed b. Muhammed. *el-Ikdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, h. 1404.
- İbn Abdülhakem, Ebu Kasım. *Futuhu Misr ve'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415/1995.
- İbn Asâkir. Ebu'l Kâsım. *Tarihu medineti dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409.

- İbn Habib, Muhammed. *el-Müinemmak fî ahbaru Kureyş*. nşr. Hurşîd Ahmed Fâruk. Beyrut: Alamu'l-Kutub, 1985.
- İbn Habib. Ebû Ca'fer Muhammed. *Muhabber*. nşr. Ilse Lichtenstädter. Haydarâbâd-Dekkân: Marif-i Osmâniyye, 1361/1942.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *el-İber*. thk. Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr. 8. Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr 1401/1981. 2/548.
- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 1900.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed. *Cemheretü ensabü'l-arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Mısır: Daru'l-Maarif, 1962.
- İbn Hemmam, Ebu Bekir Abdürrezzak. *Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zami. 12 Cilt. Hindistan: Meclisi'l-ilmî, 2. Basım 1983.
- İbn Hibbân, Ebu Hatim Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân el-müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ*. thk. Muhammed Ali Sönmez – Hâlis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, thk. Hafız es-Seyyid Azîz Bek v.d.. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekafiyye, 3. Baskı, h. 1417.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Meşahiru ulemai'l-emsar*. thk. Merzuk Ali İbrahim. Beyrut: Daru'l- Vefa, 1411/1991.
- İbn Hibbân, Muhammed. *Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Daru'l-mearifi'l-Osmâni, 1393/1973.
- İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-turâsi'l-arabi, 3. Basım, 1971.
- İbn Hudeyde, Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-muğî*. nşr. Muhammed Azîmüddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, t.y..
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Daru'l-saâdet, t.y.
- İbn Kılıç, Alaeddin Moğultay. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'l-ricâl*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2011.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyunu'l-ahbar*, 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, h. 1418.
- İbn Kuteybe. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Meârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-ammetü'l-küttâb, 2. Baskı, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, t.y.

- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisâni'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 3. Baskı, H. 1414.
- İbn Mencûye, Ahmed b. Ali. *Ricâli Şaḥîhi Müslim* nşr. Abdullah el-Leysi. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-marife, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitabü't-tabakati'l-kebir*. çev. Abdurrahman Elmalı - Mehmet Akbaş. İstanbul: Siyer Yayınları, t.y..
- İbn Seyyidinnâs. *Uyûnü'l-eser fi fununi'l-meğazi ve 'ş-şemâil ve 's-sire*. Beyrut: Daru'l-Marife,1974.
- İbn Şebbe. Ebu Zeyd Ömer. *Târihu'l-Medine*. thk. Fehim Muhammed Şaltût. 4 Cilt. Cidde: y.y., h.1399).
- İbn Zenceveyh. Humeyd b. Mahled. *Kitâbü'l-emvâl*. thk. Şâkir Zîb Feyyâd. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsü ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbn Abdilberr. Yusuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İstiâb fi marifeti'l-ashab*. thk. Ali Muhammed el-Becevî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-cîl, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr. İzzeddin. *Üsdü'l-ğabe fi marifeti sahabe* thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr,1409/1989.
- İlhan, Halime. *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Görevden Alınanlar ve Görevden Alınma Sebepleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- el-İsbehâni, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Tabakatül'- muhaddisin bi İsbahân ve'l-vâridîn aleyh*. thk. Abdulgafur Abdulhak Hüseyin el-Belûşî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 2. Basım, 1412/1992.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Târihu İsfahân*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990.
- el-Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayatü's-Sahabe*, thk. Beşşar Avvad Maruf 5 Cilt. Beyrut: Müesseset' il-risâle, 1420/1999.
- Kapar, Mehmet Ali. "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam* ed. Vecdi Akyüz. 2/127. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdüs-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 7. Baskı, H.1323.

- el-Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleyman. *el-İktifâ' fi bimâ tedammenehü min megâzi Resülillah ve's-selaseti'l-hulefa*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- el-Kelbî, Hişam b. Muhammed. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*. thk. Naci Hasan.2 Cilt. Beyrut: Alemi'l-kutub, 1988.
- el-Kelbî. Hişam b. Muhammed. *Cemheretü'l-neseb*. thk. Hasan Naci, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- el-Kettanî. Muhammed Abdülhay. *H. Peygamber'in Yönetimi*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren, 2004.
- Kubbealtı Lügati. Erişim 22 Mayıs 2023. <http://lugatim.com>
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Külekçi, Cahit. *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*. İstanbul: DBY Yayınları, 2012.
- Lammens, Henri. "Habîb b. Maslama". *İslam Ansiklopedisi*. 5/9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- el-Makdisî, Ebu Muhammed Abdulğanî b. Abdülvahîd. *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man. 10 Cilt. Kuveyt: Şeriketi Ğiras, 1437/2016.
- el-Makrızî, Ahmed b. Ali. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, H.1418.
- Malik b. Enes. *Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zami. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1425/2004.
- el-Mâverdî. Ebu Hasan Ali b. Muhammed. *el-Ahkamu's-Sultaniye*. Kahire: Daru'l-Hadis, t.y.
- el-Mekkî, Takıyüddin Muhammed b. Ahmed. *Ikdü's-semîn fi Târihu'l-bilâdi'l-emîn*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1998.
- el-Mısrî, Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem, *Futuhu Mısr ve'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415/1995.
- Mütercim Âsım Efendi, el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît. Erişim 22 Mayıs 2023. <http://www.kamus.yek.gov.tr/>
- Nedvî, Seyyid Süleyman. *H. Ebu Bekir* çev. Komisyon. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

- en-Nisâbûrî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülhakem. *Müstedrek*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1411/1990.
- en-Nisâbûrî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüllah. *Müstedrek ala sahihayn* thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1411/1990.
- en-Nisâbûrî, el-Hakîm Muhammed b. Ahmed. *el-Esâmi ve'l-Küna*, thk. Ebu Ömer Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Daru'l-Faruk, 1436/2015.
- en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab Şihabeddin. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l- Edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Daru'l-Kütüb ve Vesâiku'l-Kavâmiyye, h. 1423.
- Özkuyumcu, Nadir. "Mısır Ve Kuzey Afrika Fetihleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti* ed. Mehmet Şeker, 2/207-250. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Poyraz, Mevlüt. "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* Erişim 10 Aralık 2019, 311-333. <https://doi.org/10.29288/ilted.539830>
- Ribât, Hâlid - İzzet, Seyyid. *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmam Ahmed*. 22 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.
- es-Safedî, Ebu Said. *el-Vâfi bi'l-vefeyât* thk. Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Darü'l İhya et-Turâsi'l Arabî, 1420/2000.
- Sallâbi, Muhammed Ali. *Hiz. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2006.
- Sarıçam, İbrahim – Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Ebu Bekir*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- es-Sedûsî, Müerric b. Amr. *Hazf min nesebi Kıreys*. nşr. Lévi Provençal. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y..
- es-Sehâvî, Şemseddin. *et-Tuhfetu'l-latîfe fî tarîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1413/1993.
- Söylemez, Mahfuz. *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- es-Suyûtî, Abdurrahman. *Târîhu'l-hulefa*. thk. Hamdî ed-Demirdâş. Beyrut: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004.
- eş-Şeybânî, Ebû Bekr İbn Ebî Âsım Ahmed. *el-Âhâd ve'l-Mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire.6 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991/1411.
- Şibli, İmam. *Hiz. Ömer*. çev. Fatih Güngör vd. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.

- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Baskı, t.y..
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel*. Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, t.y..
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. et-Târihu't-Taberî: Târihu rusûl ve'l-mülûk. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Daru'l-Meârif, 2. Baskı, 1387/1967.
- et-Tahtâvî, Rifâa. *Nihâyetü'l-icâz fî sîreti sâkini'l-Hicâz*Kahire: Dâru'z-zehâir, 1419.
- Takûş, Muhammed Süheyl. *Târihu'l-Hulefâ-yı Râşidîn el-fütühât ve'l-incâzât es-siyâsiyye*. b.y: Daru'l-nefâis. 1423/2003.
- et-Temnavî, S. Muhammed. *Hız Ömer ve Modern Sistemler*. çev. Muhammed Vesim Taylan (Faruki). İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşar Avad Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1403/1996.
- el-Umerî, Ekrem Ziya. *Sahih Rivayetlere Göre Dört Halife Dönemi*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayınları, 2018.
- Ülkü, Hayati. *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*. Akit.
- el-Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitabu'r-ridde*. thk. Yahya el Ceburi. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1410/1990.
- el-Vakıdî, Ebu Abdullah. *Futuhu's-şam*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-ilmîyye, 1997.
- el-Vâsıtî, Habîb er-Rezzâz. *Târihu Vâsıt*. thk. Korkis Avvâd. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, h. 1406.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- el-Yakubî, Ebu'l Abbas Ahmed. *Târihu'l-Ya'kubî*. Beyrut: Daru Sadr, 1960.
- el-Yemenî, Saîd. *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-'Arab mine'l-Külûm*. thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî - Mutahhar b. Ali el-Iryânî - Yusuf Muhammed Abdillâh. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikri'l-muâsır, 1420/1999.
- ez-Zebîdî, Murtaza el-Hüseynî. *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* thk. Komisyon 40 Cilt. Kuveyt: Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965-2001.
- ez-Zehabî. Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Târihu'l-İslam*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri. 52 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-arabî, 2. Baskı, 1413/1993.

ez-Zehebî. Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 1427/2006.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

ez-Zübeyrî, Nesebü'l-kureyş, thk. E. Levi Provencal. Kahire: Daru'l-Maarif, 3. Baskı, t.y..

ez-Zührî. Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.